

Niels JACOB VAN HEERNE

DE DOOD
ZIJT OP HET VINKEFOUW

UITGEVERY
DE DUINDOORN
ANTWERPEN

21

€45,-

we

De dood zit op het vinketouw

Niels Jacob van Heerne

De dood
zit op het vinketouw

De Duindoorn - Antwerpen

E afuera sonaba el mar.....

Voor Flip en Martin

I.

De kleine colonne vrachtauto's volgde een breede verkeersweg die dwars door eenige buitenwijken van de stad liep.

De weg was kort voor den oorlog aangelegd. Het wegdek was van beton en tot in het laatste jaar van den oorlog redelijk onderhouden. De weinige gaten had men later met bazaltslag dichtgegooid. In het midden van den weg lag de trambaan, door lage ligusterhagen van de beide rijbanen gescheiden. Het onkruid groeide handhoog tusschen de rails, weegbree, muurpeper en herderstasch. Ter weerszijden van den weg was tusschen de huizen en de rijbaan een breed trottoir van grauwe betontegels waar kinderen rumoerig speelden.

De huizen aan den weg waren klein, en ze werden bewoond door menschen die het niet overmatig breed hadden, ambtenaren, kantoorbedienden en kleine winkeliers. De huizen zaten slecht in de verf, maar ze waren vlak voor den oorlog opgetrokken en dus nog nieuw, en ze zagen er met hun blinkende ruiten en hun schoone gordijnen en met het glimmende koperwerk van knop en bel en brievenbus aan de deur toch frisch en helder uit. En ieder huis had een tuintje, omringd door een laag hek van harmonica-gaas dat met klimrozen begroeid was.

Het was haast half October en het had al een paar dagen hard gewaaid en geregend. Ook dien morgen had het in alle vroegte nog bij vlagen geregend, maar nu het tegen den middag liep was de hemel helder blauw en kleine witte wolken zeilden hoog voorbij. De zon scheen of het zomer was en op de grauwe betontegels speelden rumoerig de kinderen.

De rozen bloeiden dat jaar nog laat. Het was haast half October, en tusschen het goud en brons en bruin van herfstchrysanthen bloeiden de rozen in alle tinten rood. Voor de

ramen van de meeste huizen stonden vazen met rozen, en de kinderen die op de trottoirs van den breeden verkeersweg speelden, plukten over de lage hekken heen de rozen uit de tuinen zonder dat iemand er iets van zei. Er waren er genoeg en wanneer het vandaag of morgen werkelijk herfst werd, was het toch met ze gedaan.

Maar toen de kleine colonne voorbij ging, lieten de kinderen de bloemen uit hun handen vallen, en ze hielden op met spelen om met open mond naar de auto's te kijken. En ze riepen naar binnen toe dat er iets te zien was en overall verschenen de vrouwen voor de ramen, en de mannen die op dat uur toevallig thuis waren, kwamen in de deuren staan, en iedereen keek naar de auto's die voorbij gingen.

De kleine colonne reed met een matige snelheid, maar de wagens waren oud, en ze waren zoodanig overbelast dat ze bijna door hun slappe veeren gingen, en bij de geringste oneffenheid van het wegdek hotsten zij hun lading door elkaar. Er waren drie open wagens die met een onderlinge afstand van ongeveer tien meter reden. Op iedere wagen was een veertig man geladen. Ze zaten met vieren naast elkaar, iedere man op zijn bagage, de beenen hoog opgetrokken en gespreid, achterover geleund tusschen de beenen van den man achter hem, terwijl de man voor hem tusschen zijn beenen achterover leunde. Een stevig touw was een paar maal om de heele groep heen gewonden en vervolgens aan weerszijden van de cabine vastgemaakt om te voorkomen dat er een door het schokken van de wagen viel, en de buitensten hielden zich vast aan de touwen en de binnensten hielden zich vast aan elkander als de wagen door een kleine oneffenheid van het wegdek opsprong.

De wagens werden voorafgegaan door motorrijders en zij werden door motorrijders gevolgd en door motorrijders geflankeerd. Iedere motor had een man in het zijspan en een man op de duo die hun stenguns onafgebroken op de wagens gericht hielden, terwijl de motorrijder het zijne voor het gebruik gereed aan een breede band om den hals had hangen. En op de cabine van iedere vrachtwagen

zaten eveneens twee mannen die hun stenguns onafgebroken op de wagens gericht hielden.

Frans Metman was een van de veertig op de tweede wagen. Hij zat in het midden, met zijn rug tegen het schot van de cabine. Als hij zijn hoofd wat achterover boog, zag hij boven zich de blauwe hemel met kleine witte donzige wolken en de dofglanzende monding van een stengun en de beenen van den man die het vasthield. Hij had op een avond in een café een paar kerels over stenguns hooren praten, en ze hadden gezegd dat het bliken bazarspullen waren die twee gulden zevenenvijftig kostten, en dat ze altijd op een ongelegen oogenblik afgingen omdat de rust niet deugde, en dat de helft van de kerels die er mee rondliepen er niet mee om kon gaan, en hij was blij dat de monding van het wapen boven hem niet op hem gericht was.

Hij zat op zijn bagage, een kleine koffer van imitatieleer en een opgerolde deken. Bij iedere schok van de wagen vroeg hij zich af of zijn koffer het uit zou houden, en hij nam zich telkens voor om de volgende schok beter op te vangen, maar hij slaagde er nooit in. Als hij even ging verzitten, beet de gesp van de riem die om zijn deken gebonden was hem in zijn vleesch. Er waren geen breekbare dingen in zijn koffer en ook geen kostbare dingen. Een trui, een stel ondergoed, een handdoek, een kleeborstel, een lepel, een tandeborstel, een bliken pannetje, een schoenborstel en een Nieuw Testament, dat was wel zoo ongeveer alles, maar het was alles wat ze hem bij het visiteeren hadden gelaten en hij had niets anders om het in te bewaren dan de koffer die bij iedere schok bezwijken kon.

Hij zat in een ongemakkelijke houding met zijn beenen hoog opgetrokken en zijn knieën ver uit elkaar en diep tusschen zijn dijnen gedrukt zat een forsche vent met een oude soldatenjas en vuurrood haar. Hij had een groot litteken in zijn nek vlak boven de vuile groene kraag van zijn jas en zijn ooren stonden ver van zijn hoofd en zijn haar glansde in de zon als koper.

Toen de flankerende motorrijders met open knalpot langs

de tweede wagen daverden, draaide hij zijn roode kop naar hen toe en grinnikte openlijk en minachtend. Frans Metman zag het dreigend kijken boven de doffe vettige loopenden van de stenguns en hij verschoof onrustig en voelde hoe de gesp weer in zijn vleesch beet.

De roodkop keek grinnikend om.

Hij zei: „Hou je gedekt, knul. D'r gebeurt je niks.”

Frans Metman keek voor zich op zijn knieën en hij keek naar de knieën van de mannen die aan weerszijden van hem zaten en die hun armen door de zijne hadden gestoken om steun te hebben als de wagen zwaar over de oneffenheden van het wegdek hotste. De eene droeg een rijbroek van stevige bronsgroene uniformstof en de andere een vuilbruine manchesterbroek die versteld was met stukken van verschillende kleur. Hij zag hoe dun de stof was van zijn eigen broek en dat die al vol vlekken zat en hij vroeg zich af hoe lang zijn kleeren het uit zouden houden. Hij dacht: waarschijnlijk niet lang, maar misschien duurt dit niet lang. Hij schoof onrustig heen en weer op zijn dekenrol en de roodkop keek weer grinnikend naar hem om.

„Pas opgepikt?”

Frans Metman zei: „Drie dagen geleden.”

„Ik heb er tien maanden opzitten. Morgen is het precies tien maanden.”

„Dan heb je de langste tijd gehad.”

„Vergeet het maar.”

„Dit kan toch niet eeuwig duren. Ik denk wel dat je de langste tijd gehad heb.”

„Vergeet het maar rustig,” zei de roodkop.

Hij grinnikte.

De colonne verliet de breede verkeersweg die door de buitenwijken liep en kwam in een ouder stadsgedeelte terecht. Op de hobbelige keien hotsten de wagens als bezeten en ieder gesprek werd onmogelijk. Frans Metman voelde zijn koffer onder zich bezwijken. Hij kon op dat oogenblik niet nagaan of de schade onherstelbaar was. Maar hij was bang van wel.

De straten werden drukker. Het had half een geslagen en

in de binnenstad gingen de kantoren uit. Een onafgebroken stroom van fietsers kwam de colonne tegemoet rijden en overal bleven de menschen staan kijken. Een enkel scheldwoord vloog naar de auto's.

Frans Metman tuurde strak voor zich uit. Hij was pas drie dagen tevoren gearresteerd en hij schaamde zich nog omdat hij daar zoo door de drukke straten werd gereden, voor iedereen te kijk.

Toen zwenkte de colonne scherp naar links en sloeg een smalle geasfalteerde weg in die breeder leek dan hij was omdat de boomen aan weerszijden vlak bij den grond gekapt waren. Rechts lag een totaal vernielde trambaan, links een breed kanaal dat naar zee voerde. De colonne zwenkte voor den tweeden maal scherp naar links, reed een steenen brug over, reed een eindweegs langs een hoog hek van prikkeldraad en kwam voor een houten poort in het hek tot stilstand. De motoren drongen aan alle kanten dicht om de auto's heen en de mannen op de auto's zagen de stenguns van vlakbij op zich gericht. Toen zwaaiden de poortdeuren open en de colonne reed naar binnen.

De roodkop draaide zich om naar Frans Metman.

Hij zei grinnikend: „We zijn verkocht en geleverd, maat!”

II.

Een groote grijze wolk dreef langs de zon en alle kleur vervaalde. Het rood van daken en het rood van muren vervaalde tot één kleur.

Iemand op de tweede wagen zei verbaasd: „Dat is het raarste kamp dat ik ooit gezien heb. Verdomd als het niet waar is.”

Het kamp was een visschersdorp aan de rand van de stad. Het zat als een wig tusschen de duinstrook en het afvoerkanaal geklemd. In de laatste jaren van den oorlog had de bezetter alle huizen door de bewoners doen ontruimen om er de bedieningsmanschappen van zijn bunkers en kustbatterijen in onder te brengen en zoodra de oorlog afgelopen was en de bezettingstroepen verdwenen waren, had men het geheele dorp met een dubbel hek van prikkeldraad omringd en er een groot kamp voor politieke gevangenen van gemaakt.

De kleine colonne reed door de poort in de tweede draadversperring en kwam voor een schoolgebouw tot stilstand. De mannen kregen bevel om van de wagens te komen. Zij gehoorzaamden traag en zij sleepten hun bagage op een hoop en begonnen traag hun stijve beenen te wrijven. Terwijl zij daar stonden kwam een lange rij gevangenen door de poort in de prikkeldraadversperring naar binnen toe. Hun kleeren waren vuil en gescheurd en zij droegen schoppen en houweelen en mokers over hun schouders. De stoet was aan alle kanten door gewapende bewakers omgeven.

De roodkop zei tegen Frans Metman: „We zijn tenminste nog op tijd voor het eten. De werkploegen beginnen pas binnen te komen.”

De gevangenen waren mager en bleek. Met hun geschoren koppen en hun ongeschoren gezichten sloften ze sloom voort zonder zichtbare belangstelling voor wat er om hen

heen gebeurde en de aanwezigheid van zooveel gewapende bewakers leek nauwelijks noodig. Maar toen ze zagen dat er een nieuw transport binnen was gekomen, kwam er een beetje leven in hen. Ze begonnen uit te kijken of er misschien vrienden en kennissen onder de nieuwelingen waren. En als ze er een zagen werden er in het voorbijgaan groeten gewisseld en er werd in het voorbijgaan gevraagd naar de verblijfplaats van andere vrienden en kennissen en naar de verblijfplaats van vrouwen en kinderen, tot de bewakers zich er mee bemoeiden en de werkploegen sneller voortdreven en de nieuwelingen naar binnen dreven in het schoolgebouw.

Het nieuwe transport telde honderdachttien man. Ze werden door de gangen van het schoolgebouw naar het gymnastieklokaal gedreven. In het gymnastieklokaal moesten ze met hun gezichten naar den muur gaan staan. Ze stonden met hun armen op den rug en met hun teenen vlak tegen de plint en met hun neus tegen den muur gedrukt. Zoo vlak onder hun oogen zag de witte wand er uit als een maanlandschap vol heuvels en bergen en dalen en valleien en vulkanen en kraters en grotten. Een dor, droog, dood landschap.

Hun beenen waren stijf en vrijwel gevoelloos geworden door de ongemakkelijke houding waarin zij op de wagens hadden gezeten, en toen hun bloed weer vrij begon te stroomen, werden zij door een prikkelende jeuk getreiterd en zij werden zoo licht in hun hoofd van al dat harde wit vlak onder hun oogen dat ze van duizeligheid haast niet meer konden blijven staan. Maar niemand waagde het om zich te verroeren, want achter hen liepen de gewapende bewakers heen en weer, en als iemand zich verroerde, kreeg hij een stoot met een stengun tusschen zijn ribben of een flinke harde schop onder zijn achterste.

De roodkop schuifelde voorzichtig achteruit, maar een bewaker gaf hem een stomp op zijn hoofd, zoodat hij met zijn neus hard tegen de muur stootte. Het bloed sprong uit zijn neus in twee snelle stroompjes. Het maakte grillige roode vlekken op de gewitte wand die het gretig inzoog en hij likte het op met zijn tong waar het

in het geultje van zijn bovenlip vloeide. De spieren in zijn nek zwollen op tot koorden en knopen, maar hij zei niets. Hij grinnikte geluidloos tegen de witte muur en hij schuifelde opnieuw een eindje achteruit, zijn nekspieren gespannen om een tweede stomp op te vangen. Dit keer werd het door niemand gezien.

De roodkop zei uit zijn mondhoek tegen Frans Metman: „Ik heb het al bekeken. Mij houden ze hier niet lang. Niks voor Niekie.”

Frans Metman gaf geen antwoord. Hij durfde niets te zeggen. Hij durfde zich ook niet te verroeren. Achter zich hoorde hij de voetstappen van de bewakers. Hij kon ze niet zien, maar hij kon hooren wanneer ze hem naderden. Hij stond met zijn neus tegen de witte muur gedrukt en hoopte dat niemand op hem zou letten. Hij wist dat hij bang was. Hij haatte zichzelf omdat hij bang was. Maar hij kon er niets aan doen. Als de voetstappen hem naderden trok hij zijn hoofd zoo ver mogelijk tusschen zijn schouders en hoopte maar dat niemand op hem zou letten.

Hij dacht: lafaard. God, ik wist niet dat ik zoo'n lafaard was. Jezus, ik wou dat ik niet zoo'n lafaard was.

Maar hij had zichzelf niet in de hand en als de voetstappen hem naderden, trok hij zijn hoofd zoo ver mogelijk tusschen zijn schouders, en als ze voorbij waren, keek hij zonder zijn hoofd te bewegen naar de roodkop die naast hem stond. De roodkop staarde strak voor zich uit, een bevroren grijns om zijn lippen. Het bloed liep nog altijd in twee stroompjes uit zijn neus, maar trager nu, omdat het al stolde. Hij voelde hoe Frans Metman naar hem keek en draaide zijn hoofd half in diens richting. Hij zag de angst in zijn houding.

Hij zei uit zijn mondhoek: „Laat je niet kennen, joh. Je moet je nooit laten kennen. Als je je laat kennen, dan nemen ze je heelemaal in de heupzwaai.”

Het gymnastieklokaal lag in de schaduw van de school. Het lag op het noorden, en de meeste ruiten waren gebroken. De wind was omgeloopen naar het noordwesten en de lucht betrok meer en meer, tot de zon heelemaal

achter de wolken verdwenen was. Het begon te regenen. Het was half October en de noordwestenwind dreef de regen door de kapotte ruiten en de regen was zilt door de nabijheid van de zee.

Ze stonden uren zoo.

Man voor man werden ze aan een tafel geroepen om een lange reeks vragen te beantwoorden. Ze hadden die vragen sedert hun arrestatie al ettelijke malen beantwoord, en de antwoorden waren genoteerd in de papieren die met het transport mee waren gekomen. Maar de vragen werden voor de zooveelste maal opnieuw gesteld en ze moesten ze opnieuw beantwoorden en de antwoorden werden opnieuw genoteerd. Man voor man werden ze van onderen tot boven gefouilleerd, en hun bagage werd van boven tot onderen nagekeken om te zien of ze soms contrabande bij zich hadden. Niemand kon na afloop zeggen wat nu eigenlijk contrabande was en wat niet, want wat van de een werd afgenomen, mocht de ander houden. Maar alles wat mooi was of kostbaar of moeilijk te krijgen, werd in ieder geval afgenomen, en wie klaar was, werd met zijn gezicht naar de muur gezet tot ook de anderen klaar waren.

Toen ze weer buiten kwamen was de middag vrijwel voorbij. Het regende nog steeds. Ze moesten met vieren aantreden en werden dieper in het kamp gedreven.

Ergens op een stoep stonden zes stoelen. De kappers droegen geen witte jassen, maar ze hadden nauwelijks een minuut nodig om een man volkomen kaal te knippen. Het gereedschap was bot, het rukte evenveel haren uit als het afsneed. Binnen twintig minuten was het heele transport behandeld. De motregen viel koud op de geschoren koppen. Wie geen hoed had, maakte een muts van zijn zakdoek door in iedere punt een knoop te leggen. Maar er waren er die ook geen zakdoek hadden.

Eindelijk werden ze in de huizen ondergebracht. Er gingen zestien man in ieder huis. Als bed kregen ze twee aan elkaar genaaide kunstmestbalen, gevuld met geperst stroo. Eten kregen ze dien dag niet meer.

Frans Metman deelde een achterkamer van drie bij drie

en een halve meter met den roodkop en drie anderen. Hij viel als een blok op zijn stroozak. De andere drie volgden zijn voorbeeld. Liggend vloekten ze alle duivels uit de hel. De roodkop stond voor het raam en keek uit over de natte tuinen die tusschen lage betonnen muren geklemd lagen. Eindelijk zwegen de anderen.

Toen zei hij: „Mij houwen ze hier niet. Dat is niks voor Niekie.”

III.

De zon werd niet meer gezien.

Dag na dag kwam de noordwestenwind over de lage duinenrijen en joeg het zand wervelend langs de straten van het kamp.

Als de mannen aangetreden stonden voor een van de vijf dagelijksche appels beet het zand hun oogen rood, en het verpestte hun eten als zij na lang wachten met hun liter dunne soep in een oud pannetje terugkeerden van de uitdeelpost.

En met de noordwestenwind kwam dag na dag de regen. De regen had de zilte geur van rottend zeewier, van visch en schelpen en van al het aanspoelsel van de vloedlijn, de geur van de zee, scherp en zilt en bitter.

De wind joeg de regen ranselend langs de straten van het kamp, en wind en regen samen vernielden wat er in de verwaarloosde tuinen aan planten over was, en de stengels van guldenroede en herfstchryasant rotten bronsgroen en bruin in de modder die de tuinen vulde.

De wind joeg het zand en de regen door de gebroken ruiten in de kamers waar de mannen met vijven en zessen op hun stroozak hokten.

Als zij in den nacht wakker werden, knarste het zand tusschen hun tanden en de regen was zilt op hun lippen.

Zij roken de zee, en zij hoorden de branding breken op het strand, niet ver van waar zij lagen.

En als zij zoo gelukkig waren om weer in te slapen, sloepen zij in met de zilte smaak van de zee op hun lippen, maar meestal hield de honger hen wakker tot de hoorns in de ochtendschemering opstaan bliezen.

IV.

Er zat in dat kamp een kleine zesduizend man en het overgrootste deel verreekte van de honger. Het dagrantsoen bestond uit een liter dunne soep en een paar sneden slecht brood, en eens per week kwam daar nog een ons margarine en een ons suiker en een half ons kaas bij.

Dat was alles, en het was voor volwassen mannen niet genoeg. Iedereen at onmiddellijk op wat hij kreeg en niemand bewaarde iets voor later. Want wie zijn eten een paar minuten uit het oog verloor, vond het meestal niet meer terug, en wie het bij zich hield, had geen rust eer hij zijn honger althans voor dat moment zoo goed mogelijk gestild had.

Natuurlijk waren er uitzonderingen. Als iemand over voldoende geld beschikte of als hij vrienden buiten het kamp had die over voldoende geld beschikten, kon hij een soldaat van de buitenbewaking omkopen, of hij kon een van de binnenbewakers omkopen, en als iemand eenmaal een bewaker plat had, kon hij voor grof geld pakketten van huis laten komen, en het zich zoo aangenaam mogelijk maken.

De bewakers hadden er een hekel aan om levensmiddelen mee te brengen, want met omvangrijke pakketten liepen zij te veel in de gaten. Maar het was niet moeilijk voor ze om tabak of sigaretten mee te brengen, en voor tabak en sigaretten was iedereen en alles in het kamp te koop. Een portie eten kostte vier sigaretten en een brood van vierhonderd gram kostte er vijf. Een portie suiker had je voor drie, een portie kaas voor twee, een portie boter voor zeven sigaretten. En als je met merksigaretten kwam, met Player of met Sweet Caporal of met Wild Woodbine, dan was je voor de helft van die aantallen klaar, want een merksigaret stond gelijk met twee zelfgerolde sigaretten.

Degenen, die over tabak beschikten konden koopen wat ze wilden. Een goede wollen trui werd graag gegeven voor een half ons shag, en een paar prima schoenen voor een ons, en een pak, een uitstekend pak, voor anderhalf ons. Maar het meest werd in eten gehandeld, en tabak was het uniforme ruilmiddel waarin alle prijzen werden uitgedrukt.

V.

Het was de roodkop die er dien avond over begon, Niek Moerland, Niekie, zooals zij hem van het begin af noemden, omdat hij over zichzelf nooit anders sprak dan over Niekie. Toen ze een uur lang met z'n vijven op die kleine kamer hadden gezeten en in de snel vallende schemering hun bullen hadden uitgepakt en herhaaldelijk op elkaars teenen hadden getrapt, zeiden ze Frans en Niekie en Joost en Bob en Wil of ze elkander jaren kenden. Ze hadden ook hun achternamen genoemd in een poging om beleefd te zijn, maar nu ze allemaal met een paar nummers in hun zak liepen waarvan het eene den volgende dag op hun jas en het andere op hun linkerbroekspijp genaaid zou worden, kwamen die achternamen hen eigenlijk overbodig voor. En Nicolaas Moerland, nummer 4218, zes en twintig jaar, chauffeur, heette na verloop van een uur die rooie als ze over hem, en Niekie als ze tegen hem praatten.

Hij zei: „Wat zouwen jullie zeggen van een saffiaantje, jongens?”

De andere vier lagen languit op hun stroozak. Frans Metman had zijn deken over zich heen getrokken. Hij was nog stijf van de ongemakkelijke houding waarin hij tijdens de rit gezeten had, en hij had het koud van het lange stilstaan in het gymnastieklokaal. Hij had af en toe moeite om niet te gaan klappertanden, maar hij beheerschte zich tegenover de anderen. De broers Bob en Wil Bruins lagen opzij van de deur fluisterend te praten, hun hoofden vlak naast elkaar op hun opgerolde jassen. Onder het kapotte raam lag Joost Vogel. Hij droeg een verschoten overal en een paar kaplaarzen waarvan hij de schachten afgesneden had, zoodat ze nauwelijks tot aan de onderkant van zijn kuiten kwamen.

Die rooie was de eenige die zichtbaar op zijn gemak was. Hij zat met zijn rug tegen de muur en zijn armen om zijn

knieën geslagen, zijn kin steunend op zijn rechterknie. Hij had het bloed van zijn gezicht gewasschen, maar zijn neusgaten had hij niet schoongemaakt omdat hij bang was dat het opnieuw zou beginnen, en de klonters geronnen bloed in zijn neusgaten waren in het halve donker nog duidelijk te zien.

Hij zei: „Heeft er iemand soms een beetje tabak, jongens? Kijken jullie je zakken eens na.”

Joost Vogel zei: „Die hoef ik niet meer na te kijken. Ze hebben me vanmiddag regelrecht op mijn kop gezet.”

„Als we brood hadden, konden we wel ergens een rookertje vandaan halen,” zei Bob Bruins. „D'r is tabak in het kamp, dat weet ik. Maar we hebben geen brood gehad.”

De roodkop zei: „Daar begin ik niet aan. Ik ga niet mijn vreten ruilen voor tabak. Als je daarmee begint, ben je fout.”

„Dan kan je het rooken meteen wel afschrijven,” zei de andere Bruins.

„Nergens voor noodig.”

„Zie jij dan maar dat je aan tabak komt.”

„Ik ben nou al in vijf verschillende kampen geweest en ik heb overal mijn rookertje gehad. Maar ik heb er nog nooit een hap vreten voor gegeven.”

„Linke jongen, jij.”

„Je moet het weten te versieren.”

Joost Vogel zei: „Je kletst goed, maar je vreet beter.”

„Dat heb je goed geschoten,” zei Niekie grinnkend.

„Daarom verdom ik het ook om mijn vreten te verkwan-selen.”

„Ze hebben ons nou al een dikke negen maanden te grazen,” zei Bob Bruins. „En die kampen waar jij gezeten heb, zullen wel geen haar beter zijn dan de kampen waar wij gezeten hebben. Maar ik wou dat ik al het brood bij elkaar had wat ik in die negen maanden voor shag geruild heb. Ik heb nog nooit wat voor noppes gehad. Ik niet.”

„Je moet een beetje uitgekookt wezen,” zei Niek. „Als je een beetje uitgekookt ben krijg je het wel voor noppes.”

„Nou,” zei Bob, „dan ben ik zeker niet uitgekookt genoeg want ik heb nog nooit wat voor noppes gehad. Ik heb er altijd mijn vreten voor moeten geven. En dan was ik nog blij dat ik wat kreeg. Verdomd.”

Zijn broer zei: „Eigenlijk kan je geen hap van je vreten missen. Maar soms heb je aan een saffiaantje meer dan aan een boterham. Zoo is het bij mij tenminste.”

„Niet alleen bij jou,” zei Joost. „Je moet af en toe wat te rooken hebben. Als je weer es een paar haaltjes gedaan heb voel je je heel anders.”

„Al was het alleen maar omdat het niet mag,” zei Bob. Wil zei: „Dat is het. Als je nooit iets doet wat verboden is, krijg je na een tijdje heelemaal het gevoel dat je er onder zit.”

„In ons laatste kamp vroegen ze honderd gram brood voor zoo'n pest plukkie shag,” zei Bob. „Als je d'r een sigaret van draaide leek het wel een lucifer.”

„Ja,” zei Wil. „En als ze je d'r mee snorden vloog je even goed voor vier dagen de natte bunker in.”

Bob zei: „De bewakers brachten de tabak zelf mee naar binnen toe, en ze verdienden d'r dik aan, maar als ze maar een peuk bij je vonden, vloog je voor vier dagen de natte bunker in.”

„En was die nat?” vroeg Niek.

„Of die nat was,” zei Bob. „Dat zal je weten. Ik heb tweemaal vier dagen opgeknapt. Het water liep er met stralen langs de muren en het stond gewoon een paar duim hoog op de vloer. Het kon nergens naar toe in dat betonnen hok.”

„Dan waren ze bij jullie nog mak,” zei Joost Vogel.

„Lekker frisch,” zei Wil. „Het is maar wat je mak noemt.”

Joost zei: „In mijn laatste kamp gaven ze je voor rooken een week.”

„Bunker?”

„Bunker. En je mocht je stroozak en je dekens niet meenemen als je d'r in ging.”

„Maar niemand liet het er natuurlijk voor,” zei Wil Bruins met een klank van tevredenheid in zijn stem.

„Nee,” zei Vogel. „Niemand liet het er voor. Als je wat te rooken had, dan rookte je. Maar je moest allemachtig uitkijken dat de anderen je niet verlinkten.”

„Dat heb je nou in ieder kamp,” zei Wil. „En dat maakt het zoo rot. Je moet uitkijken bij alles wat je doet. Anders wordt 't verlinkt. Ze hoeven maar zóó veel van je te weten en ze verlinken je.”

Frans Metman zei: „Dat geloof ik niet.”

Het was de eerste keer dat hij wat zei. Ze keken allemaal naar hem. Hij zag het niet, maar hij voelde het. De kamer was bijna heelemaal donker. Door het raam viel nog wat licht naar binnen van de sterke lampen die terwille van de bewaking den heelen nacht bleven branden in de straten en in de tuinen aan de achterzijde van de huizen. Het licht was niet voldoende om er de gezichten bij te onderscheiden, maar hij wist dat ze naar hem keken. Hij trok zijn deken dichter om zich heen.

Hij zei: „We zitten allemaal in hetzelfde schuitje. Dan moet er toch iets van eenheid zijn. Iets van kameraadschap.”

Ze lachten allemaal.

Vogel zei: „Vergeet het maar, joh. Vergeet het maar zoo gauw mogelijk. In de kampen bestaat geen kameraadschap.”

„Dat geloof ik niet,” zei Frans.

„Dan geloof je het niet,” zei Joost. „Mij een zorg of je het gelooft. Vandaag of morgen zal je het zelf wel merken.”

„Iedereen knokt hier voor z'n eigen,” zei Wil. „En als ze maar denken dat ze d'r een hap vreten meer door krijgen, dan verkoopen ze je waar je bij staat.”

„Ik begrijp het niet,” zei Frans.

„Hij draait al bij,” zei Bob. „Eerst geloofde hij het niet en nou begrijpt hij het alleen nog maar niet.”

„Nee,” zei Frans. „Ik begrijp het zeker niet.”

„D'r zal wel meer zijn wat jij niet begrijpt,” zei Joost.

„Daar gaat het nou niet om,” zei Frans. „Ieder mensch heeft dingen die hij niet begrijpt. Jij zal ze ook wel hebben. Maar daar gaat het niet om.”

„O nee?” zei Joost. „Waar gaat het dan wel om?”
Frans zei: „Als 't is zooals jij zegt dan moet er iets niet kloppen.”

„Dat kan wel,” zei Joost. „Dan klopt er iets niet, want het is zoo. En hoe eerder je daar nou rekening mee houdt, hoe gezonder het voor je is.”

„En niet anders,” zei Wil.

„Maar het is verkeerd,” hield Frans vol. „Je zal toch tenminste toe moeten geven dat het verkeerd is.”

„Koop je daar wat voor?”

„Nee, natuurlijk niet.”

„Nou dan.”

Frans zweeg.

Wil zei: „Natuurlijk is het verkeerd. Je zal mij niet hooren zeggen dat het goed is. Maar je moet er rekening mee houden.”

„Zoo is het,” zei Bob. „In je eigen belang moet je er rekening mee houden.”

„Je doet er geen fluit aan,” zei Wil.

„Geen bliksem.”

Frans zweeg.

In de verte hoorden zij de branding breken op het strand. De regen joeg langs de gebroken ruiten. Een windvlaag dreef een dichte zwerm druppels in de kamer. Ze hoorden de druppels op de houten vloer vallen.

„Rotzooi,” zei Wil.

Bob zei: „Het is hier nog een grootere rotzooi dan in ons vorige kamp.”

„In alle kampen is het een rotzooi,” zei Wil.

„Ja. Wat een wonder.”

Opnieuw joeg een windvlaag de regen in de kamer binnen. Joost Vogel veegde zijn gezicht af met de mouw van zijn overall.

„Rotzooi?” zei hij. „Een zwijnekeet is het. O verdomme wat een zwijnekeet.”

De anderen zwegen.

Na een poosje zei Joost: „Ik herinner me een vent in het eerste kamp waar ik gezeten heb. Hij werd een heele tijd later binnengebracht dan wij. Toen hij pas binnen was,

gaf hij het grootste deel van zijn vreten gewoon weg. Hij werd al ziek als hij de rommel rook, zei hij. Als hij met zijn pannetje terugkwam van de uitdeelpost, stonden we al op 'm te wachten, en de eene keer kreeg de een het en de andere keer de ander. En met het brood net eender. Maar nog geen maand later snorden we hem terwijl hij stiekum een stuk van een ander zijn brood stond te snijden. Jezus wat hebben ze die vent geslagen!”

Frans zei uitdagend: „En wat wou je daar nou eigenlijk mee zeggen?”

„Jij snapt niet waarom er in de kampen geen kameraadschap is. Dat leg ik je nou uit.”

„Misschien ligt het aan mij maar ik snap het nog niet.”

„Het is de honger die het 'm doet. Als je verrekt van de honger denk je niet meer aan een ander. En als je tot over je ooren in de rotzooi zit, dan denk je ook niet aan een ander. De honger en de rotzooi, die doen het 'm.”

Niek zei: „Toch niet alleen.”

Hij was opgestaan en stond met zijn rug lui tegen de muur te leunen. Zijn groote roode hoofd hing op zijn borst en zijn armen hingen slap langs zijn lijf.

In de verte brak de branding op het strand.

Niek zei: „We hebben wel erger in de rotzooi gezeten als het daar om gaat. En we hebben nog wel eens minder te vreten gehad ook, toentertijd toen we . . .”

Hij brak zijn zin plotseling af. Ze zagen in de donkerte hoe hij rondkeek. Hij keek hen stuk voor stuk aan. Van zijn gezicht konden ze niet meer zien dan een vage witte vlek en ze wisten dat hij van hun gezichten niet meer kon zien dan vage witte vlekken. Maar ze zagen dat hij hen aankeek, en ze wisten dat hij ergens voor op zijn hoede was, en dat hij er achter probeerde te komen of ze wisten wat dat was.

„Toen we daarbuiten waren, wou je zeggen,” vulde Joost Vogel bedaard zijn woorden aan.

Niek ging langzaam rechtop staan. Hij balde zijn vuisten, en hij boog zijn armen tot zijn vuisten op de hoogte van zijn riem waren. Toen zette hij zijn voeten wat verder van elkaar, de linker voor de rechter, en hij verplaatste haast

onmerkbaar zijn gewicht tot het geheel op zijn licht gebogen linkerbeen rustte.

„Zoo heb je méér gestaan,” zei Wil Bruins waardeerend. Niek gaf er geen antwoord op.

Hij vroeg dreigend: „Wie zegt dat ik daarbuiten was?”

„Niemand,” zei Frans Metman haastig. „Dat zegt niemand, Niek!”

Joost Vogel zei: „Dat zeg je zelf, Rooie.”

„Heb ik gezegd dat ik daarbuiten was?”

„Je hebt het bijna gezegd. Je slikte het nog net in, maar het was toch duidelijk genoeg.”

„En als ik je nou eens vertelde dat ik er niet was? Wat zou je dan zeggen, hè?”

„Dan zou ik je vragen hoe je aan die jas kwam.”

„Die jas zegt niks. Die jas heb ik opgepikt. In een ander kamp.”

Joost zei onbewogen: „Ik heb je nergens naar gevraagd, Rooie. Het kan me geen bliksem schelen wat jij in de afgelopen jaren gedaan heb. Ik ben niet van de politieke recherche.”

„Dat zijn wij geen van allen,” zei Frans Metman.

„Nee,” zei Wil Bruins. „We zijn geen van allen van de politieke recherche, en we zitten allemaal in hetzelfde schuitje en eigenlijk moesten we ronduit met mekaar kunnen praten, maar de een vertrouwt de ander niet verder dan hij 'm ziet.”

„Je kan toch ook geen mensch vertrouwen,” zei Bob.

„Als je in een kamp iemand wat vertelt, lekt het altijd uit. En daarom kan je beter je smoel dicht houden.”

„Veel beter,” zei Wil.

Joost zei: „Mij hoeft niemand wat over zijn zaken te vertellen. Ik ben nergens nieuwsgierig naar. Of Niek daarbuiten was of niet kan me geen bliksem schelen. Ik heb aan mijn eigen zaken genoeg.”

„Dan had je beter je mond kunnen houden,” zei Frans.

„Ik ben er niet over begonnen,” zei Joost. „Niek is er zelf over begonnen. Kan ik het helpen als hij zijn mond voorbij praat?”

„Ik zal er niet verder over kletsen,” zei Bob.

„Nee,” zei Wil. „Ik ook niet.”

Niek zei nijdig: „Voor mijn part klets je er wel over. Het laat me steenkoud. Ik ben twee jaar aan het front geweest als je het weten wil, en ik heb er op een vrachtauto gezeten. Geloof nou maar niet dat ik het voor mijn lol deed. Voor mijn bikken heb ik het gedaan. En wie d'r wat van mot die komt het me maar vertellen.”

Vogel zei: „Ik heb je nergens naar gevraagd, Niek. Niemand heeft je ergens naar gevraagd. Misschien heb je alleen maar in een overal op een vrachtauto gezeten en misschien heb je met een doodskop op je pet geloopt. Het gaat me allemaal niks aan. Maar als je niet wil dat over veertien dagen iedereen weet wat je uitgevoerd heb, kan je beter je smoel stijf dicht houden. Heel stijf.”

„We hebben allemaal wel wat waar we liever niet over praten,” zei Wil Bruins.

„Zat,” zei zijn broer. „Maar het gaat er niet om wat je gedaan heb, het gaat er alleen maar om wat ze van je weten. En daarom kan je beter je kiezen op mekaar houden.”

Niek zei: „Daar is het nou al te laat voor. Jullie weten het nou. En het kan me ook eigenlijk niks verdommen of jullie het weten. Ik heb het voor mijn bikken gedaan. En als ze het niet goed vinden, dan zeggen ze het maar. Mij 'n zorg.”

Hij liet zich weer op zijn stroozak vallen en strekte zich in zijn volle lengte uit, zijn armen gekruist achter zijn hoofd. Zij zwegen. Als de wind een oogenblik afnam, hoorden zij hoog boven zich het roepen van de wilde ganzen die naar het zuiden trokken.

„Het kon wel eens een strenge winter worden,” zei Wil Bruins.

„Ja,” zei Bob. „Dat dacht ik ook. De ganzen zijn dit jaar bar vroeg.”

Niek zei: „Afijn, jullie snappen in ieder geval waarom ik daarnet een groote bek opzette.”

„Die ben ik allang vergeten,” zei Joost. „Ik heb een verrot slecht geheugen.”

„Je wordt hier zoo wantrouwig als de hel,” zei Niek. „Als

je zoo een tijdje zit, vertrouw je geen mensch meer.”
 „Het beste wat je doen kan. De menschen hier zitten tot over d'r nek in de rotzooi en ze verrekken van de honger. Daarom kan je d'r geeneen van vertrouwen.”

„Daarbuiten kreeg je ook dagenlang niet te vreten en als 't er op aan kwam, zat je d'r zwaarder in de rotzooi dan hier. Maar vertrouwen kon je mekaar tot en met.”

„Omdat je van mekaar afhing. Als je maat je in de steek liet, ging je voor de bijl, en als er een voor de bijl ging, had je kans dat de heele keet voor de bijl ging. Hier is het net andersom. Hier kan je het nog wel eens drage-lijker maken voor je zelf als je d'r een ander in laat stinken.”

De eene Bruins zei: „Toch moeten de meeste bewakers niks van verraders hebben.”

„Een behoorlijke vent moet nooit wat hebben van verraders,” zei zijn broer.

„Behoorlijke vent, zei je? We hebben het over bewakers.”

„Aan verraders hebben ze dan misschien de pest,” zei Vogel. „Maar aan verraad niet.”

„Ze moedigen het aan.”

„Natuurlijk. Ze hebben het noodig.”

„Zonder verraad konden ze met die paar man bewaking niks beginnen.”

„Geen bliksem.”

De wind rukte hortend aan het kapotte raam. Tusschen de vlagen door hoorden zij hoog en hel het roepen van de overtrekkende ganzen. In de verte brak de branding op 't strand.

Joost Vogel veegde zijn gezicht af.

„Die regen smaakt naar de zee,” zei hij verbaasd.

Hij stond op, doorkruiste in twee stappen de kamer en ging naast Niek zitten. De roodkop schoof wat meer naar de muur toe om plaats voor hem te maken.

Vogel zei: „Van mij zullen ze niks hooren over jouw zaken, Rooie.”

„Och nee,” zei Niek.

„Van ons geen van allen,” zei Frans Metman. „Als het werkelijk waar is, dat je hier in het kamp geen sterveling

vertrouwen kan, moeten wij vijven tenminste toch op elkaar aan kunnen, jongens.”

„Nou begint hij over kameraadschap,” zei Vogel. „Laat me niet zoo lachen.”

Wil Bruins zei: „Als je met een jofel ploegje ben, valt er heusch nog wel wat van te maken.”

„Laat me nou niet lachen,” zei Joost.

„In ons vorig kamp lagen we met z'n vieren bij elkaar, ik en m'n broer hier en dan nog twee andere jongens. We hadden het lang niet gek met z'n vieren. De een rommelde zus en de andere zoo en met z'n vieren deelden we alles.”

„Waarom zouden we dat hier ook niet doen?” vroeg Frans Metman. „Laten we dat met z'n vijven ook zoo doen, net als jullie met z'n vieren.”

Vogel zei: „Daar komt nooit een bliksem van terecht. Het is gemakkelijk genoeg om af te spreken zoolang niemand iets heeft. Maar als de een of ander wat te pakken krijgt, heeft hij meteen spijt van zijn afspraak, en dan probeert hij om de spullen voor zijn eigen te houden of hij probeert om het grootste gedeelte voor zijn eigen te houden en dan is de boot an. Vertel mij wat.”

„Als iemand je dat kunstje flikt, kan je hem uitsluiten,” zei Wil Bruins.

„Ja,” zei Bob. „Dat flikken ze je hoogstens eene keer.”

Niek Moerland ging overeind zitten. Hij schoof een eindje bij Joost Vogel vandaan en zocht naar een gemakkelijke houding. Het duurde lang eer hij zijn draai had gevonden. Eindelijk pakte hij zijn jas en stopte die achter zijn hoofd.

Frans vroeg: „Wat denk jij ervan, Niek?”

„Waarvan?” zei Niek.

„Gaat zoo iets of gaat het niet?”

„Soms gaat het en soms gaat het niet,” zei Niek.

„Maar met ons?”

„Weet ik het,” zei Niek. „Hoe moet ik nou weten of dat gaat.”

„We kunnen het in ieder geval probeeren,” zei Frans.

„Dat zal je toch met me eens wezen, Joost.”

„Het gaat niet,” zei Vogel. „D'r komt niks van terecht. Vertel mij nou wat. Zulke afspraken draaien altijd op niks uit.”

„We kunnen het probeeren.”

„Hou toch op.”

„Zoolang je het niet geprobeerd heb, kan je niet zeggen dat het niet gaat. Ik vertel je dat het gaat. Als we het allemaal willen dan gaat het.”

„Hou er nou maar over op,” zei Niek. „Jullie worden zoo langzamerhand stinkvervelend met je het gaat wel, het gaat niet. Weet je wat ik ga doen? Ik ga een sigaret rollen.”

Wil lachte.

„Dat zie ik je doen,” zei hij.

„Niks,” zei Niek. „Je ziet nog niks. Maar als je effe wacht, zie je wel wat.”

„Waar wou jij een sigaret van rollen?” vroeg Bob.

„Van tabak,” zei Niek. „Ik rol mijn sigaretten altijd van tabak. Waar zou ik het anders van doen?”

„En waar wou je die tabak vandaan halen?”

„Dat is voor jou een vraag en voor mij een weet,” zei Niek.

Hij grabbelde tusschen zijn kleeren en haalde een linnen zakje voor den dag. Hij legde het zakje naast zich neer en spreidde het met behoedzame vingers open.

Hij zei: „Het is niet zooveel meer. Maar het is zware.”

In de donkerte keken de anderen verbaasd toe. Het duurde een heelen tijd eer zij voldoende van hun verbazing bekomen waren om iets te zeggen. Joost was de eerste die zich herstelde.

Hij zei langzaam en plechtig: „Wel verdomme nog toe.”

Niek grinnikte. Hij begon voorzichtig vijf plukjes tabak af te scheiden van de massa in het builtje. Hij moest het vrijwel op het gevoel doen en het ging niet vlug.

„Zoo zie je maar weer,” zei hij.

„Ik zou wel eens willen weten waar jij die boel had zitten,” zei Joost. „Ik had alleen maar een paar peuken in mijn zak en die hebben ze er bij de visitatie netjes uitgevischt. Terwijl ze godbetert heelemaal onder in mijn

zak zaten. Maar meneer brengt rustig een half ons tabak mee naar binnen toe.”

„Zoo'n toer was het niet,” zei Niek.

„Hoor hem,” zei Wil.

„Nee verdomd,” zei Niek. „Zoo'n toer is het niet als je weet waar je het bergen moet.”

„Ze voelen anders overal,” zei Bob.

„Nee,” zei Niek. „Dat doen ze nou juist niet. Geen enkele vent vindt het lollig om een andere vent in zijn kruis te grijpen. Zelfs een bewaker heeft daar geen gijn in.”

Wil zei: „Dat is waar. D'r zijn er een heeleboel bang om voor ruig gehouden te worden als ze daar te dicht in de buurt komen.”

„Dat is het,” zei Niek. „Dat vinden ze niet lollig. En daar moet je van profiteeren.”

Hij grinnikte.

„Het lukt natuurlijk niet altijd,” zei hij. „Soms heb je d'r een die d'r zich niks van aantrekt waar hij voor versleten wordt. Je moet het gokken. En vandaag gokte ik het nou net goed.”

Hij had vijf plukjes tabak afgescheiden van de massa en hij tastte met voorzichtige vingers over zijn stroozak om te voelen of hij niets gemorst had. Hij sloot het buideltje en hij legde er de plukjes op uit, en trok de tabak wat uit elkaar, tot ieder plukje ongeveer de lengte en dikte van een kleine sigaret had.

„Vijf stuks,” zei hij. „Voor ieder een.”

„We hoeven anders niet allemaal een heele sigaret te hebben,” zei Wil. „We kunnen er net zoo goed een met z'n vijven rooken. Des te langer doen we met die tabak. Jij dan.”

„Morgen rooken we met z'n vijven,” zei Niek. „Vanavond krijgen jullie allemaal een saffie van me. Op de kennis-making.”

Joost Vogel besliste: „Dan steken we er nou drie op en de andere twee bewaren we voor straks. Dan hebben we ook nog een haaltje als we op ons nest liggen. In orde?”

„Dik in orde,” zei Niek. „Wie heeft er papiertjes? We moeten papiertjes hebben.”

Ze zochten allemaal hun zakken na, maar niemand bracht iets bruikbaar te voorschijn.

„Ze hebben ons schoon leeggeschud,” zei Bob.

„Geef dan een stukkie krant,” zei Niek. „Als we niks anders hebben, rollen we ze gewoon van krantepapier. D'r is toch zeker wel iemand die een oud stuk krant heeft?”

„Misschien heeft iemand in de voorkamer papier,” zei Frans Metman. „Wil ik het even vragen?”

Hij maakte aanstalten om op te staan, maar Vogel drukte hem terug op zijn stroozak.

„Ze hoeven voor niet te weten dat we hier tabak hebben. We deelen met z'n vijven, niet met het heele huis. Daar is geen beginnen aan.”

Niek zei: „Verdomme, heeft er nou niemand papier? Is er niemand die een bijbeltje heeft? Die dingen hebben ze bij de visitatie niet afgepakt. Er stond tenminste een vent naast me die het houden mocht.”

„Dat was Frans dan,” zei Wil. „Ik heb gezien dat Frans bij de visitatie naast je stond. Ik stond zelf aan de andere kant, maar ik heb er geen. Nooit gehad.”

Frans zei niets.

„Heb jij zoo'n ding?” vroeg Joost.

Frans begon onrustig op zijn stroozak heen en weer te schuiven.

„Nou, hoe zit het,” zei Joost. „Heb je d'r een of niet?”

„Ik geloof niet dat je dat papier gebruiken kan,” zei Frans.

„Dat zal jij weten wat wij allemaal voor sigarettenpapier kunnen gebruiken,” zei Niek. „Bijbelpapier is prima. Kom op d'r mee.”

Frans Metman voelde hoe de vier in het donker verwachtingsvol naar hem keken. Hij schoof onrustig op zijn stroozak heen en weer.

Hij zei na een poosje: „Ik geef het eigenlijk liever niet, Niek. Ik geloof beslist niet dat je het gebruiken kan.”

„Zoo,” zei Joost. „Ben jij d'r zoo een.”

„Hoe bedoel je?”

„Dat is de man die het zoo druk had over kameraadschap.

De eerste de beste keer dat je hem nodig heb, is hij meteen al niet thuis. Fijne knul ben jij.”

Er viel een stilte. De wind rukte aan het raam en een uitschietende vlaag dreef regendroppels binnen. In de duisternis riepen hoog en hel de eindeloos overtrekkende ganzen.

Frans Metman reikte langzaam naar zijn koffer. Hij maakt hem open en woelde met zijn hand door de inhoud. Toen voelde hij het boekje onder zijn vingers. Hij hield het een oogenblik in zijn hand eer hij het voor den dag haalde. Het voelde koud aan, maar in zijn hand werd het snel warmer. Hij sloot zijn koffer en zette hem terug op zijn plaats.

Toen reikte hij Joost het boekje over.

Hij zei: „Hier heb je het.”

Joost Vogel gaf het zonder een woord aan Niek door. De roodkop ging er mee voor het raam staan en bladerde het even door eer hij zijn nagels over het papier ritste. Hij scheurde er twee blaadjes uit.

„Dat is voor vanavond genoeg,” zei hij. „Morgen moeten we zien dat we wat anders krijgen, dan hebben we dit niet meer nodig. Het is eigenlijk te dik. Ik had gehoopt dat het rijstpapier was. Ze hebben ook bijbels op rijstpapier. Maar dit is geen rijstpapier.”

Hij gooide het boekje op Frans zijn stroozak.

„Ik heb die twee blaadjes maar uit de Openbaring gescheurd,” zei hij. „Goeie naam voor een sigaret: Openbaring.”

„Dan mag Frans alweer niet mopperen,” zei Wil. „De Openbaring leest toch niemand meer.”

„Nee, nou niet meer,” zei Bob. „Toen het nog oorlog was las niemand wat anders.”

Frans Metman stak het boekje zwijgend in zijn zak. Hij luisterde naar het breken van de branding in de verte, en probeerde zich op te winden over het feit dat de anderen zoo zonder meer over zijn eigendom beschikten. Maar het wilde niet.

Hij zei: „Ik heb geen bijbel in mijn handen gehad sinds ik een kleine jongen was, en ik ben in geen jaren in de

kerk geweest. Maar toen ze me kwamen halen heeft mijn vrouw dat ding nog vlug in mijn koffer gestopt. Je weet hoe vrouwen zijn."

Niek begon de blaadjes in strookjes te scheuren. Hij maakte de randen vochtig met zijn tong en scheurde er met zijn nagels een grove karteling aan.

„Zoo houden ze beter," zei hij.

Voorzichtig begon hij de tabak in de papiertjes te rollen.

Een was er bij dat niet hield toen hij het dichtplakte en hij maakte het los en scheurde er een nieuwe karteling aan. Het duurde een heele tijd eer hij vijf sigaretten gedraaid had. Met de nagel van zijn pink duwde hij de uitstekende draadjes tabak aan beide zijden naar binnen toe. Toen hij er mee klaar was, legde hij de vijf staafjes naast elkaar op zijn stroozak en streek de overgebleven tabakskruimels in zijn hand bijeen. Vervolgens deed hij ze in het resterende stuk bijbelpapier, dat hij dichtvouwde en in zijn zak stak.

„Ziezoo," zei hij.

Wil zei: „Vuur. We hebben geen van allen vuur."

„O nee?" vroeg Niek.

Hij boog zich voorover om zijn linkerschoen uit te trekken. Uit zijn binnenzak haalde hij een lepel te voorschijn en hij wrikte met de steel van de lepel de hak van zijn schoen. De hak was hol. Uit de holte nam hij een gebroken gilettesje, een stukje hout van een halve pink lang, waarin aan het eind een vuursteentje uit een aansteker was gezet en een paar brokjes carbid. Hij legde een heel klein stukje carbid op de vloer, spuwde er op, en sloeg met het scheermesje de vonken uit het vuursteentje. Met een onzekere blauwachtige vlam begon de carbid te branden.

„Kijk uit," zei Bob. „Dat kunnen ze buiten zien."

Niek stak op zijn knieën liggend haastig een sigaret aan en doofde het carbidvlammetje met zijn vlakke hand. Aan die eene sigaret stak hij er nog twee aan. Hij gaf er een aan Joost en een aan Wil Bruins.

Wil zei: „Wat heb ik dat een verdomde tijd gemist."

Hij gaf de sigaret door aan zijn broer en liet zich achterover vallen op zijn stroozak.

Joost Vogel tikte Frans Metman op zijn schouder en overhandigde hem de brandende sigaret.

Hij zei: „Jij hebt je zaakjes prima voor elkaar, Rooie."

„Allicht," zei Niek. „Ik zit tien maanden vast. Als ik mijn zaakjes nou nog niet voor elkaar had was ik maar een groote sufferd."

Ze rookten zwijgend verder.

In de verte brak de branding onophoudelijk op het strand.

En iedere vlaag bracht in de kleine kamer de zilte geur van de zee.

VI.

Joost Vogel was de eerste die wakker werd. Hij lichtte zijn hoofd een eindje op 'en schoof de rol van zijn jas recht die tusschen zijn stroozak en de muur was gegleden. Kreunend rekte hij zich uit tot zijn spieren kraakten. Toen ging hij rechtop zitten en keek om zich heen.

De regen had opgehouden. Een dichte zeemist hing als een natte grijze wollen deken voor het raam en golfde door de gebroken ruiten naar binnen. Het was nog heel vroeg en er was nauwelijks licht genoeg om iets bij te zien. De kamer stonk naar slapende menschen, naar natte kleeren en naar opgedroogd zweet, en de mist was klam en vochtig en in de onmiddellijke nabijheid van het raam haast tastbaar.

Joost Vogel schopte zijn deken van zich af en stond op. Hij had bij het slapen gaan zijn overal aangehouden en alleen zijn laarzen uitgetrokken. De overal zat zonderling gedraaid aan zijn lijf en de pijpen waren opgeschoven tot ver boven zijn knieën. Hij trok ze ongeduldig omlaag en keek met waakzame aandacht naar een zwarte punt op zijn wreef. Het was een pluisje van zijn sok en hij krabde het van zijn wreef met de nagel van zijn pink. Voorzichtig, om de anderen niet wakker te maken, opende hij zijn koffertje en haalde er een paar spullen uit, een bonte handdoek, een versleten waschhandje, een tandenborstel en een klein stukje zeep. Hij sloot het koffertje met een nauw hoorbare klik en zette het op zijn plaats aan het voeteneinde van zijn stroozak. Toen hij uit zijn gebogen houding overeind kwam, zag hij de oogen van Frans Metman op zich gericht, en terwijl hij voorzichtig over de broers Bruins heenstapte om bij de deur te komen, knipoogde hij tegen hem bij wijze van groet.

In de voorkamer was het donkerder dan in zijn eigen kamer, want ze hadden er den vorigen avond de kapotte

ramen dichtgespijkerd met brokken plank en stukken gonjezak. Hij wist niet precies hoe de menschen daar lagen en hij moest op den tast zijn weg zoeken naar de deur die op de vestibule uitkwam. Hij struikelde over een kistje dat tusschen twee stroozakken stond en hij viel voorover en schampte met zijn elleboog langs een gezicht. De man begon hem uit vloeken, en wekte met zijn schorre stem de anderen, die dadelijk mee begonnen te schelden, omdat ze uit hun slaap werden gehaald.

Joost zei: „Ach, steek de moord, kerels.”

Hij krabbelde overeind en knalde opzettelijk de kamerdeur hard achter zich dicht. Hij stond in de vestibule. Nog voor hij bij de W.C. was begon hij zijn kleeren al los te maken.

Hij barstte bijna.

„Ik knap,” zei hij half hardop.

De W.C. stond op een kier. In de vestibule hing de stank van uitwerpselen en van urine. De vloer van de W.C. was nat en eer hij het wist stond hij er met allebei zijn voeten midden in. Hij vloekte. Op de muur had iemand geschreven: Wie zijn roer niet recht kan houwen, moet gaan zitten als de vrouwen. Hij knikte goedkeurend en haalde een stompje potlood voor den dag dat hij in de zoom van zijn overal verborgen had. Terwijl hij waterde, dacht hij een oogenblikje na, en schreef vervolgens met groote hoekige letters: Schipper hou je roer recht, anders rot de vloer weg. Tevreden bekeek hij het resultaat, aarzelde even, en schreef op de andere muur die nog blank was: Verboden op de muren te kladderen. Toen verliet hij het hok, schopte ook die deur hard achter zich dicht en ging naar de keuken om zich te wasschen.

Het was lichter geworden, maar de mist wilde nog niet optrekken. In de keuken was het koud. De deur naar buiten had den heelen nacht opengestaan en het rook er schooner dan ergens anders in huis, het rook er niet naar menschen, alleen maar naar mist en naar de zee. Een hoorn blies vlakbij de reveille. De hoornblazer bleef in de mist onzichtbaar. Joost Vogel kleedde zich naakt uit, hing zijn overal aan een spijker en zette de kraan zoover moge-

lijk open. Een paar minuten lang wist hij niets dan zijn vreugde om het koude water.

Terwijl hij zich nog proestend aan het wasschen was, kwam Frans Metman de keuken binnen. Hij was in zijn ondergoed, en het was smoezelig door het slapen op de vuile stroozak. De veters van zijn schoenen hingen los, en hij slofte zijn voeten over den grond om er niet op te trappen. Eerst ging hij slaperig tegen den muur staan leunen tot hij aan de beurt zou zijn, maar toen hij de ronde lidteekens zag op Vogel's rug, die loodkleurig afstaken tegen de witte huid, werd hij plotseling wakker en begon ze halfluid te tellen. Het waren er acht en twintig. Hij raakte er voorzichtig een aan.

„Steenpuisten?”

Joost proestte het water uit neus en mond. Het duurde even eer hij antwoord gaf.

„Nee,” zei hij eindelijk.

„Ik dacht het,” zei Frans. „Ik heb eens een steenpuist gehad en daar heb ik net zoo'n lidteeken van overgehouden. Niet zoo groot alleen.”

Hij trok zijn hemd wat opzij om zijn borst bloot te maken.

„Kijk,” zei hij.

Joost keek.

„Ja,” zei hij. „Dat is een steenpuist geweest. Dat kan je goed zien.”

„Het was een knaap,” zei Frans.

Joost zei: „Ik heb ze grooter gezien. En jij had er maar één. Ik heb kerels gezien, die er onder zaten. Sommigen hadden er vijftien of twintig tegelijk. Ik beloof je dat het geen lolletje is om zoo'n twintig steenpuisten tegelijk te hebben. Of dacht je van wel?”

„Eén is al geen lolletje,” zei Frans. „Geloof maar gerust dat je van één steenpuist al knap ziek kan zijn.”

„Dat geloof ik best. Maar het is toch altijd nog erger als je er twintig tegelijk heb.”

„Ja, twintig is erger dan één, dat spreekt. Maar een lolletje is het nooit, dat zeg ik je.”

„En furunkels. Heb je wel eens furunkels gezien? Ik heb kerels gezien die er vol mee zaten.”

„Ik heb er wel eens van gehoord, maar gezien heb ik ze nooit.”

„Het zijn net steenpuisten, maar er zit een soort pit in. Als ze rijp zijn, moet je ze open maken en dan pak je de pit beet en trekt 'm eruit. Ik heb heel wat kerels geholpen als ze onder de furunkels zaten.”

Frans vroeg: „Dat op je rug, zijn dat ook furunkels geweest?”

Hij wees naar de loodkleurige lidteekens. Sommige waren zoo groot als een vierduitstuk.

„Nee,” zei Vogel. „Dat komt van de luizen.”

Hij draaide zich om. Hij had ze ook van voren. Zijn borst en zijn schouders zaten er vol mee en hij had ze ook op zijn buik en zijn dijen en op zijn kuit, tot op zijn voeten toe had hij ze.

„Luizen?”

„Ja,” zei Joost. „Luizen.”

„Ik wist niet dat die je zoo toe konden takelen.”

Joost zei: „Je hebt luizen en ze bijten je en je krijgt een verdomde jeuk. En dan krabbel je natuurlijk en je krabbelt je kapot en de luizen kruipen in de wonden. Dan gaat het zweren en je krijgt nog veel meer jeuk en je krabbelt nog veel harder en voor je het weet zit je d'r hartstikke onder.”

Hij droogde aandachtig zijn gezicht af.

Hij zei: „Als het eenmaal zoo ver met je is, ben je een allemachtig end op streek om te verrotten. Ostkrankheit noemen ze dat.”

Hij sprak het woord op z'n Hollandsch uit.

Hij zei: „Het duurt een tijd eer je het kwijt ben. De luizen zitten vastgevreten in je bast en je kan er niet bij. Ze smeren er het een of andere bijtende spul op en dan zwachtelen ze je van top tot teen in. Zoo moet je blijven liggen tot die krengen kapot zijn. Maar dat duurt wel even, en onderdehand vreten ze nog gauw een zoodje nieuwe gaten in je bast. Het jeukt als de hel, de eeuwige godgloeigende, en door de zwachtels kan je er niet bij om te krabben ook. Als die verrekte luizen dan eindelijk allemaal kapot zijn, moet je nog zien dat je de zweren

kwijtraakt. Het duurt maanden eer je d'r heelemaal af ben."

Terwijl Frans Metman zich waschte, kleeedde hij zich langzaam aan.

Een plotselinge windstoot bracht de dichte mist in een golvende beweging. De lampen brandden geel in de grauwe mist. Door het huis klonken de stemmen van de anderen.

Een zei er: „Weer een nieuwe dag. God zal me verdommen."

„Ostkrankheit," zei Frans Metman. „Het is voor 't eerst dat ik er van hoor. Waar heb je het opgelopen?"

„Ergens in het Oosten. Vlak bij de Russische grens. Ook in een kamp natuurlijk."

„Bij de Duitschers?"

„Waar anders?"

Frans veegde het zeepwater uit zijn oogen en tastte op de aanrecht naar zijn handdoek.

„Eerst heb je daar gezeten, en nou zit je weer hier," zei hij. „Een van de twee moet er naast wezen. Een mensch kan moeilijk aan twee kanten tegelijk fout zijn."

Joost zei: „Daar heb ik gezeten omdat ik me niet als krijgsgevangene had gemeld. En hier zit ik omdat ik voor dien tijd vrijwillig in Duitschland had gewerkt. Ik had veertien gulden steun met een vrouw en twee kinderen. Wat moest ik anders?"

Frans Metman droogde zijn gezicht af en ze pakten hun spullen bij elkaar en gingen terug naar de kamer. In de vestibule passeerden ze de anderen die op weg waren om zich te gaan wasschen.

Frans zei over zijn schouder: „Nou snap ik het. Als je weet hoe het in elkaar zit is het heel eenvoudig. Maar ik snapte er eerst niks van."

„Ja, als je weet hoe het in elkaar zit lijkt alles heel eenvoudig," zei Joost.

Hij liet zich met een smak op zijn stroozak vallen en trok de deken weer over zich heen.

„Er zal vandaag wel niet gewerkt worden," zei hij. „Veel te link met dit weer. Daar gingen we ook nooit naar buiten

als het mistte. Maar het mistte daar lang niet zoo vaak als hier aan zee."

Frans Metman dacht aan de lidteekens, die hij gezien had. Hij bewoog huiverig zijn schouders. Hij dacht: ik moet oppassen dat ik ook niet zooiets krijg, hier. Maar wat kan je er tegen doen.

„Jullie hadden het daar natuurlijk ook rot," zei hij.

Vogel tilde even zijn hoofd op om naar hem te kijken. Toen ging hij weer op zijn gemak liggen.

„Rotter dan hier," zei hij.

„Dat heb ik ook wel eens anders hooren vertellen."

Joost zei: „Ik geef het je op een briefje. Ik was blij dat de oorlog afgelopen was eer de luizen me opgevreten hadden. In die kampen daar behandelden ze je niet. Als je ziek werd kon je uit je eigen beter worden of kapot gaan. Ik had geen zin om kapot te gaan en om uit me eigen beter te worden zag ik geen kans voor. Maar ik heb het uit weten te houden tot de oorlog afgelopen was. Toen hebben de Amerikanen me behandeld. Ik beloof je dat het tijd was."

„Heb je daar lang gezeten?"

„Twee jaar. Toen ik er uit kwam ging ik voor een half jaar het hospitaal in. Ik was krap een maand thuis toen de politieke recherche me kwam halen. Nou zit ik alweer drie maanden vast."

„Nou ja," zei Frans. „Jij ben daar aan het gezicht van prikkeldraad gewend geraakt."

Joost Vogel rolde zich traag op zijn zij, tot hij met zijn gezicht naar de muur gekeerd lag.

„Dacht je?" vroeg hij.

„Ze zeggen dat alles went op den duur."

„Die dat zeggen hebben nooit achter prikkeldraad gezeten. Je went aan dat beetje vreten en je went er aan om als een varken op de vloer te slapen. Aan de vlooiën en de luizen wen je ook nog op den langen duur. Maar aan dat prikkeldraad wen je nooit. Gelukkig niet."

„Nee," zei Frans Metman En nog eens: „Nee." En toen: „We zullen geduld moeten hebben. Eens komt er een eind aan."

Joost zei: „Dat kan wel. Maar ik heb geen geduld meer. En al duurt het nou ook nog zoo kort, het duurt mij al veel te lang. Ik ga er vandoor. Zoodra ik maar effe de kans krijg.”

„Dat zei Niek ook, gisteren. Maar het is de vraag óf je die kans krijgt.”

„Die krijg je altijd.”

„Dat lijkt me nogal sterk.”

„Ik ben daarginder drie keer uitgebroken. Iedere keer hebben ze me te pakken gekregen en iedere keer hebben ze me verrot geslagen. De derde keer vertelden ze me rustig dat ze me op zouwen hangen als ik het nog eens probeerde. En dat was geen bangmakerij. Ik heb er bij gestaan dat ze kerels ophingen omdat ze er tusschenuit waren gegaan. De Russen en de Polen hingen ze meteen de eerste keer al op.”

Frans Metman schudde zijn hoofd.

„Ik begrijp niet dat jullie het dan nog probeerden.”

Joost zei: „Je wist wat je voorland was, maar dat lapte je aan je laars. Als je een gat zag, dan ging je. En als ik hier een gat zie, ga ik zeker. In het ergste geval grijpen ze me, en dan ga ik weer achter het prikkeldraad. Aan ophangen zijn ze hier nog niet toe.”

„Maar als ze je op heeterdaad betrappen, schieten ze je wel kapot.”

„M'n zorg. Kapot ga je toch. Vroeger of later. Als het je tijd is dan ga je. Geen dag eerder.”

„Als je met niemand rekening hoeft te houden, dan kan je er makkelijk zoo over denken. Ik ben getrouwd.”

Joost zei: „Ik ook. Anders zat ik hier niet. En dan had ik daar ook niet gezeten.”

Hij wentelde zich traag op zijn rug, vouwde zijn handen onder zijn hoofd en ging naar de zoldering liggen kijken.

„Rotzooi,” zei hij.

Nieke kwam binnen. Zijn roode hoofd glom van het wasschen. Hij schoof het raam open, spreidde zijn natte handdoek uit op de vensterbank en klemde hem vast met het raam.

„Jullie mogen je rommel ook wel ophangen,” zei hij.

„Geen plaats voor,” zei Joost traag.

„Zoo gaat het rotten.”

„Laat maar rotten.”

„We moeten hier een drooglijntje maken,” zei Niek.

„D'r kunnen geen vijf handdoeken uit dat eene gekke kleine raam hangen.”

„Ja,” zei Frans. „Dat is een goed idee.”

„Ga je gang,” zei Joost. „Maak een drooglijn.”

„Niks geen haast,” zei Niek. „Mijn handdoek hangt.”

Hij ging op zijn stroozak zitten en begon een sigaret te rollen van de peuken van de vorige avond.

Hij zei: „Wie wat bewaart die heeft wat. Er hoeft maar een kruimeltje versche tabak bij.”

Hij trok zijn schoen uit en wrikte met zijn lepel omslachtig de hak los.

„We moeten voor die spullen een ander plaatsje vinden,” zei hij. „Achter een plint of zoo. Het is te gek dat ik voor ieder haaltje mijn heele schoen moet sloopen.”

Hij sloeg handig vuur.

„Verdomd,” zei Joost tegen Frans. „Als ik niet getrouwd was, had ik daar nooit gezeten. En ik had hier ook niet gezeten. Mijn vrouw heeft me allebei de keeren verlinkt. Eerst bij de SD en nou weer bij de PRA.”

Niek floot.

„Verrek, wat een wijf,” zei hij. „Die zou ik verdomd wel eens willen zien. Ik ben benieuwd hoe zoo'n wijf d'r uitziet.”

Joost Vogel haalde een beduimd opschrijfboekje uit de borstzak van zijn overal. Hij bladerde het even door en nam er toen een foto uit.

„Hier heb je d'r,” zei hij.

Ze zagen een zware, al wat oudere vrouw met een ernstig, zwaarmoedig gezicht. Ze droeg een simpele zwarte japon, aan de hals hoog gesloten met een groote Zeeuwsche knoop. Door haar donkere haar liepen grijze strepen. Het was een foto van een goedkope fotograaf, en aan het haar was niets geretoucheerd.

Niek zei: „Dat zou je toch niet zoeken achter moeders. Sodeju, hoe krijgt het mensch 't in d'r hersens.”

„Ze denkt dat ik met anderen op stap ga,” zei Joost. „Ze denkt dat ik niks meer in d'r zie omdat ze al een dagje ouder wordt.”

„Ze is een stuk ouwer dan jij,” zei Niek.

„Ja, een heel stuk. Bijna tien jaar.”

„Dat kan je goed zien.”

„Ja,” zei Joost. „Ze is oud op die foto. Veel ouder dan in werkelijkheid. Ik denk nooit aan die tien jaar verschil. Maar zij wel. Mij maakt het niks uit.”

„Zij voelt ze.”

„Ja, zij voelt ze. En daarom denkt ze de heele tijd dat ik met jonge grieten op stap ga.”

Terwijl ze de foto bekeken, kwam Wil Bruins met zijn broer de kamer binnen.

Wil vroeg: „Denkt ze dat of is het zoo?”

„Ze denkt het,” zei Joost. „En daarom is het zoo. Voor haar is het zoo. Snap je?”

„En ze ziet je liever achter prikkeldraad dan bij een ander wijf,” zei Wil. „Zoo zit het natuurlijk.”

„Dat is het,” zei Joost. „Dat is de heele kwestie. Ze ziet me nog liever achter prikkeldraad. Nou, ik zit er achter. Voor de tweede keer.”

Niek zei: „Eén keer zou je je nog voor kunnen stellen. Een mensch doet in zijn drift nou eenmaal rare dingen. Maar dat ze het je nog een tweede keer geflikt heeft. Dat snap ik nou niet, zie je.”

Joost nam de sigaret uit Niek zijn vingers. Hij zoog de rook diep in zijn longen en gaf hem verder aan Bob.

Hij zei: „Toen ik na de eerste keer pas terug was, had ze een spijt als haren op haar hoofd. Het was Joost voor en Joost na, en het beste was niet goed genoeg voor me. Tenminste zolang ik maar in huis wou blijven. Op een avond loop ik de deur uit om een potje te biljarten en ik kom pas tegen eenen boven water. De volgende morgen om elf uur stond de politieke recherche op de stoep. Of ik maar even mee wou komen om inlichtingen te geven. Nou, daar ben ik nog aan bezig!”

„Ik had ze niks verteld als ik jou was,” zei Wil.

„Mooie tip. Je denkt zeker dat ik achterlijk ben. Ze wisten alles.”

„Van je vrouw. Maar één getuige is niet genoeg.”

„Voor de PRA wel.”

„Ik zeg je dat ze aan één getuige niks hebben. Eén getuige is nooit bewijs genoeg.”

„Man, ik was nog niet binnen of het heele pakje brieven wat ik 'r in die tijd geschreven had, werd me netjes onder mijn neus gedraaid. Ik zat al in de boot voor ik een woord gezegd had.”

„Afijn, je weet aan wie je het te danken heb,” zei Niek.

„Dat is tenminste een troost.”

„Ja, dat is een troost, zei Vogel. „Ik weet wie het me gelapt heeft.”

„Zou je zoo'n kreng eigenlijk niet doodschoppen,” zei Niek.

Joost zei: „Het is dat ik twee kinderen heb, anders was het de vorige keer al raak geweest. Je laat het om de kinderen. Maar nou ben ik het zat. En dat zal ze merken ook als ik thuis kom.”

„Ik zou maar uitkijken,” zei Bob. „Je moet voor een goeie betalen.”

Joost zei: „Dat kan wel, maar ik ben het zat. Ik ben het meer dan zat. Nou is het welletjes geweest. Zouwen jullie het ook niet welletjes vinden zoo langzamerhand?”

„Iedereen zou het zat wezen,” zei Niek. „Maar je moet uitkijken dat je niet je vingers brandt. Dat wijf is gek. Voor mij is dat wijf gewoon gek. Anders niks.”

Wil Bruins vroeg: „Ben jij eigenlijk getrouwd, Rooie?”

„Gelukkig niet,” zei Niek. „Niks voor Niekie, trouwen.

Zolang ik het vleesch bij het pond kan koopen, haal ik geen heele koe in huis.”

Wil zei: „Als je eerst maar eens de goeie tegenkomt, dan piep je wel anders. Kijk, hier heb je de mijne.”

Hij haalde een foto uit zijn zak en gaf die aan Niek.

„Verrek,” zei de roodkop. „Is dat jouw vrouw? Die grieten ik.”

Hij kreeg een klap midden in zijn gezicht en kon de tweede nog maar net ontwijken. Meer verbaasd dan boos

duwde hij de jongen van zich af en greep zijn polsen beet. Hij had zijn handen vol aan hem.

Hij zei: „Kom eens helpen, jongens, die gooser is gek geworden. Hij slaat me midden in mijn smoel!”

Wil boog zich lenig naar voren om hem in zijn vingers te bijten en de roodkop nam zijn beide polsen in een hand over en pakte met de andere hand zijn oor beet. Hij draaide het een kwartslag om.

„Hou op!” zei hij. „Als je nou niet ophoudt, scheur ik je ooren van je kop. Ik waarschuw je.”

Bob greep zijn broer van achteren beet.

„Wil, hou op,” zei hij. „Niekie bedoelde er niks mee, dat weet ik zeker. Hou op nou!”

Wil worstelde nog steeds om los te komen. Hij schopte Niek gevoelig tegen zijn schenen en de roodkop gooide hem met een vloek languit over zijn stroozak en ging bovenop hem zitten.

„Probeer het nou nog eens,” zei hij. „Dan stomp ik je je leelijke kop in mekaar.”

Bob zei: „Hou op, Wil. Niek bedoelde er niks mee. Niek, zeg hem dan dat je er niks mee bedoelde!”

„Waarmee?” zei Niek. „Dat kreng slaat me midden in mijn smoel en ik weet geeneens waar het over gaat.”

Bob zei: „Je beweerde dat jij zijn vrouw kende. Hij dacht natuurlijk dat je daar het een of ander mee bedoelde.”

„Verrek nou gauw,” zei Niek verbaasd. „Waarom zou ik daar wat mee bedoelen? Ik ken die griet van gezicht, meer niet. Ze heeft vroeger nog 'ns een tijdje bij me in de straat gewoond.”

Hij zette den jongen met een ruk op zijn voeten. Wil keek norsch voor zich. Zijn eene oor was vuurrood.

Bob zei: „Vooruit joh, zeg nou dat het je spijt.”

„Steek de moord,” zei Wil binnensmonds.

Hij keek de anderen niet aan.

De foto lag nog op den grond. Frans raapte haar op. Iemand had er op gestaan en de geruite afdruk van een gummihak liep dwars over het beeld. Hij zag een heel jonge vrouw in een minuscuul badpak. Ze leunde met haar

schouders tegen de mast van een zeilbootje en boog haar lichaam ver naar voren, zoodat de lijn van haar zware borsten en haar ronde buik voordeelig uitkwam. Joost Vogel kwam naast Frans staan om mee te kijken, maar Wil rukte de foto zonder een woord uit hun handen en liep de kamer af. Een oogenblik later hoorden zij de voordeur met een klap dichtslaan.

Bob zei: „Hij is niet kwaad, Wil, maar hij is nou eenmaal beestachtig jaloersch.”

„Hij zal er misschien reden voor hebben,” zei Joost.

„Ja,” zei Bob. „Misschien wel.”

Niek zei: „Die zus heeft een paar jaar bij me in de straat gewoond. Zelf ben ik nooit met 'r op stap geweest maar ik ken een knul die 'r nogal eens meenam. Als je die gooser gelooven mag is ze nog heeter dan een bos uien. Ik hoop voor Wil dat hij hier gauw uitkomt. Anders gaat het hartstikke mis.”

„Het is al mis.”

„Dat is dan gauw.”

„Je vergeet dat we al dik driekwart jaar vast zitten.”

„En Wil weet van niks?”

„Hij doet net alsof. Hij wil nergens van weten. En je kan er niet met hem over praten ook. Je heb gezien hoe hij is.”

„Ja.”

„Els is niet slecht. Ze is misschien vroeger een beetje wild geweest, maar slecht is ze niet. Ze kan alleen maar niet zoo lang zonder man.”

„Zoo zijn er meer.”

„Ja, zoo zijn er maar zat.”

„O Jezus ja. Gelukkig wel,” zei Niek grinnikend.

VII.

Soms waren de ochtenden hard en helder van vorst onder een strakke bleekblauwe hemel waar de meeuwen schreeuwend hun cirkels in schreven. En iedere voetstap klonk hoog en helder op de keien en op de grijze betontegels die in dat licht een doffe zilveren glans hadden. Het breken van de branding leek veel dichtër bij dan anders en de mannen stonden tijdens het appèl te huiveren in hun dunne kapotte kleeën.

En soms waren de ochtenden grauw van mist. Een dichte nevel steeg op uit zee en golfde over de duinenrijen en legde zich als een klamme deken over het kamp. In den mist werd alle geluid klankloos en dof en het breken van de branding leek heel ver weg. De lampen bleven den heelen dag branden en de mannen werden na het appèl weer in de huizen gedreven omdat er niet gewerkt kon worden met het oog op ontvluchtingsgevaar.

Maar de meeste ochtenden lag het kamp nat en glimmend van regen onder een lage lucht vol jagende wolken. Er viel dat najaar veel regen, en daar aan de kust was een dag maar zelden zonder wind. Het geluid van wind en regen mengde zich met het geluid van de brekende branding tot een geruisch dat eindeloos rees en daalde, en de mannen rukten onmiddellijk na het appèl uit om te werken en keerden pas laat naar de huizen terug.

Het kamp was een wereld op zichzelf en in die wereld moest iedereen werken, want wie niet werkte werd overgeslagen bij de uitdeeling van het eten. Maar ook in de wereld van het kamp waren er slimmerikken die aten zonder te werken, en er waren er die boven de anderen bevoorrecht waren, en er waren er die geen enkel voorrecht genoten zooals zij ook in de wereld buiten het kamp nooit eenig voorrecht genoten hadden.

Aan den top stonden de functionarissen. Zij waren opper-

machtig in het kamp. Zij hielden alle sleutelposities bezet, ze zaten op de administratie en in de keuken, en zij waren zoowel met de uitdeeling van het eten als met de regeling van het werk belast. Zij zorgden in de eerste plaats voor zichzelf en in de tweede plaats voor zichzelf en in de derde plaats voor hun vrienden, en hun vrienden zorgden weer voor hen. Natuurlijk stonden ze ook op goeden voet met de bewakers, want zij kwamen regelmatig met hen in aanraking en de bewakers hadden hun hulp telkens noodig en dat bracht allerlei voordeelen met zich mee. Door de anderen werden zij naar de oogen gezien. Zij konden het leven van een medegevangene veraangenamen, maar zij konden het ook op onopvallende wijze verzwaren, en dus had niemand het hart om hen een stroobreed in den weg te leggen. Zij waren altijd in staat om brieven en pakjes van huis te laten komen en zij hadden altijd net zooveel te eten als zij maar wilden en de anderen vlogen gediensstig op hun wenken.

Ook de technici bekleedden in het kamp een bevoorrechte positie, de technici en de teekenaars. Zij beschikten over wat gereedschap en hadden in leege benedenhuizen simpele werkplaatsen en ateliers ingericht. Tot de taak van de technici behoorde het onderhoud van de woningen en het vervaardigen van de voorwerpen die in het kamp noodig waren, terwijl de teekenaars eenvoudige landschappen en stillevens moesten vervaardigen die door de kunsthandels in de stad verkocht konden worden.

Maar de technici besteedden een groot gedeelte van hun werktijd en een grooter gedeelte van de beschikbare materialen voor zichzelf en zij maakten in de eerste plaats dingen die zij met de bewakers en met hun medegevangenen konden ruilen voor tabak en eten. Voor de bewakers vervaardigden zij meubelen en huisraad en kinderspeelgoed en voor hun lotgenooten maakten zij aanstekers die verborgen waren in een potlood, en messen die streng verboden waren, maar die zij noodig hadden om hun brood te snijden, en allerhande kleine gebruiksvoorwerpen die een vrij man geen tweemaal bekeken zou hebben, maar die in het kamp hun vaste prijs hadden.

En de teekenaars vervaardigden aan den loopenden band portretten van de bewakers, in potlood, in krijt, in olie- en waterverf, op linnen en papier, op hout en karton en zij teekenden portretten naar de foto's die gevangenen en bewakers kwamen brengen van hun vrouwen en kinderen, en alles had een vaste prijs die uitgedrukt werd in sigaretten of in eten, en die in sigaretten of in eten werd voldaan, zoodat de teekenaars en de technici nooit met een leege maag behoefden te gaan slapen en altijd iets te rooken hadden.

Minder bevoorrecht waren de gevangenen die aangevoerd waren om uien schoon te maken voor een haringpakkerij. Maar toch werden zij door de overigen nog als boffers beschouwd, want zij mochten den heelen dag binnen zitten in een lange loods en zij zaten op banken en aan tafels. De ruiten van de loods waren allemaal gebroken zoodat de wind er vrij doorheen kon waaien, maar zij zaten in ieder geval droog en zij konden van de rauwe uien net zooveel eten als zij wilden. De uienpellers werden hoofdzakelijk gezocht onder de zieken, de zwakken, de invaliden en de ouden van dagen. Zij leden door het vele uieneten onafgebroken aan buikloop en werden 's avonds in de huizen met vloeken en scheldwoorden ontvangen omdat zij altijd een stank van juin en uitwerpselen verspreidden, een stank waar je tegen leunen kon. Maar iederen ochtend na het appèl waren er velen die zich in de uienploeg probeerden te dringen en als het hen niet lukte, vonden ze dat ze altijd pech hadden.

Wie geen technicus was en geen teekenaar, wie geen plaats vond in de uienploeg of in een der kleine werkploegen die de interne dienst van het kamp vormden, werd in de puinploeg ingedeeld.

Een deel van de huizen die tot het ontruimde dorp hoorden, was in den oorlog door den vijand opgeblazen om een schootsveld vrij te maken voor de bunkers en de batterijen die hij in het bezette kustgebied had aangelegd. Het puin lag daar nog zooals het na de ontploffingen was neergekomen, brokken van muren en gevels en daken lagen daar door en op elkaar, en iede-

ren morgen trokken eenige duizende gevangenen naar de vernielde huizen die tusschen de beide omheiningen van prikkeldraad gelegen waren. Onder toezicht van gewapende bewakers ruimden zij met rieken en schoppen het puin weg, zoodat de fundeeringen bloot kwamen. Met kruiwagens reden zij de steenklompen naar een open terrein waar ze met voorhamers werden kleingeslagen. Daarna zochten anderen de gave steenen uit, en weer anderen bikten ze schoon van kalk en cement, zoodat ze opnieuw gebruikt konden worden.

De mannen waren slecht gevoed en hun kleeding was onvoldoende om hen tegen wind en regen te beschutten, en zij saboteerden het werk waar zij konden. En als de duizenden na een langen werkdag terugkeerden naar het kamp, hun gezichten ruw en rood en strak en pijnlijk van wind en zand en regen, vielen er, vergeleken bij den ochtend, nauwelijks veranderingen te bespeuren in den stand van het werk. Er lag niet veel minder puin dan er gelegen had en de stapel schoone steenen was niet noemenswaard gegroeid en de mannen keerden sloffend en zwijgzaam naar het kamp terug en zochten in de huizen onmiddellijk hun stroozak op.

VIII.

Overdag zagen zij weinig van elkaar.

Frans Metman en de jongens Bruins werkten alle drie in het puin, maar in verschillende ploegen, en Niekie was door een ouwe kennis in de bankwerkerij gedrukt, en Joost Vogel hoefde om de een of andere onnaspeurlijke reden niet te werken en liep den heelen dag door het kamp te dalven.

Maar 's avonds vonden zij elkaar op de kamer en als zij hun brood gegeten hadden, kropen zij onder de dekens en lagen urenlang te praten. Joost had ergens uit een leeg huis een paar ruiten meegenomen om het raam te repareren en hij had planken in de kast gemaakt en een rijtje spijkers in de muur geslagen, zoodat zij hun spullen kwijt konden en het niet meer zoo'n bende in de kamer was. En Niekie maakte in de bankwerkerij broodmessen van overgeschoten eindjes stalen buis en ruilde die tegen tabak, zoodat er iederen avond iets te rooken was.

Het Nieuwe Testament van Frans Metman werd hoe langer hoe dunner, want ze zagen geen kans om aan ander papier te komen dat even goed was. Maar het kon Frans allang niet meer schelen en als ze er 's avonds om vroegen, haalde hij het zonder meer te voorschijn en trok er een paar blaadjes uit. Ze hadden de Openbaring bijna heelemaal opgerookt en Niekie vond het een duur merk voor sigaretten van zulke rotte Belse shag en op een Zondagmorgen hadden ze wel een half uur lang lol om een sigaret waar dwars overheen gedrukt stond: En alles zal in rook en vlammen opgaan, en ze verdrongen zich om te zien hoe hij in rook en vlammen opging.

Zij schikten zich zoo goed mogelijk in de omstandigheden. Met z'n vijven maakten ze er van wat er van te maken was en zoolang ze maar een saffiaantje hadden om rond te laten gaan, vond iedereen dat ze het nog zoo kwaad

niet hadden en dat het veel beroerder kon. Maar ze wisten geen van allen hoe lang ze daar nog zouden moeten blijven, en die onzekerheid was het die hen allemaal den nek brak op den duur.

Er liepen voortdurend geruchten over vrijlating. Iedere week doken er nieuwe op. Er werden datums genoemd, en er werden aantallen genoemd van menschen die naar huis zouden gaan. Maar die datums gingen voorbij zonder dat er iets bijzonders gebeurde en het aantal dergenen die naar huis werden gezonden bleef ver beneden de raming, terwijl de politieke recherche op volle toeren doordraaide en steeds nieuwe menschen naar het kamp zond. Als je ze hoorde praten, was er niemand meer die aan de geruchten geloof hechtte, maar ze hielpen allemaal om het hardst om ze te verspreiden, en iedere keer dat er weer een onjuist was gebleken daalde de stemming in het kamp tot ver onder nul en bleef dagenlang ver onder nul.

Maar vergeleken bij anderen hadden ze het niet slecht, en dat was, behalve aan Niekie zijn broodmessenfabriek, vooral aan Joost te danken.

Joost scharrelde den heelen dag door het kamp en zocht stelselmatig alle leege huizen af. Er waren er meer die dat deden en nu het kamp al een paar maanden bestond was de oogst niet zoo groot meer als in het begin. Maar toch bracht hij van tijd tot tijd nuttige dingen mee, een stopnaald en een gewone naald en een paar gebruikte gilettemesjes en een half klosje garen. Ook vond hij op een keer een oud maar nog bruikbaar spel kaarten, zoodat ze Zondags konden klaverjassen en een andere keer kwam hij thuis met een handvol gaspenningen, die hij voor een zacht prijsje aan een van de bewakers kwijt wilde zien te raken. Maar het bleek dat die soort penningen al een maand of wat ongeldig was, zoodat ze daar een strop aan hadden, en het kostte Joost nog een heele hoop moeite om er den bewaker van te overtuigen dat hij niet geprobeerd had om hem in de boot te nemen.

Als er in de buurt van het levensmiddelenmagazijn een wagen stopte, was Joost er altijd als de kippen bij om

te zien of er iets te organiseeren viel. Een paar maal sleepte hij een heel brood in de wacht en een tijdje later kwam hij een week lang iederen dag met zijn zakken vol aardappelen thuis, zodat Niek in allerijl op de bankwerkerij een kacheltje in elkaar zette van een paar blikken bussen. Maar denzelfden dag dat hij het meebracht, kwam Joost bont en blauw geslagen van zijn expeditie terug. Een paar bewakers hadden hem gesnapt terwijl hij de aardappelen bij elkaar zocht die van de wagen waren gevallen, en ze hadden hem een dikke drie uur lang op de straat voor het levensmiddelenmagazijn laten excerceeren met liggen en opstaan en robben en een fiksche rammeling met de gummiknuppel wanneer hij van vermoeidheid onderstenboven ging.

Hij wees alle aangeboden hulp hooghartig terug, maar 's nachts hoorden ze hem kreunen en den volgenden morgen bij het wasschen zagen zijn rug en schouders blauw van de onderhuidsche bloeduitstortingen, en zijn goed zat vastgekleefd op de plaatsen waar zijn ellebogen en zijn knieën kapot waren van het kruipen over de keien.

„Schrijf maar op de rekening,” zei Niekie. „Kristus wat zie je d'r uit, Joost.”

Joost zei: „Het wordt een lange rekening op die manier. Een rekening van hier tot god.”

Toen rukte hij het goed los waar het op de wonden zat gekleefd, en begon zich te wasschen. Hij zei er verder geen woord over. Maar ze wisten allemaal dat het hem hoog zat.

Ze wisten altijd alles van elkaar.

Na een week wisten zij van elkander meer dan zij ooit geweten hadden van hun bureu, hun vrienden en hun naaste familie. Na een maand wisten ze alles.

De kleine kamer waarin zij met hun vijven moesten leven maakte het onmogelijk dat iemand zich op zichzelf terugtrok. De lange avonden dat zij in het donker bij elkaar zaten, maakten het onmogelijk om te blijven zwijgen over de dingen die hen na aan het hart lagen.

Zij kenden de namen van elkaars vrouwen en de namen van elkaars kinderen, zooals zij die van hun eigen vrouwen

en hun eigen kinderen kenden. Zij waren even goed op de hoogte van elkaars werk en elkaars moeilijkheden en elkaars liefhebberijen als van hun eigen werk en moeilijkheden en liefhebberijen.

In den nacht was voor ieder de ademhaling der anderen een vertrouwd geluid, en zij wisten wie er kreunde in zijn slaap en wie er met stamelende woorden hardop droomde.

Zij leefden in een zoo nauw verband dat de gemeenzaamheid soms bijna niet te dragen leek. Maar deze gemeenzaamheid was onvermijdelijk en zij onderwierpen zich er aan. Zij praatten hun leege uren vol. Er waren veel leege uren in hun leven daar. En zij werden hun weinige onderwerpen nooit moe.

Over hun bezit praatten ze.

„Toen we trouwden had ik een paar honderd gulden overgespaard en Annie had ook een paar centen overgespaard en we konden ons netjes inrichten. We zijn getrouwd op een goedkoope dag en ik gewoon in mijn zondagsche pak en Annie in haar zondagsche jurk en iedere cent die we hadden hebben we in onze spulletjes gestoken en laat ik je vertellen dat het huis door iedereen gezien mocht worden toen het klaar was.”

„En nou is de heele keet natuurlijk weg.”

„Ja, ze hebben alles in beslag genomen. Het heele huis hebben ze leeggehaald.”

„Bij iedereen haast. Bij mij ook. En bij mijn broer.”

„Ja, bij iedereen.”

Over hun gezin praatten ze.

„Els is niet slecht, maar ze is een beetje slap. En ik ben al zoo'n tijd van huis. Ze ziet er geen gat meer in. Je kan het je begrijpen. Niemand weet hoe lang we hier nog moeten zitten. Over het kind maak ik me geen zorg. Mijn moeder neemt het kind wel. Maar hoe moet het in jezusnaam met Els gaan. Ik neem 'r niet terug, dat voel je. Zou jullie je wijf terugnemen als ze met een ander had zitten hokken?”

„Het is moeilijk, joh.”

„Het is verdomd moeilijk. Je kan er over piekeren zoo-

lang als je wil maar je komt er niet uit. Hoe moet het nou verder met die meid?"

„Maak je geen kopzorg, joh. Dat moet ze zelf maar uitzoeken. Zoolang d'r hier soldaten rondslingeren, hoeft ze geen honger te lijden."

„Ja, je heb gelijk. Natuurlijk heb je gelijk. Maar toch, zie je. En die vent sla ik in de kreukels."

„Mijn idee."

Ze praatten over hun toekomstplannen.

„Een goeie monteur kan overal een boterham verdienen, zeggen ze. Hier blijf ik niet. Ik ga naar België. Of misschien ga ik naar Zuid-Amerika. Precies weet ik het nog niet. Maar hier blijf ik in geen geval."

„Nee, als we er uitkomen, moeten we weg. Hier is het niks meer voor ons. Maar waar moeten we naar toe?"

„Dat zeg ik je toch. Naar België. Of naar Frankrijk. Of naar Zuid-Amerika."

„Australië wil menschen hebben."

„Australië is ook goed."

„Wie zegt jou dat Australië menschen wil hebben?"

„Dat heeft in de kranten gestaan."

„Heb je het zelf gelezen?"

„Nee, maar ik heb het van een vent die het zelf gelezen heeft."

„Het is natuurlijk de vraag of het óns wil hebben."

„Ja, dat is zeker de vraag."

„In ieder geval moeten we er eerst uit."

„Ja, we moeten er eerst uit. Voor dien tijd kunnen we toch niks beginnen."

„Ik sprak een knul die naar Brazilië wil. Brazilië is ook goed, zeggen ze."

„In Brazilië spreken ze Portugeesch."

„Ja, in Brazilië spreken ze Portugeesch. Die knul die ik bedoel is Portugeesch aan het leeren."

„Is dat moeilijk?"

„Niet zoo erg. Die knul zegt dat het meevalt."

Als een van hen de neiging vertoonde om zich op te sluiten in zichzelf, lieten zij hem niet met rust voor hij begon te praten.

„Jij ben toch ook getrouwd, Frans?"

„Ja. Goddank wel. Ik ben gelukkig getrouwd."

„Hij is gelukkig en zijn vrouw is getrouwd."

„Of zijn vrouw is gelukkig en hij is getrouwd."

„Ja, dat kan ook."

„Nee," zei Frans. „Jullie hebben het mis, jongens. We zijn wat blij dat we getrouwd zijn, mijn vrouw en ik."

„Daar hoeft je nou anders niet blij om te zijn."

„Nee, eigenlijk niet. Maar ik ben er toch blij om."

„Zit je vrouw niet gevangen?"

„Gelukkig niet. Mijn vrouw hebben ze goddank met rust gelaten."

„Dat is een bof. En je boel?"

„De boel is weg."

„Alles?"

„Alles. Mijn piano ook, mijn viool, alles."

„Speel je goed piano, Frans?"

„Het is mijn vak. Ik speelde op concerten. En ik gaf les ook."

„En viool?"

„Viool speelde ik alleen maar voor mijn eigen plezier. Piano is mijn instrument."

„Jammer dat we je niet een keertje kunnen hooren."

„Ik zou graag voor jullie willen spelen. Misschien kan ik later nog wel eens voor jullie spelen, als we hier eenmaal uit zijn."

„Wat ga je doen als je er uitkomt?"

„Ik weet het niet."

„Blijf je hier?"

„Ik weet het niet."

„Als je goed piano speelt kan je overal terecht. Er is overal wel een kroeg waar ze een pianist kunnen gebruiken."

„En als je toch geen spullen meer heb, is er niks wat je hier houdt."

„Dit is toch een rotland. En een rotvolk."

Dat was altijd het refrein. Dit is een rotland. We gaan hier weg. We gaan hier zoo gauw mogelijk vandaan. Dit is een rotvolk. Het heeft ons uitgestooten, het heeft ons

achter prikkeldraad gezet, en als we vrij komen, willen we er niks meer mee te maken hebben. We gaan hier weg, voorgoed, zoo gauw mogelijk.

Maar terwijl ze het zeiden, dachten ze aan de stad waar ze geboren waren en aan de avonden in de verlichte straten en aan de juichende stemmen van de kinderen die na schooltijd in de straten speelden zooals zij er zelf gespeeld hadden.

En zij dachten aan het strand en aan de zee en het strand was vol menschen zoodat de branding, vlakblij, niet hoorbaar was door de vele stemmen.

En aan de hei dachten ze, waar ze heen geweest waren op een schoolreisje, lang geleden was dat, maar de herinnering aan die golvende paarse geurende vlakte was levend gebleven en zij hoorden nog het zoemen van de bijen en de stem van de meester die van het leven der bijen vertelde, en hoe ze een koningin hadden net als de menschen, en ieder jaar naar de hei werden gebracht.

En zij dachten aan de sloot waar zij hun eerste snoek hadden gevangen en aan het boschje waar zij voor het eerst een meisje hadden gehad en hoe de sterren weerkaatsten in haar oogen, maar later had zij haar oogen gesloten en geen van beiden hadden ze dien verderen avond veel gesproken, want het was de eerste keer en ze waren er allebei van onderstenboven.

Al die beelden vormden tesamen hun land en al die menschen vormden tesamen hun volk en zij waren er onverbrekkelijk mee verbonden of zij het wilden of niet.

Misschien hadden zij het land niet lief, maar zij hoorden er thuis en zij hoorden niet thuis in een dier vreemde landen waarvan zij de namen zoolang uitspraken dat zij een bekende klank kregen.

En misschien haatten zij het volk omdat het hen haatte en omdat het hen achter prikkeldraad had gezet, maar zij maakten er niettemin deel van uit en als zij dat ontkenden dan was het omdat zij zich op die manier vrij wilden pleiten van een schuld die zij allen vaag voelden maar die weinigen begrepen. En de een na den ander zweeg en het geluid van de branding was in de stilte zeer nabij.

IX.

In December kwamen er dagen die niet meer waren dan één lange schemering van zonsopgang tot zonsondergang en de nevel hing als een natte grijze deken over het kamp en de mannen verloren elkaar uit het oog wanneer zij zich verder dan twintig of dertig meter van elkaar verwijderden.

Op zulke dagen werden de werkploegen door het dubbele aantal bewakers vergezeld en de werkploegen rukten later uit dan anders en ze rukten vroeger in dan anders en het gebeurde wel dat de mannen al voor vieren in de huizen zaten met niets dan hun eigen gedachten en elkaars woorden om de verveling te verdrijven.

Maar hun gedachten draaiden altijd om hetzelfde punt en hun gesprekken handelden altijd over dezelfde onderwerpen en de verveling hing op zulke dagen als een natte grijze deken over het kamp en er was maar weinig noodig om een felle ruzie te doen oplaaien tusschen de mannen die tot barstens toe geladen waren, zoodat ze om een woord of een gebaar elkaars koppes tot bloed sloegen.

X.

Dinsdags hadden ze in de ochtenduren voor het eerst sinds weken de zon gezien, en ze waren met een soort opgewektheid aan den slag gegaan en hadden in een paar uur meer verzet dan anders in een heele dag. Maar kort na den middag was er weer een dunne nevel over de duinen komen drijven en nog geen vijf minuten later was er verzamelen geblazen en waren de puinploegen teruggekeerd naar het kamp.

Toen Niekie thuiskwam van de werkplaats zaten ze al uren met hun dekens omgeslagen bij elkaar te hokken. Aan zijn loopen hoorden ze dadelijk dat hij wat bijzonders had, maar die rooie had altijd wat bijzonders, en ze waren stuk voor stuk te bedonderd om te vragen wat er aan de hand was.

Hij knalde met een schop de deur achter zich dicht en ging midden in de kamer staan zoodat ze hem allemaal goed konden zien.

Hij zei: „Kan jij op zoo'n ding spelen, Frans?”

Het was een eenvoudige blokfluit van perehout, die hij zien liet. Frans nam het instrument aan en zette het aan zijn lippen. Aarzelend blies hij een paar maal een toonladder.

Hij zei: „Die fluit is goed, Niek. Hoe kom je d'r aan?”

Zijn vingers gleden streelend over het gladde hout met de rossige vlammen. Hij bekeek het mondstuk.

„Hij moest alleen een beetje olie hebben,” zei hij. „Hij is droog.”

„Olie kan ik je niet aan helpen,” zei Niek. „Als ik olie had zoop ik het zelf op. Wees blij dat ik dat ding meegebracht heb.”

„Het is een goeie fluit,” zei Frans. „Er mankeert niks an. Waar heb je hem vandaan gehaald, Rooie?”

„Een vent op de meubelmakerij heeft 'm gemaakt. Hij had

er eentje van een bewaker om te repareren en toen heeft hij 'm precies nagemaakt. Een handige goosier is dat, wat zijn oogen zien dat maken zijn handen. Maar hij kan er niet op spelen. Voor vijf broodjes heb je 'm.”

Joost zei: „Dat is nogal niks ook, vijf broodjes. Moet die jongen dan vijf dagen lang alleen op die soep leven?”

„Hij hoeft ze toch niet achter mekaar te betalen,” zei Niek.

„Als die vent om de andere dag een broodje krijgt is hij allang lekker.”

„Als je vijf broodjes voor dat ding geeft ben je hartstikke gek,” zei Wil Bruins.

Frans Metman draaide het instrument in zijn handen om en om. Hij ging er mee voor het raam staan en bracht het in het zwakke licht vlak bij zijn oogen. Zijn vingers gleden liefkoosend over het gladde hout. Met zijn nagel volgde hij het beloop van de nerf.

„Het is een mooie fluit,” zei hij. „Je moet eens zien wat een prachtig stukje hout er voor gebruikt is. Je snapt niet hoe iemand zonder speciaal gereedschap zoo iets voor elkaar krijgt. Hij moet er dagen werk aan gehad hebben.”

„Weken.”

Frans zei: „Dat verwondert me niks, het is eerste klas werk. En de klank is ook eerste klas. Maar vijf broodjes is te gek. Die kan ik verdomd niet missen.”

„Geen mensch hier kan vijf broodjes missen,” zei Wil. „Je kan voor zoo'n ding toch zeker niet nog meer honger gaan zitten lijden.”

Niek zei: „Frans, speel eens wat!”

„Waarom,” zei Frans. „Ik kan dat ding toch niet koopen. Steek 'm maar weer in je zak.”

„Speel nou een moppie,” zei Niek. „Het ding hoeft morgen pas terug. Doe nou niet rot, je kan vanavond best wat voor ons spelen.”

Frans Metman speelde. Hij floot de schoolliedjes en de straatliedjes die ze allemaal kenden en ze zoemden de melodie allemaal mee, en soms zongen ze de woorden voor zoover zij zich die herinneren konden. Maar de een na de ander verstomde en toen Frans Metman eindelijk

ophield met spelen, vermeden zij het om elkander aan te zien.

Na een tijdje zei Joost: „We moesten dat ding koopen.”

„Wij?” vroeg Wil.

„Wij vijven,” zei Joost. „Het kost ons de man een broodje, en een broodje kunnen we allemaal nog wel missen als het moet.”

„Ik doe mee,” zei Niek.

„Ik ook,” zei Bob.

„Ja, ik vanzelf,” zei Frans.

Maar Wil zei: „Ik vind het verdomd veel voor zoo'n ding, vijf broodjes.”

„De vent heeft er weken werk aan gehad,” zei Niek. „Je heb gehoord wat Frans gezegd heeft. Je moet eens een keer probeeren om zoo'n ding te maken met dat beetje rotgereedschap wat ze hier hebben.”

„Daar zeg ik niks van. Ik zeg alleen dat ik het verdomd veel vind, vijf broodjes.”

„Doe dan niet mee.”

„Ik doe ook niet mee.”

„Best. Dan betalen we met z'n vieren dat broodje van jou wel.”

„En dan moet ik zeker op de gang staan als Frans speelt,” zei Wil.

„Je blijft maar rustig zitten waar je zit,” zei Joost. „Je zit ons niet in de weg.”

„Als je maar een eindje opschuift als we straks een sigaret gaan rooken,” zei Niek. „Als jij te beroerd ben om een broodje af te staan, ben ik te beroerd om jou mee te laten rooken. Voel je 'm?”

„Je moet niet dadelijk op de kast klimmen,” zei Wil.

„Ik klim niet op de kast. Jij klimt op de kast als je denkt dat je iets voor een ander moet doen.”

„Ik heb alleen maar gezegd dat ik het veel vind voor zoo'n ding, vijf broodjes. Maar als jullie 'm koopen willen, koopen we 'm. En als we samen iets doen, doe ik mee, dat is nogal glad.”

„Nou,” zei Niek. „Als je d'r zoo over denkt, waar maak je dan zoo'n trammelant om, gek dat je ben!”

Het werd langzaam donker. De nevel hing als een dikke natte grijze deken over het kamp. En Frans Metman speelde.

Terwijl hij speelde, was hij voor het eerst met zichzelf alleen. En ook de anderen waren voor het eerst met zichzelf alleen: terwijl zij luisterden.

Eindelijk nam Frans de fluit van zijn mond. Hij hield hem onderstenboven en liet het speeksel er uit loopen.

Het duurde lang eer iemand iets zei. In de verte begon de misthoorn te loeien. Zij konden elkaars gezichten niet meer zien.

Frans Metman sloeg tegen zijn vlakke hand de laatste druppels vocht uit de fluit.

Hij zei: „Jaja, jongens, zoo gaat het.”

Joost Vogel stond langzaam op en ging uit het raam staan kijken.

„Rotzooi,” zei hij traag. „Goeie god, wat een gore rotzooi is het hier. Goeie god, wat een gore bende.”

„Geloof jij eigenlijk dat er een god bestaat?” vroeg Bob.

„Nee,” zei Joost.

„En jij, Niek?”

„Wat?” vroeg Niek.

„Of je gelooft dat er een god bestaat.”

„Weet ik dat,” zei Niek. „Weet ik nou of er een god bestaat?”

„Ik vraag toch niet of je het weet. Ik vraag of je het gelooft.”

„Nee,” zei Niek. „Ik geloof het niet ook. Ik geloof er geen bliksem van.”

„Geloof je heelemaal niks?”

„Jawel,” zei Niek. „Waarachtig wel. Ik geloof dat het vleesch beter is dan de beenen.”

„Dat weet je zeker,” zei Wil.

„Goed,” zei Niek. „Als ik het zeker weet, hoef ik het ook niet meer te gelooven. Het mooiste wat er is, iets zeker weten.”

Joost zei: „Kleppen jullie niet zooveel. Vooruit Frans, speel nog een moppie.”

Buiten viel een schot. Het werd op tamelijk groote af-

stand gelost en de knal smolt vrijwel samen met een schreeuw van de misthoorn.

Maar Joost keerde zich dadelijk naar het raam, en Frans wachtte met de fluit aan zijn lippen. In het hout kreeg zijn adem klank, en Joost draaide zich half om en wenkte afwerend.

Gehoorzaam legde Frans de fluit naast zich neer. Hij had ineens een beroerd gevoel in zijn maag.

Bob zei: „Dat was geen sten.”

„Nee,” zei Wil. „Dat was 'n doodgewone karabijn. Een 98.”

„Een Hollandsche?”

„Ja, een gewone Hollandsche karabijn.”

„Die buitenbewaking loopt hier anders met allerlei rare geweren rond te dalven.”

„Het zijn afgedankte geweren, die ze gekregen hebben. D'r zit van alles tusschen. Maar dit was een 98.”

„Je hoorde het duidelijk aan de knal.”

„Als je het verschil eenmaal weet, vergis je je nooit meer.”

„Voor mij weten jullie allebei veel te veel van geweren af,” zei Niek grinnikend. „Zeker nooit ergens bij geweest? Voor mij zijn jullie niet zuiver, knapies.”

Joost zei: „Moet jij nou overal een gijntje van maken?”

„Ik wel,” zei Niek. „Waarom zou ik niet?”

„Omdat je knap vervelend wordt.”

„Dat zeg jij.”

„Nee, dat zeggen we allemaal. Die gijntjes van jou worden knap vervelend.”

„Als ik ergens een gijntje van wil maken dan doe ik het.”

„Maak ze dan beter.”

„Voor jou?”

„Nee, voor ons.”

„Ach barst ook eigenlijk,” zei Niek. „Wat heb ik met jou te maken?”

„Met mij niks, maar met ons.”

„Nou, barsten jullie dan allemaal.”

Er viel opnieuw een schot. Dadelijk daarop viel een derde. Ze klonken allebei verder weg dan het eerste. Het geluid

smoorde in de mist. Toen ratelde veel dichterbij een heele reeks van schoten.

„Dat laatste was een sten,” zei Joost.

„Ja,” zei Wil. „Die twee afzonderlijke schoten kwamen uit een karabijn, en die vuurstoot kwam uit een sten.”

„Ik geloof dat ze d'r minstens een heel magazijn doorjoegen.”

„Die vent schoot natuurlijk op goed geluk.”

„Allicht,” zei Wil. „Je kan met die mist geen tien meter ver zien.”

„Misschien hoorde hij wat bewegen.”

„Of hij dacht dat hij wat hoorde bewegen.”

„Dat zal eerder.”

„Misschien schoot hij wel op een konijn.”

„De vraag wie er harder schrikte, hij of het konijn.”

„Hij natuurlijk.”

„Je zegt het voor de lol, maar het kon best eens waar wezen.”

„Natuurlijk is het waar.”

„Het zijn geen soldaten, die kerels.”

„Lang niet.”

„En het worden nooit soldaten ook.”

Niek zei: „Ik ben benieuwd hoeveel d'r nou weer tusschenuit zijn.”

„Zouwen er weer tusschenuit zijn?”

„Wat dacht je dan!”

„Waar blijven je gijntjes nou, Niek?” zei Joost. „Het is immers toch allemaal maar flauwekul bij jou?”

„Dit niet,” zei Niek. „Als er een paar jongens de beenen beenen nemen, vind ik het geen flauwekul meer. Goeie soep noem ik dat.”

„Zoo,” zei Joost. „Dus dat noem je goeie soep.”

„Allicht. Jij niet dan?”

„Ik wel. Maar ik maak niet overal een gijntje van.”

„Ik ook niet,” zei Niek. „Als er een paar jongens aan hun stelten trekken, maak ik er om de bliksem geen gijntje van.”

Frans zei: „Ik ben benieuwd hoeveel er weg zijn.”

„Meer dan een in ieder geval,” zei Wil.

„Ja,” zei Bob. „Meer dan een. Anders hadden ze niet zooveel geschoten. En niet op zooveel plaatsen.”

„Ze schieten maar zoo'n beetje,” zei Niek. „Als ze denken dat er wat aan het handje is, paffen ze gewoon d'r karabijn leeg.”

„Daarom hebben ze dan zeker de vorige week die twee jongens voor d'r raap geschoten,” zei Joost. „Omdat ze zoo gewoon d'r karabijn leegpaffen.”

„Welke twee jongens?”

„Die toen onder het prikkeldraad door wilden kruipen. Die jonge jongens.”

„Daar stonden ze bovenop. Die twee bleven met d'r kleeven aan het draad haken en de wacht stond er met een sten nog geen tien meter vandaan. Die twee konden ze niet missen, al hadden ze gewild.”

„Maar ze wilden niet.”

„Nee, je gaat je eigen maar na als je met een geweer in je pooten staat. Je ben veel te blij als je eindelijk 'ns wat kan raken.”

„Gelijk heb je.”

„Daarom blijft het evengoed link werk om er tusschen-uit te gaan.”

„Bloedlink. Maar toch trek ik aan mijn stelten als ik de kans krijg.”

„Die krijg je nooit. Je moet er een maken.”

„Goed,” zei Wil. „Dan maak ik een kans. Maar gaan doe ik.”

Frans vroeg: „En als ze je kapotschieten?”

„Dan schieten ze me maar kapot,” zei Wil. „Het leven is zoo toch geen pest waard.”

Bob zei: „Ik heb net zoo lief dat ze me kapotschieten als dat ze me hier laten zitten. Wat heb je hier nou aan je leven? Geen donder.”

„Daarom zijn er zooveel die er zelf een eind aan maken,” zei Wil. „Nergens anders om.”

„Zijn er werkelijk zooveel?” vroeg Frans. „Ik dacht eigenlijk dat het maar een verhaaltje was.”

„Nee,” zei Niek. „Dat is om de bliksem geen verhaaltje. Vanmorgen heeft er nog eentje z'n eigen van kant ge-

maakt. Bij ons op het plein, vlak naast de werkplaats. Ik kwam net aan toen het gebeurd was.”

„Hoe heeft hij het gedaan?”

„Van het dak gesprongen.”

„En?”

„Steendood natuurlijk. Z'n heele kop in de prak.”

„Ik vraag me af waarom die vent het gedaan heeft,” zei Frans nadenkend.

„Omdat hij het hier zoo leuk vond,” zei Wil.

„Onzin. Je weet best wat ik bedoel.”

Bob zei grijnzend: „Hij was niet gek meer, hij wou er uit.”

„Nou, hij is er uit.”

„Ja, en ze pakken 'm niet meer op ook.”

„Het is misschien nog wel het beste wat een mensch kan doen,” zei Bob.

Niekie zei: „Jij kletst naar je verstand heb.”

„Heb ik soms geen gelijk?”

„Som wel, maar nou niet.”

„O, vind jij het zoo leuk hier?”

„Hier kom je weer uit. Uit je kist niet.”

„Nou ja.”

„Het kan een jaar duren, of vijf jaar of tien jaar, maar eruit komen doe je. En als je kapot ben is het afgelopen. Met alles. Nee joh, je leven is het eenigste wat er op aankomt.”

„Je vrijheid komt er nog meer op aan. Je vrijheid is het belangrijkste wat er is.”

„Dat zeggen de lui die er niks van weten. Je leven is belangrijker dan je vrijheid, geloof dat nou maar van mij. Je leven is alles. Maar dat zie je pas goed als je op het punt staat om de pijp uit te gaan.”

„Heb jij dan wel eens op het punt gestaan om de pijp uit te gaan, Rooie?”

Niekie zei: „Dat zal je weten. Ik heb een keer vierentwintig uur met mijn smoel in de modder gelegen onder het smerigste trommelvuur wat je maar denken kan. En toen kwam d'r eindelijk een vuurpauze, en ik tilde mijn kop op en ik zag de lucht en de wolken en een kerseboom

die midden in die rotzooi te bloeien stond. Ik was drijfnat en ik had in geen twee dagen een hap vreten gezien en ik zat al weken dik onder de luizen, maar dat kon me op dat oogenblik heelemaal niks verrekken. Toen ik die kerseboom daar zag staan, wist ik ineens dat ik nog leefde, en dat de heele bliksemsche boel d'r verder niet op an kwam. En toen er gefloten werd dat we naar voren moesten, heb ik alle duivels uit de hel gevloekt. Ik wou heelemaal niet meer naar voren, ik wou daar maar het liefst rustig in de modder blijven liggen en naar die kerseboom kijken en me zoo klein mogelijk maken als ze weer begonnen te schieten."

„Kneep je 'm?" vroeg Joost.

Niek zei: „Of ik 'm kneep! Godsamme jongens, ik heb 'm nog nooit zoo geknepen als toen. Ik had net ontdekt hoe verdomd belangrijk het is om te leven en ik kneep 'm als de hel dat ik de pijp uit zou gaan voor ik er wat aan gehad had. Maar het liep goed af."

„Ik dacht dat jij alleen maar op een vrachtauto had gezeten," zei Wil.

„Zoo," zei Niek. „Dacht jij dat. Wel wel."

„Je heb het zelf gezegd."

„Kom," zei Niek. „Heb ik dat zelf gezegd. En geloof jij alles wat ik zeg? Dan ben je toch maar een groote groen-zoeter."

Wil zei: „Je heb zelf gezegd dat je alleen maar op een vrachtauto had gezeten en je zat zwaar op de kast omdat we het niet geloofden. Weet je nog wel, Bob? De eerste avond dat we hier waren."

„O ja," zei Niek. „Nou weet ik het weer. Dat was de eerste avond. Toen kende ik jullie nog niet. Maar ik heb nog wel een klein beetje meer gedaan. Dat durf ik je nou wel te vertellen."

Joost zei: „Dan had ik het toch nog niet zoo gek geschoten, Rooie, met die jas van je."

„Die jas zegt niks," zei Niek. „Dat is nou juist de mop. Toen ze me pakten, had ik m'n burgerkleeren an. Maar in mijn eerste kamp gapte een bewaker m'n pak. Het was een verrekt mooi pak en ik kreeg er alleen deze ouwe

broek voor terug. Voor de rest moest ik zelf maar zorgen, zeien ze. Louw kans. Maar eindelijk stak er een vent de moord die zoowat mijn maat had, en eer ze 'm wegbrachten heb ik 'm uit zijn jas geholpen."

Hij haalde een paar sigarettenpeuken uit zijn zak en begon ze uit elkaar te pluizen. Joost stak hem een stukje papier toe. Hij nam het aan en rolde een sigaret. Wil haalde het vuurgerei achter een losse plint vandaan en probeerde een vlammetje te maken. Maar hij kon de carbid niet aan het branden krijgen, en Niek nam hem het houtje en het mesje zwigend uit zijn vingers. Hij hoefde maar één keer vonken te slaan en de carbid brandde met een wankel blauwachtige vlam. Bij Niek miste het nooit.

Frans Metman zei: „Ik begrijp het niet. Ik begrijp niet hoe iemand soldaat kan worden als hij niet hoeft. Ik begrijp niet waarom iemand al die ellende vrijwillig mee gaat maken."

„Ik snap het ook niet," zei Joost. „Maar d'r zijn meer dingen die ik niet snap. Daar ben ik zoo langzamerhand wel achter."

„Hij heeft natuurlijk gedacht dat het zijn plicht was," zei Wil. „Als je denkt dat het je plicht is, dan ga je. Daarom zijn Bob en ik ook gegaan. We geloofden al die verhaaltjes in de kranten, en we dachten dat het onze plicht was en toen we de zaak door kregen, zaten we er al tot onze nek toe in."

Niek zei: „Ik heb nooit gedacht dat het mijn plicht was. Als het mijn plicht was geweest, had ik het niet gedaan. Dan was ik ondergedoken. In het gootsteenkastje of zoo. Ja, zeg nou zelf."

„Maar waarom heb je het dan wel gedaan?" vroeg Frans. „Wat Wil zegt kan ik begrijpen. Bob en hij hadden een motief. Maar jij niet. Geen duidelijk motief tenminste. Waarom ben je nou eigenlijk gegaan?"

Hij legde zijn hand naast zich op de stroozak. Hij voelde onder zijn vingers het gladde hout van de fluit en hij sloot er zijn vingers stijf omheen. Hij was blij dat hij hem had en hij wilde eigenlijk wel graag weer spelen. Hij had het gevoel dat hij uren achter elkaar zou kunnen spelen.

Maar hij wilde dit eerst uitpraten met Niek. Hij begreep hem niet. Hij had altijd gedacht dat hij als kunstenaar de menschen goed begreep. Nu merkte hij dat hij ze dikwijls heelemaal niet begreep.

Hij herhaalde: „Waarom ben je dan in hemelsnaam gegaan, Rooie?”

„Weet ik het,” zei Niek. „Weet ik veel waarom ik eigenlijk gegaan ben.”

„Dat is klets.”

„Nee, dat is geen klets. Ik weet het eerlijk niet. Verdornd niet.”

„Je moet de een of andere reden gehad hebben. Zoiets doe je toch waarachtig niet zonder reden. Je moet ergens om gegaan zijn.”

„Om de rel misschien,” zei Niek. „D'r was wat te doen en ik wou d'r bij zijn. Dat zal het wel wezen. Ik verveel me altijd als ik ergens ben waar niks te doen is. Dat is het.”

„Ik vind het geen reden.”

„Ik wel,” zei Niek.

„Ik vind het stom wat je gedaan heb. Reuze stom. Nou lig je scheef.”

„Ja,” zei Niek. „Als ze d'r achter komen lig ik zeker scheef. Hartstikke scheef. Maar misschien komen ze d'r wel niet achter.”

„Op den duur komen ze haast overal achter. Ze zullen hier ook best achter komen op den duur.”

„Ja, dan ben ik nog niet jarig,” zei Niek gelaten. „Als ze d'r achter komen krijg ik minstens vijf jaar.”

„Minstens,” zei Wil.

„Ja,” zei Wil. „Op vijf jaar kan je wel rekenen.”

„Vijf jaar is niet mis.”

„Nee,” zei Niek. „Dat is zeker niet mis. En het was niet eens de moeite waard. Zoo'n groote rel was het niet. Spanje was een veel grotere rel.”

„Ben je daar ook geweest?”

„Ja, allicht. Maar daar was het een veel mooiere rel. Dit is me zwaar tegengevallen. Discipline en nog eens discipline. Niks voor Niekie.”

Joost zei: „Je ben niet erg handig geweest, Rooie. Als het je alleen maar om de rel te doen was, had je beter naar Frankrijk kunnen gaan om mee te doen met de maquis. Of je had hier in een knokploeg van de ondergrondse kunnen gaan. Auto's opblazen en zoo.”

„Ja,” zei Niekie. „Dat had ik beter kunnen doen. Dan had ik nou misschien een lintje gehad en ik had zeker niet scheef gelegen. Maar ik heb het nou toevallig anders gedaan. En als ze d'r achter komen, gaat Niekie zwaar voor de bijl.”

„Je bent een avonturier, jij,” zei Frans.

„O ja?” zei Niekie.

„Ja,” zei Frans. „Jij bent een paar eeuwen te laat geboren, jij.”

„Nou, dat weet ik niet,” zei Niek. „Als ik een paar eeuwen eerder geboren was, had ik nou misschien al dood geweest. En ik ben veel te blij dat ik leef. Al is het dan in dit verrekte kamp.”

„En toch wil je er bij de eerste de beste gelegenheid vandoor gaan,” zei Frans.

„Allicht,” zei Joost. „Hij zou wel gek wezen als hij dat niet wou.”

„Je denkt toch zeker niet dat ik hier blijf zitten tot ze me vijf jaar geven,” zei Niekie.

„Maar je loopt de kans dat ze je kapotschieten,” zei Frans. Hij begreep het niet.

„Het is belangrijker dat je leeft dan dat je vrij ben,” zei hij. „Dat zeg je zelf.”

Niek zei: „Maar als je geen enkel risico loopt wéét je op het laatst niet meer dat je leeft. Ik heb nooit zoo van mijn leven genoten als toen ik daar met mijn smoel in de modder lag. En toch verrekte ik van de honger en de luizen sleepten me haast weg en ik kon ieder oogenblik de pijp uit gaan.”

Franz Metman zuchtte.

Hij had gedacht dat hij wist wat het leven beteekende, en hij had gedacht dat hij de menschen begreep. Alle menschen. Maar deze menschen begreep hij niet, en wat het leven was, wisten ze beter dan hij.

„Zou jij er niet uit willen?” vroeg Niek.

„Ja,” zei Frans. „Natuurlijk. Maar het lijkt me onmogelijk om er uit te komen.”

Joost zei: „Als je wil kom je overal uit.”

„Ik wil natuurlijk,” zei Frans. „Maar ik zou niet weten hoe ik het aan moest leggen.”

Joost keek Niekie aan en Niekie keek Joost aan.

Niekie knikte.

„Of het er nou vier of vijf zijn,” zei hij. „Dat maakt geen verschil. Altijd goed. Ouwe jongens.”

„Maar het risico?” zei Frans. „Is het risico niet veel te groot?”

„Klets niet zooveel,” zei Niekie. „Het risico wat wij nemen, kan jij ook nemen.”

„Ja,” zei Frans. „Ja, natuurlijk.”

XI.

Tegen Kerstmis werd het koud.

Sinds dagen had het niet geregend en er kwam ook geen mist meer uit zee over de duinenrijen gedreven. De meeuwen cirkelden in steeds grooteren getale boven het kamp en eindelijk trokken zij het land in en het begon stevig te vriezen.

De hemel was overdag strak en blauw als in den zomer, maar het blauw was bleeker dan in den zomer en 's nachts was de hemel blauwzwart en vol sterren.

Overdag was er weinig of geen wind en er dreven maar zelden wolken langs het bleeke blauw van den hemel, maar de zon had niet de minste kracht en de temperatuur was ver onder nul en de kou beet als een dolle hond door alles heen.

Tegen zonsondergang kwam er meestal wind opzetten en stapelden dunne wolken zich in het westen torenhoog op. De wind was zoo scherp als een mes, maar hij ging weer liggen zoodra de zon onder was gegaan, en dan trokken de wolken een dunne rechte streep langs de horizon, en het was in de schemering niet te zien of het een wolkenbank was of de horizon zelf, die streep in de verte achter de duinen.

De sterren schitterden 's nachts veel helderder dan anders, en als de maan opkwam boven de huizen leek het wel of het nog kouder werd, want het maanlicht lag wit en glad en glanzend als ijs op de straten.

Niemand had meer dan twee dekens en de meesten hadden maar één deken en zij schoven de stroozakken bijeen en kropen met drie en met vier man dicht tegen elkaar aan en trokken alle dekens die zij samen bezaten over zich heen.

Maar alleen degenen die in het midden lagen kregen het warm genoeg om te kunnen slapen en twee of drie

keer per nacht verwisselden zij van plaats, zoodat iedereen tenminste een paar uur warm genoeg zou liggen om te kunnen slapen.

Er was niemand meer die 's nachts ook maar een deel van zijn kleeren uittrok en er waren er veel die zich nauwelijks meer wuschen.

's Morgens rees de zon bloedrood en enorm boven de huizen en de aarde in de tuinen achter de huizen was grijs van vorst en de betonnen tegels van de trottoirs waren zilvergrijs van vorst.

In de vrieslucht was ieder geluid op grooten afstand te hooren. Het lawaai van wagens en karren die langs het kanaal reden was overal in het kamp te hooren, en soms drongen stemmen van buiten door tot diep in het kamp, en het breken van de branding op het strand achter de duinen leek dichterbij dan ooit.

Toen hing op een ochtend de hemel grauw en laag boven het kamp en alle geluiden hadden een merkwaardige doffe klank, maar de kou bleef even bijtend.

Iedereen zei dat het wel op sneeuw uit zou draaien, en iedereen hoopte dat het zou gaan sneeuwen omdat de kou dan misschien uit de lucht kwam.

Maar de eene dag na de andere ging voorbij zonder dat er iets gebeurde en het liep naar Kerstmis zonder dat er iets gebeurde.

XII.

Wil Bruins werd wakker toen ze de reveille bliezen.

Nog voor hij zijn oogen open had, wist hij dat er iets bijzonders was. De morgen verschilde van andere morgens, hij wist niet in welk opzicht, maar hij voelde het verschil, er hing iets in de lucht.

Dat had hij altijd, hij voelde als een dier wanneer er iets in de lucht hing, soms wist hij ook wat het was, maar dit keer had hij alleen maar het gevoel dat er iets anders was dan anders, en hij wist niet wat.

Zijn hoofd werd geleidelijk helderder en hij begon zijn gedachten te ordenen. Hij vond geen aanknooppingspunt en hij dacht dat er wel weer iets onaangenaams zou gebeuren, want alles wat in het kamp van de vaste regels afweek pakte gewoonlijk verkeerd uit.

Hij kreeg onmiddellijk het holle gevoel in zijn maagstreek dat hij altijd had als hij voor onbekende gevaren stond, en hij draaide zich met een ruk van zijn rug op zijn zij, zoodat hij met zijn gezicht naar de muur kwam te liggen, Zijn beenen trok hij op tot zijn knieën tegen zijn maag rustten en hij hield zijn oogen stijf dicht om de nieuwe dag zoo lang mogelijk op een afstand te houden.

Maar hij wist dat het al lichter begon te worden, de nieuwe dag was er, en door zijn afweer heen bleef hij voelen dat er iets bijzonders op til was.

Toen hij eindelijk zijn oogen open deed, zag hij dat de kamer gevuld was met een bleek licht. Er was geen zon, en de lucht was laag en egaal grijs, maar hij kon in de kamer meer zien dan anders op dat uur.

Kristus het is kerstmis vandaag, dacht hij ineens, we hebben een uur langer geslapen dan anders.

En: ik geloof dat het eindelijk gesneeuwd heeft.

Maar hij wist dat het een noch het ander verantwoordelijk was voor de onrust die hij nog steeds in zijn maagstreek

voelde, en hij kroop onder de dekens vandaan die hij met zijn broer deelde en liep op zijn bloote voeten naar het raam.

Het was minder koud dan de vorige dag, maar zijn adem hing nog als een damp in de kamer, en langs de ruiten liep het condenswater van hun adem omlaag over de vensterbank en de lambrizeering, tot op de stroozak van Joost Vogel.

Toen hij uit het raam keek, zag hij de sneeuw die een paar duim hoog lag. In de tuinen was zij ongerept, maar op het paadje tusschen de tuinen in was ze platgetrapt door de bewakers die daar 's nachts patrouille liepen.

Er was geen spoor van wind en de sneeuw lag ook op de smalle betonnen muren tusschen de tuinen en op de kale zwarte takken van de doode boomen in de tuinen.

De hemel hing laag en loodgrijs en de loodgrijze glans van den hemel werd weerkaatst door de sneeuw en het licht buiten was net als het licht in de kamer: vaal en doodsbleek.

Wil zei: „Jongens kom eens kijken. Het heeft gesneeuwd als de pest. De heele keet is wit.”

Ze reageerden allemaal op hun eigen manier en allemaal verschillend.

Bob zei: „Nou dat weer. Als het in dit rotland niet regent dan sneeuwt het. Wat een rotland. Het is altijd wat in dit rotland.”

Frans zei: „Een witte Kerst, jongens. Die hebben we in jaren niet gehad. Wat een ellende dat we nou juist hier zitten. Joost, kom eens kijken hoe mooi het buiten is.”

„Loop naar de hel met je mooi,” zei Joost. „Die rotsneeuw gaat door alles heen en mijn schoenen zijn toch al zoo lek als een zeef.”

Hij trok zich op aan de vensterbank en keek zittend naar buiten.

„Dat duurt niet lang,” zei hij. „Dat blijft nooit lang liggen, jongens. Het dooit al, kijk maar naar die gore plekken. En de kou is uit de lucht. Dat hebben we tenminste gewonnen.”

Hij liet zich weer achterover zakken.

Hij zei: „Het is lang zoo koud niet als gisteren. Niek, rol een saffie, vooruit, het is maar één keer in het jaar kerstmis.”

Niek gaf geen antwoord. Hij lag roerloos onder zijn dekens. Er was niets van hem te zien.

Joost zei: „Vooruit Niek, rol een saffie. En een beetje gauw, anders zal ik je 'ns een keer in de heupzwaai nemen.”

Niek gaf geen antwoord.

Joost keek naar Niek z'n dekens en hij vond ineens dat er toch iets vreemds was aan de manier waarop ze lagen. Toen keek hij naar de twee spijkers waar Niek altijd zijn kleeren aan ophing, en hij zag dat de oude soldatenjas weg was.

Met een vaartje vloog hij overeind om de boel van dichterbij te bekijken. De dekens waren zoo geschikt dat het leek of er iemand onder lag, maar Niek was in geen velden of wegen te zien.

„Als ik het niet dacht,” zei Joost. „Die rooie rothond is er tusschenuit. Verdomd als hij 'm vannacht niet gesmeerd is, jongens.”

Ze waren meteen bij hem. Met z'n vieren stonden ze stom naar Niekie zijn dekens te kijken.

„Misschien is hij naar het sekreet,” zei Wil.

„Of wasschen,” zei Bob.

Joost zei: „Als hij alleen maar naar het sekreet was of naar de keuken was hij intusschen allang weer boven water geweest.”

„Misschien is hij even de deur uit,” zei Frans.

„Vóór het appèl zeker.”

„Ja, waarom niet?”

„Niks voor Niekie,” zei Wil.

Hij lachte.

Hij was de eenige die lachte.

„Nee,” zei Joost. „Die rooie rothond is er tusschenuit, jongens. Die heeft een gaatje gezien en hij heeft aan zijn stelten getrokken. Maar ons heeft hij laten zitten.”

„Ik geloof er niks van,” zei Wil.

„Dacht je dat hij er te goed voor was?”

„Te goed niet, te gis. Die rooie heeft veel te veel ervaring om er tusschenuit te knippen als er een paar duim sneeuw ligt. Tegen dat wit zien ze je op een kilometer afstand. En als ze je kwijt zijn hoeven ze alleen je spoor maar te volgen.”

„Ja,” zei Bob. „Dat is waar.”

„Nee,” zei Joost. „Dat is niet waar. Dat is onzin wat je daar vertelt.”

„Zoo,” zei Wil. „Weet je het weer beter.”

„Ja,” zei Joost. „Als het hard sneeuwt zien ze je al op tien meter afstand niet meer. En je sporen zijn in een paar minuten weer volgestoven. En als het hard sneeuwt, gaan de heeren bewakers lekker bij de kachel zitten. Of dacht je van nee?”

„Ik weet het niet,” zei Wil. „Misschien heb je gelijk. Maar ik wachtte tot de sneeuw weg was, dat kan ik je wel vertellen.”

„Ik heb zeker gelijk,” zei Joost. „Als het rotweer is kan je dwars door het heele kamp lopen zonder dat je één bewaker tegenkomt. Het mooiste wat je hebben kan, rotweer.”

„Dan hou je altijd nog de buitenbewaking,” zei Wil.

Joost zei: „Laat naar je kijken. Die komen met rotweer heelemaal niet buiten. Als d'r maar een druppel regen valt, staan ze al in d'r wachthuisje. Nee, van de buitenbewaking heb je zeker geen last.”

Wil haalde zijn schouders op.

„Ik geloof dat Joost gelijk heeft,” zei Bob. „Niek is er tusschenuit. Hij is lang genoeg soldaat geweest om te weten dat hij in een sneeuwbuï een goeie kans maakte om er door te komen.”

Wil haalde zijn schouders op. Hij zweeg.

„Ik vraag me af waar hij naar toe is,” zei Frans.

„Ik niet,” zei Joost. „Het kan me niks schelen waar die rooie rothond naar toe is. Hij zal wel naar België zijn of zoo. Hij gaat in ieder geval de grens over. Maar het kan me geen bliksem schelen. Wat een slijmert om er alleen vandoor te gaan!”

„Ik had het niet van 'm gedacht,” zei Frans.

„Nee,” zei Bob. „Ik had het ook niet gedacht van Niekie. Eerlijk niet.”

Joost zei: „Wat heb ik jullie de eerste avond gezegd? In een kamp als dit bestaat er geen kameraadschap. Jullie wouen het niet waar hebben. Die rooie wou het ook niet waar hebben. En wat doet hij? Gaat er vandoor en laat ons zitten. De rothond!”

„Hij moet toch een adres gehad hebben waar hij heen kon gaan,” zei Frans. „Daar heeft hij nooit over gesproken. Waar kan hij naar toe zijn gegaan? Een vrouw heeft hij niet.”

„Je bedoelt dat hij niet getrouwd is,” zei Bob.

„Dat is hetzelfde.”

„Nee, dat is om de bliksem niet hetzelfde. Als hij ergens een grietje heeft zitten waar hij onderdak kan komen, is het voor mekaar.”

„Hij zal eerst wel geprobeerd hebben om zoover mogelijk uit de buurt te komen,” zei Wil. „Dat zou ik tenminste doen.”

„Ja,” zei Bob. „Ik ook. Eerst zoo ver mogelijk uit de buurt zien te komen. De kant van de grens op.”

Frans zei: „Ik zou niet eens weten waar ik zoo gauw naar toe moest. Naar huis kan je niet.”

„Nee,” zei Joost. „Als je naar huis gaat hebben ze je meteen weer aan je staart.”

„Je kan overal beter naar toe gaan als naar huis,” zei Wil.

„Oost west, thuis is 't ook niks.”

„Maar waar moet je dan heen,” zei Frans. „Naar huis kan je niet en ergens anders heen kan je ook niet. Een vreemde neemt je niet op. Ergens moet je toch blijven op den duur.”

Joost zei: „Je kan maar één ding doen. De grens over. Opnieuw beginnen. Heelemaal opnieuw beginnen. Van voren af aan.”

„Ja,” zei Frans. „Misschien is dat wel het beste.”

„Het eenigste,” zei Joost. „Terug kunnen we niet. De oorlog is nou eenmaal voorbij, en zoals we in de oorlog geleefd hebben, kunnen we het toch niet meer doen, al zouden we misschien ook nog zoo graag willen. En naar ons

leven van voor de oorlog kunnen we heelemaal niet meer terug. Dan doe je maar net of je pas geboren ben en je begint opnieuw."

„Ja,” zei Frans. „Natuurlijk. Maar dat valt niet mee.”

„Meevallen zal het zeker niet,” zei Joost. „Maar we moeten er nou eenmaal doorheen.”

„Zoodra je buiten ben, begint het pas goed met de last en de narigheid. Ik vraag me wel eens af of het verstandig is om er vandoor te gaan.”

„Wou je soms je leven lang hier blijven?”

„Nee, mijn leven lang natuurlijk niet,” zei Frans.

„Dan kan je ook net zoo goed meteen aan je stelten trekken. Vroeger of later moet je er toch doorheen.”

„Maar over een tijdje zijn de scherpe kantjes misschien een beetje afgesleten. Dan wordt het makkelijker.”

„Blijf dan.”

„Hier?”

„Ja, van mij hoeft je niet mee.”

„Nee,” zei Frans. „Als jij gaat ga ik ook.”

„Van mij hoeft je niet.”

„Dat weet ik wel. Maar ik ga mee. Als je me tenminste mee wil hebben.”

„Je loopt op je eigen beenen.”

„Ja,” zei Frans. „Ik loop op mijn eigen beenen, dat is waar. Nou goed, dat is dan afgesproken. Ik ga mee. Als jij er tenminste ook niet onverwachts tusschenuit knijpt.”

„Hij heet geen Niekie,” zei Wil.

„Nee,” zei Frans. Daar heb je gelijk in. Hij heet geen Niekie.”

Joost zei: „Het ergste is dat die rooie rothond al de tabak in zijn zak heeft. Nou zitten we goddome op Kerstmis zonder wat te rooken.”

XIII.

Niek Moerland werd bij het ochtendappèl absent gemeld. Bob wilde hem eerst nog ziek melden om hem op die manier een paar uur langer voorsprong te geven, maar Wil zei dat hij het verrekte om risico te loopen voor die rooie, hij zou eenvoudig vertellen dat hij er niet was en daarmee uit.

Het bericht verwekte de noodige opschudding.

Stuk voor stuk moesten ze op de commandopost komen om te vertellen wat ze er van wisten. Over hun gemeenschappelijke plannen spraken ze niet. De dreigementen over wat er met hen zou gebeuren als ze niet vrijwillig alles vertelden, lieten ze rustig langs zich heen gaan. Ze wisten waarachtig nergens van en daar was de kous mee af. Stuk voor stuk werden ze in arren moede weer naar huis gestuurd.

Dien dag werd er niet gewerkt omdat het zondag was, en ze hingen maar zoo'n beetje op hun stroozak rond. De stemming was ver onder nul. Het was Kerstmis en Niekie was er in zijn eentje tusschenuit geknepen en zij zaten met z'n vieren nog achter het prikkeldraad te koeke-loeren en hadden geen spiertje tabak.

Ze vervloekten Niek in alle toonaarden, de rooie rothond, de verdommeling, maar daar werden ze ook niet vroolijker van, ze luchtten hun hart en het hielp geen steek. Frans haalde zijn fluit voor den dag, maar na een paar minuten zei Joost dat hij liever op moest houden want zijn kop stond niet naar dat gejang.

Wat later stelde Bob voor om te gaan klaverjassen en Joost haalde de kaarten te voorschijn. Ze waren vet en versleten en de helft was aan de rug gerepareerd met opgeplakte strooken en het schoppenaas ontbrak, daar gebruikten ze de klaverentwee voor, maar het was een geluk bij een ongeluk, dat Niek die kaarten ook niet had meegenomen.

men, want dan hadden ze heelemaal niks meer over gehad. Wil kreeg geen behoorlijk spel in zijn handen en gaf er na een half uur de brui van. Zijn kop stond niet naar kaarten, zei hij. Hij voelde er veel meer voor om een uurtje te gaan maffen, dat was eigenlijk het eenigste waar zoo'n rotdag goed voor was, om te maffen. Dus kropen ze allemaal onder de dekens, maar in de voorkamer werd hard geschreeuwd en gelachen, en later gingen ze er nog kerstliedjes zingen ook, en de vier lagen met gesloten oogen onder hun dekens maar ze konden geen van allen in slaap komen.

Eer de morgen halverwege was begon het opnieuw te sneeuwen. De vlokken waren groot, maar los en waterachtig, en ze smolten waar ze vielen. Terwijl het sneeuwde zette de dooi door en het wit van daken en tuinen werd eerst gelig en toen grauw. Overal waar iemand een voetstap zette smolt de sneeuw snel weg, en de grauwe keien van de rijwegen en de grauwe tegels van de trottoirs kwamen meer en meer bloot te liggen.

Eindelijk ging de natte sneeuw in regen over en de regen viel traag uit een lage loodkleurige lucht zonder zichtbare wolken en de eerder gevallen sneeuw smolt zienderoogen weg. Het eerst smolt ze weg langs de muren van de huizen door het lekwater van de daken, en in de tuinen waar niemand een voet zette, en waar de vorst diep in den grond zat, smolt ze het laatst. Maar eer de morgen voorbij was, had de regen alle 's nachts gevallen sneeuw doen verdwijnen en het kamp lag nat en grijs onder de lage hemel en de stage trage regen.

Tegen den middag liep Wil Bruins de deur uit om een praatje te gaan maken bij een paar kennissen. Hij had pijn aan zijn kop van de stank en van de rotstemming, en als hij nog langer in dat benauwde hok moest zitten kreeg hij zin om de heele keet in mekaar te trappen.

De anderen zeiden tegen elkaar dat hij wel op stap zou zijn om een saffiaantje te bietsen en dat het ze benieuwen zou of ze er nog wat van te zien kregen als het hem lukte. Maar hij was nog geen kwartier de deur uit of hij kwam op een hulletje terug, zonder saffie.

„Ze hebben Niek al weer te grazen,” zei hij ademloos. „Ze brengen hem net binnen in de commandopost.”

„Je meent het,” zei Joost.

„Verdomd,” zei Wil. „Ik heb het toch zeker zelf gezien. Ze sleepten 'm met een man of vier naar binnen toe.”

„Nou,” zei Bob. „Hier zullen we 'm voorloopig wel niet te zien krijgen, denk ik.”

„Nee,” zei Wil. „Die gaat eerst een paar weken de bunker in, daar kan je vergif op nemen.”

Maar nog geen half uur later kwam Niek de kamer binnenstrompelen.

Hij liep met allebei zijn beenen tegelijk mank en ze moesten hem voorzichtig laten zakken om hem op zijn bed te krijgen, want hij was zoo stijf als een stok. Zijn gezicht was verkleurd en gezwollen en zijn neus was twee maal zoo groot als anders en zijn rechteroog zat dicht door een bloedbuil van bijna een vuist groot.

Wil en Bob lieten hem samen voorzichtig zakken en Frans rolde een deken op om hem die onder zijn kop te schuiven, maar Joost stak geen hand uit om te helpen. Hij stond met allebei zijn handen diep in zijn zakken tegen de muur te leunen en keek toe hoe de anderen met die rooie bezig waren.

Op zijn rug liggend keek Niek naar hem op. Zijn goeie oog was met bloed doorloopen en zijn gezicht zat vol geronnen bloed. Hij probeerde te glimlachen. Het was niet leuk om naar te kijken. In zijn bovenkaak miste hij alle snijtanden en een hoektand.

„Ha die Joost,” zei hij.

Joost zei effen: „Ze hebben je aardig toegetakeld als ik je zoo bekijk. Tjonge wat hebben ze je opgeknapt.”

„Je had die knaap moeten zien die ik te grazen heb gehad,” zei Niek.

„Rotter dan jij kan die er niet uitzien.”

„Hij ziet er beslist rotter uit dan ik,” zei Niek.

Hij probeerde te grinniken.

„Die zou ik dan wel eens willen zien,” zei Joost.

„Vraag of je mag gaan kijken,” zei Niek. „Het is de moeite waard. Jongens, wat heb ik 'm opgeknapt.”

Hij probeerde te grinniken.

„Waar hebben ze je te grazen gekregen?” vroeg Wil.

„Thuis.”

„Dan heb je dat smool eerlijk verdiend,” zei Joost. „Wie gaat er nou naar huis toe.”

„Ik moest even naar het ouwe mensch om kleeren te halen,” zei Niek. „Ik had immers niks aan mijn lijf als een broek en een overhemd. Met die uniformjas kon ik niet over straat.”

„Waar heb je dat ding eigenlijk gelaten,” zei Joost. „Hier hangt hij niet meer.”

„O, ergens onderweg,” zei Niek. „Op straat.”

„Heb je 'm onderweg uitgetrokken?”

„Ja, gewoon uitgetrokken en ergens neergesmeten. Toen ik in de bewoonde wereld begon te komen.”

Bob zei: „Ik kan me voorstellen dat je naar huis ben gegaan om kleeren te halen. Met die jas had je op straat zwaar in de kijkert geloopt, en zonder jas ook, in deze tijd van het jaar. Maar je had moeten zorgen dat je weer weg was voor ze naar je kwamen zoeken.”

„Hoe laat hebben ze me hier eigenlijk gemist,” vroeg Niek.

„Vanmorgen,” zei Wil. „Bij het appèl.”

„Eerder niet?”

„Geen minuut eerder.”

„Dan begrijp ik het niet,” zei Niek. „Dan begrijp ik er geen bliksem van, jongens.”

Hij deed zijn eene oog vermoeid dicht. Hij zag er uit of hij onder de tram had gelegen. Of ze hem dood onder de tram uit hadden gehaald.

„Ze waren vanmorgen al om zes uur bij 't ouwe mensch thuis,” zei hij traag. „En het was hier pas om zeven uur appèl.”

„Om half acht. Het is kerstmis vandaag.”

„Ja,” zei Niek. „Dat is waar ook; het is kerstmis. Als het geen kerstmis was geweest hadden ze me voor vier weken de bunker in gedonderd.”

„We dachten tenminste allemaal dat we je voorloopig niet te zien zouden krijgen,” zei Frans.

„Dat dacht ik zelf ook. Maar ze hebben me die vier weken geschonken. Omdat het kerstmis is.”

„Zwijn.”

„Ja. Vier weken bunker is geen lolletje.”

„Zeker niet met dit weer.”

„Met dit weer pik je het af.”

Bob zei: „De burens moeten je verlinkt hebben. Heeft iemand je gezien?”

„Niet dat ik weet.”

„Iemand moet je gezien hebben.”

„Ik heb niemand gezien. Het was aardedonker toen ik de straat in kwam.”

„Dan snap ik het niet, Rooie.”

„Nee,” zei Niek. „Ik snap het ook niet. Ik snap er niks van.”

„Iemand moet opgebeld hebben dat je thuis was. Anders konden ze er nooit zoo vroeg bij geweest zijn.”

„Maar ze waren er. Ze hebben me van alle trappen afgesmeten.”

„Daar zie je naar uit.”

„Met z'n zevenen waren ze. Eén heb ik er z'n vet gegeven.”

„Dat is goeie soep.”

„Ja,” zei Niekie. „Dat was zeker goeie soep. Meer kon ik niet doen. Ze waren met z'n zevenen. Maar één heb ik er te grazen gehad.”

Hij was erg tevreden over zichzelf. Hij had zich niet zonder meer van de trappen laten smijten. O nee. Niks voor Niekie. Hij probeerde te glimlachen. Het werd een groote mislukking, die glimlach.

Joost zei: „Je heb ons anders leelijk in de steek gelaten, rooie rothond dat je ben!”

„Ik was het niet van plan,” zei Niek.

„Dat is erg makkelijk,” zei Joost. „Je woord breken en dan zeggen dat je het niet van plan was.”

Niek zei: „Ik was niet van plan om er vannacht al tusschenuit te gaan. Ik wou alleen maar kijken of je er op die manier uit kon komen. Ik dacht wel dat het gaan zou, ik wist het haast wel zeker, maar je kan je altijd vergissen.

Ik wou het probeeren en als het me lukte wou ik jullie gaan halen. Maar toen ik eenmaal buiten stond, was het me te machtig. Ik had verdomd geen lef meer om het nog eens te doen."

„Dus jij wou beweren, dat je van plan was om ons te komen halen?"

„Geloof je me niet?"

„Nee, ik geloof je niet. Voor geen draad."

„Ik was het waarachtig van plan. Zoo waarachtig als god. Maar ik had er geen lef meer voor."

„Ik geloof je niet, Rooie. Ik geloof er geen bliksem van."

„Dat kan ik niet helpen. Het is zoo. Eerlijk."

„Je denkt zeker dat we achterlijk zijn."

„Nee, waarom zou ik."

„Omdat je van die sterke verhalen vertelt. Dat je door de vierdraads heen wou breken en dat je dan terug wou komen om te vertellen dat het best ging en dat je dan nog eens hetzelfde kunstje uit wou halen met ons er bij. Als we dat allemaal geloofden waren we toch zeker achterlijk. Of niet?"

„Ik had jullie willen komen halen. Waarachtig waar. En ik hoefde niet door de vierdraads heen."

„Dat moet je altijd. De vierdraads loopt om het heele kamp."

„Je kan d'r onderdoor."

„D'r onderdoor of d'r doorheen, dat blijft gelijk."

„Je kan er in de diepte onderdoor. Zonder dat iemand je ziet."

„Als je een tunnel graaft, ja. Maar daar hebben we geen spullen voor."

„Je kan door de riolen."

Joost zei: „Dat lieg je. In de riolen zit ook prikkeldraad. Daar kom je niet door."

„Dat zeggen ze hier in het kamp. Maar het is niet waar. Je kan d'r door. Zonder moeite."

Joost zei: „Je liegt het, Rooie. Geef nou maar toe dat je dat heele verhaal uit je duim zuigt."

„Je kan d'r door," zei Niek. „Waarachtig waar. Ik ben d'r

toch uit geweest. Door de riolen ben ik er uit gekomen. Heel gewoon."

Joost stond een heele tijd sprakeloos naar hem te kijken.

Toen zei hij: „Wat een idioten zijn we toch eigenlijk. Als ze hier in het kamp zeggen dat de riolen vol met prikkeldraad zitten dan gelooven we dat maar, en we gaan nog niet eens kijken of het waar is."

„Nou," zei Niek. „Ik ben gaan kijken, en het is niet waar. Ik heb geen stukkie prikkeldraad gezien. Je kan d'r gewoon door."

Joost zei: „Weten ze hoe je weg ben gekomen?"

„Nee," zei Niek. „Natuurlijk niet. Ik heb gewoon gezegd dat ik me onder de draad door had gewurmd en dat hebben ze geslikt."

„Dus de weg is nog vrij."

„Natuurlijk is de weg nog vrij."

Wil zei opgewonden: „Dan gaan we er vandoor zoodra jij weer een beetje opgeknapt ben."

„Goed," zei Niek. „Dan gaan we vanavond."

„Je ben geschift," zei Bob driftig. „Man, je kan nog niet eens behoorlijk op je beenen staan, laat staan dat je d'r op kan lopen."

„Als we wachten gebeurt er misschien wat," zei Niek. „Misschien krijgen ze een helder oogenblik of ze sturen ons naar een ander kamp of weet ik veel. We moesten maar liever vanavond gaan."

„Als jij zeker weet dat je lopen kan," zei Joost.

„Ik kan best lopen," zei Niek. „En ik kan kruipen ook en ik kan alles doen wat ik doen moet om d'r uit te komen. Maak je over mij maar niet druk."

„Dat doe ik niet," zei Joost. „Dacht je misschien dat ik me druk maakte over jou? Ik maak me druk over mezelf. Als jij niet mee kan komen, zitten wij met je opgescheept. Daar pas ik voor."

„Ik kom wel mee. Als jij net zoo goed mee kan komen als ik, sta je vanavond om negen uur buiten."

„Zoo vroeg?"

„Als het appèl geweest is, nemen we meteen de beenen.

Dat is om zes uur, zeg kwart over zes. Om negen uur sta je op straat."

Bob zei: „Dan ben ik om half tien thuis, en om tien uur ben ik de deur weer uit met kleeren en met geld. Als ik voldoende geld in mijn zak heb om naar België te komen kan ik het verder wel redden."

„Als alles meeloopt zitten we morgen al in Brussel," zei Wil.

„Ja," zei Joost. „En als je tante ook zoo'n ding had was het je oome. Laten we nou eerst maar zien dat we d'r uit komen."

Niekie zei: „Ik had in Brussel eens flink naar de meiden willen gaan. Ik mag dat Belgische slag zoo graag. Maar met dat in mekaar gestompte smoel kijkt geen enkele meid naar me om."

„Ik wou dat ik jouw zorgen had," zei Joost.

„Laten we ruilen," stelde Niek voor „Jij mijn smoel en ik jouw wijf. Ben ik gek op, een wijf dat 'r man achter de tralies kletst."

„Hou je bek," zei Joost. „Hou je vuile gore smerige rot-bek dicht. Anders sla ik 'm dicht."

„Ja, nou kan je me hebben," zei Niek. „Nou ik op m'n dooie rug lig."

„Anders ook, jochie. Wanneer je maar wil."

„O nee."

„Maak geen mot," zei Wil. „Morgen zijn we vrij. Maak nou in jezisnaam geen mot meer."

XIV.

Om zes uur werd er voor appèl geblazen. Het regende nog steeds. De mannen stonden in elkaar gedoken in de regen die geen einde nam, en zoodra het appèl achter de rug was, haastten zij zich terug naar de huizen.

De vijf bleven wat achter. Ze slenterden opzij van de massa maar zoo'n beetje mee en kwamen hoe langer hoe meer achteraan. Toen de grootste drukte geluwd was, gingen zij een zijstraat in die maar aan één kant bewoond was. Het bewoonde gedeelte was van het onbewoonde gedeelte gescheiden door een hek van prikkeldraad.

In een portiek wachtten ze tot iedereen binnen was. Ze wisten eigenlijk niet eens waar ze heen gingen, want Niek vertikte het om wat te zeggen. Als het zoo ver was, zouden ze het wel zien, zei hij. Eindelijk was het zoo ver, en hij wees op een gedeelte van het hek waar de draden gebroken en weer hersteld waren.

Hij zei: „Op een na de onderste draad kan je makkelijk los maken. Als je dan de onderste met je voet naar beneden douwt, kan je er door. Schiet op. En druk je porum als ik fluit."

Joost stak als eerste de straat over. Hij keek links en rechts eer hij de portiek verliet en maakte toen dat hij bij het hek kwam. Het kostte hem niet meer dan een paar tellen om de draad los te maken. Het gat leek nauwelijks groot genoeg om hem door te laten, maar hij kwam er zonder moeite door. Ze zagen hem in een van de leege huizen aan de overkant verdwijnen. De voordeur had blijkbaar op een kier gestaan. Ze ademden verlicht op toen ze hem zagen verdwijnen. Het was een goed voorteken dat het zoo vlot was gegaan. Het leek haast of er nu niets meer mislukken kon. Joost was met zijn lange lijf de straat overgestoken en niemand had het gezien. Het leek haast of al het volgende kinderwerk was.

Bob was de tweede die ging. Frans was de derde. Wil de vierde. Met z'n vieren stonden ze in de gang van het leege huis te kijken hoe Niek als laatste door het gat kroop. Hij bleef een oogenblik gebukt staan om de draad weer in elkaar te draaien, en hij had zichtbaar moeite om weer uit zijn gebogen houding overeind te komen. Stijf en voorzichtig liep hij naar hen toe. Hij tilde zijn voeten haast niet op. Toen hij vlakbij was hoorden zij hem met horten en stooten ademhalen.

Joost zei: „Het zou me niks verwonderen als ze die rooie een rib kapot hadden geslagen.”

Niek hoorde het.

„Drie,” zei hij. „Drie ribben hebben ze me gemoerd. Maar dat mag 'm niet hinderen. We komen d'r wel.”

Hij ging hen voor naar de achterkant van het huis. Ze kwamen in de keuken. De deur naar buiten was gesloten en er zat geen kruk aan, maar Niek haalde een losse kruk uit zijn zak en maakte de deur open.

Hij zei: „Let nou goed op waar ik naar binnen ga. Als ik er ben komen jullie me stuk voor stuk na. Loop zoo dicht mogelijk langs de huizen en loop zachtjes. D'r is vlakbij een schildwacht. Zien kan hij je niet, maar hij zou je kunnen hooren.”

Met z'n vieren stonden ze te kijken hoe Niek langs de achterkant van de huizen zijn weg zocht. Hij had een afstand van ongeveer vijftig meter af te leggen. De meeste tuinen liepen zonder meer in elkander over, want het grootste deel van de betonnen scheidmuren lag in puin, maar op een paar plaatsen stond er nog een meterhoog muurtje overeind. Niek had iedere keer moeite om er overheen te komen. Eén keer viel hij na een vergeefsche poging languit. Het duurde een heele tijd eer hij overeind kwam en het opnieuw probeerde. De derde keer lukte het. Het duurde lang eer hij was waar hij wezen wilde. Eindelijk zagen ze hem weer in een huis verdwijnen.

„Ze hebben hem leelijk gekraakt,” zei Frans.

„Nou en of,” zei Joost. „Ze hebben hem veel gemeener te pakken gehad dan hij voor ons wil weten.”

„We hadden beter een paar dagen kunnen wachten.”

„Hij wou niet wachten.”

„Nee, hij wou zelf niet wachten. Hij wou beslist vanavond.”

„Hij is hard,” zei Bob. „Hij is glashard, die rooie.”

„Hij wil hard zijn,” zei Joost. „Ze hebben hem verteld dat het flink is om hard te wezen. Hij denkt dat het een verdienste is.”

„Het is een verdienste.”

„Nee,” zei Joost. „Het is makkelijk als je het bent. Maar het is geen verdienste.”

„Een vent moet hard wezen.”

„Dat zeg jij. Jij komt uit dezelfde school. Ze hebben jullie dat verhaaltje net zoolang voorgekauwd tot je het ben gaan gelooven. En nou praat je het na.”

„Niks.”

„Misschien heb je het zelf bedacht.”

Frans zei: „Niek is binnen, jongens. Wie gaat er nu? Zal ik gaan?”

Hij had een hekel aan al dat gepraat over hardheid. Hij was niet hard. De anderen waren het. Ze waren het op verschillende manieren, en vaak wisten ze zelf niet dat ze het waren. Maar ze waren hard van binnen en van buiten. Als het moest gingen ze over lijken. Hij wilde een oogenblik dat hij net zoo was als de anderen. Niet voor altijd. Voor een poosje. Voor een maand bijvoorbeeld. Of voor vierentwintig uur.

Hij zei nog eens: „Wie gaat er nu?”

„Jij,” zei Joost.

Niek zat op een kist in de keuken en ze vielen bij het binnenkomen haast over zijn beenen. Zoodra ze er alle vijf waren, wees hij Frans dat hij de keukendeur dicht moest doen, en vervolgens dat ze hem volgen moesten. Hij bracht hen naar de voorkamer.

„Kijk,” zei hij.

Het huis lag aan een plein. Tegenover het huis begon een smalle straat die uitliep op de viervoudige versperring waarmee het heele kamp omringd was. Op iedere vijftig meter hing er boven het prikkeldraad een sterke lamp. Er hing er een recht over de straat, en op het pleintje

stonden twee hooge palen waaraan eveneens lampen hingen.

„Kijk,” zei Niek.

Achter het prikkeldraad liep een schildwacht. Hij droeg een donkergroene cape van rubber en een donkergroene stalen helm. De natte cape glom, en de stalen helm glom in het lamplicht met precies dezelfde glansen als de cape. Zij zagen de bult aan de kant waar hij zijn wapen droeg, maar ze konden niet zien of het een sten was of een karabijn.

Op het oogenblik dat hij uit het gezicht verdween begon Niek te tellen. Hij was bij honderdzesenvijftig toen hij weer verscheen. Hij verdween aan de andere kant van de straat uit het gezicht en dit keer telde Niek tot honderdzeventig eer zij hem opnieuw te zien kregen. Niek controleerde het gaan en komen van de schildwacht in beide richtingen tot drie maal toe.

Toen zei hij: „Ik had gehoopt dat hij met dit rotweer wel in zijn hok zou blijven, maar zoo hebben we ook tijd genoeg. Daar ligt de put waar we in moeten, midden op het plein. Wie gaat er eerst?”

Joost zei: „Ik. Als jij me maar vertelt hoe ik dat verrekte putdeksel in de hoogte krijg. Die dingen zijn zoo zwaar als lood en je heb nergens houvast aan.”

Niek haalde een stuk ijzerdraad van een halve cM dik te voorschijn. Aan de eene kant was er een ring aan gebogen van een decimeter doorsnee, en de andere kant was rechthoekig omgezet tot een haak van ongeveer dezelfde lengte.

„Hier,” zei hij. „Laat de haak maar naast de put liggen en doe de deksel achter je dicht. De ladder zit van hieruit gezien rechts. En klim heelemaal naar beneden toe, want anders trapt de volgende op je klauwen.”

„We kunnen beter met z'n tweeën tegelijk gaan,” zei Bob. „Dan kan de een tenminste voor de ander de deksel openhouden.”

„Ja dat is beter,” stemde Niek toe. „Dan ga jij met Joost mee en je komt terug zoodra je de deksel achter hem

heb laten zakken. En breng dan meteen de haak weer mee. Dan hoeven we d'r daar niet naar te grabbelen.”

Wil zei: „Waarom gaan we niet met z'n vijven op een holletje achter mekaar? De voorste maakt de put open en hij houdt 'm open tot de anderen er in zijn. We hebben honderdvijftig tellen, dat is meer als zat.”

„Ja,” zei Niek. „Als alles goed gaat is het zat. Maar als er wat misloopt zitten we met z'n vijven in de boot.”

„D'r loopt niks mis.”

„Die vent kan op een keer halverwege omdraaien en terugkomen. Dan heb je geen honderdvijftig tellen. Dan heb je maar de helft.”

„Dat waag ik er dan op,” zei Wil.

„Nee,” zei Niek. „Dat waag je er niet op, knapie.”

Er viel een stilte. Een windstoot joeg de regen over het plein. In het wankele licht van de lampen buiten keken ze elkaar vijandig aan.

Wil zei na een poosje: „Je denkt zeker dat je een heele Piet ben, hè?”

„Ik denk niks,” zei Niek.

Wil zei: „Je denkt zeker dat we ons van jouw praatjes wat aantrekken. Vergeet het maar. Ik trek me van die groote bek van jou niks aan. Je bent nogal een lekkere jongen, jij. Gisteren heb je ons laten stikken en nou zal je ons zeker de wet gaan stellen. Vergeet het maar zoo. Ik doe wat ik wil, niet wat jij wil. Snap je?”

„Nee,” zei Niek. „Dat doe je niet.”

„O nee?”

„Nee.”

Wil zei: „Ik heb meer dan genoeg van die groote bek van jou. Ik heb je al een keer bij je donder gepakt en ik kan het weer doen.”

„O ja?” zei Niek.

„Ja.”

„Dan ben je zeker vergeten hoe gauw je toen op je dooie rug lag.”

„Ik ben voor jou niet bang. En nou heelemaal niet. Verbeeld je maar niks, Rooie.”

„Nee,” zei Niek. „Dat dacht ik al. Nou ze me met z'n

zevenen in de kreukels hebben geslagen, ben jij ineens niet bang voor me."

„Nou is het wel genoeg," zei Joost. „Hou nou allebei je kop maar dicht. Niek heeft gelijk. We nemen geen risico als het niet noodig is. We gaan om de beurt. Bob en ik gaan eerst."

„Nee, zei Wil. „Ik ga met je mee."

„Ook best," zei Joost. „Dan ga jij met me mee. Dat is ook wel zoo goed. Kan je tenminste geen mot maken."

„Als hij maar niet denkt dat ik bang voor 'm ben," zei Wil. „Al was hij twee keer zoo groot dan was ik nog niet bang voor 'm."

„Nee," zei Joost. „ Je bent een flinke vent, dat weten we nou wel. Jaren aan het front geweest en zoo, dan kan je niet anders dan een flinke vent wezen. Je ben alleen een beetje zenuwachtig op het oogenblik. Nou ja."

„Wie zegt er dat ik zenuwachtig ben?"

„Ik. Dat hoor je."

„Jij ben gek."

„Je hoeft je d'r anders heelemaal niet voor te schamen. Het kan de beste overkomen."

„Je ben hartstikkegek," zei Wil. „Ik ben nog nooit zoo kalm geweest als nou."

„Waarom maak je je dan zoo dik?"

„Omdat ik die groote smoel van die rooie niet meer pruim," zei Wil. „Daarom. Omdat ik die groote smoel van 'm eindelijk zat ben."

Niek zei: „Je kan me krijgen, hoor. Altijd. Nou ook als het moet."

„Houen jullie nou eindelijk je bek eens," zei Joost.

„Bob, waar is die schildwacht?"

„Weet ik niet," zei Bob. „Ik heb er niet op gelet. Als jullie gaan zitten kiften, let ik niet op die schildwacht. Wat dacht je."

„Hij zal zoowat halverwege zijn," zei Frans. „Hij is een dikke zeventig tellen geleden voorbij gekomen."

Joost zuchtte.

„Dan moeten we wachten tot hij weer eens een keertje

langs komt," zei hij. „Dat hebben jullie d'r nou van. Wat een gijn!"

Toen de schildwacht opnieuw de straat gepasseerd was, schoten Joost en Wil het plein over. Wil trok de put open en Joost ging op de rand zitten. Hij tastte met zijn voeten naar de ijzeren ladder die in de wand van de put gemetseld was en hij vond hem bijna onmiddellijk. Met zijn voeten op een van de sporten draaide hij zich voorzichtig om en greep de bovenste sport met beide handen beet.

„Laat zakken," zei hij. „En maak dat je wekomt."

Het geluid van de dichtvallende deksel weergalmde zoodanig dat Joost niet anders dacht of de schildwacht moest het gehoord hebben. Ademloos bleef hij een oogenblik aan de ladder hangen. Hij hoorde de snelle voetstappen van Wil die naar het huis terugging, en hij hoopte dat ze nou maar niet opnieuw ruzie zouden gaan maken want als Niek het op zijn heupen kreeg, viel de heele boel in de soep. Hij begon langzaam naar beneden te klimmen. De put was dieper dan hij gedacht had.

Beneden tastte hij onderzoekend om zich heen. De bodem was droog. Er kwamen twee buizen op de put uit. Met behulp van de ladder kon hij zich min of meer oriënteren. Als hij de ladder aan zijn rechterhand hield, lag het huis achter hem, en dan lag de straat naar de vierdraads dus voor hem. De opening van de eene rioolbuis lag voor hem en de andere aan zijn linkerhand. Ze waren geen van beiden meer dan een halve meter in doorsnee, en hij kon zich niet voorstellen op welke wijze ze daar doorheen moesten komen. Maar een andere uitweg was er niet.

Hij tastte nog eens de vier wanden van de put af en ging toen op de bodem zitten met zijn rug tegen de gemetselde muur. De muur was koud, en hij voelde hoe de kou door zijn kleeren heendrong. Hij nam niet de moeite om te gaan verzitten. Hij was moe en hij had een onmenselijke trek in een sigaret, maar Niek had de tabak in zijn zak, als er tenminste nog wat over was. De put ging open, en even zag hij de nachtgraauwe lucht, en voelde een paar regendruppels op zijn gezicht. Er begon iemand naar beneden te klimmen. Weer weergalmde de slag van

de deksel in de nauwe put en weer schrok hij ervan. Hij zei: „Wie daar?”

„Ik,” zei Wil.

„O ben jij het.”

„Ja,” zei Wil. „Ik had eigenlijk het laatst willen komen, maar ze stonden er op dat ik nou ging. Bob is meegegaan voor de deksel. Wat een klap geeft dat ding. Ik schrok me rot.”

„Ik ook. Maar ik geloof niet dat ze het buiten kunnen hooren. Wie komt er na jou?”

„Eerst Frans. Dan die rooie. Bob komt het laatst. Ze waren zeker bang dat ik weer mot zou maken als ik alleen bleef met die rooie.”

Joost zei: „Je lijkt ook wel gek om nou herrie te gaan trappen.”

„Ik ben die groote smoel van die rooie zoo zat,” zei Wil verontschuldigend. „Dat weet je niet half.”

Hij voelde omzichtig rond en ging naast Joost zitten.

„De boel is droog.”

„Kurkdroog. Die riolen hier worden niet gebruikt. De blokken die hier op lozen staan leeg.”

„Hoe moeten we nou verder?”

„Weet ik niet. D'r komen hier twee pijpen op uit. Een van die pijpen in, denk ik. We hooren het straks wel van Niek, als hij komt.”

„Hij had het beter vanmiddag op zijn gemak kunnen vertellen.”

„Dat vertikte hij nou eenmaal.”

„Waarom eigenlijk.”

„Om toch. Je weet hoe hij is.”

„Ben jij die groote smoel van 'm niet zat?” vroeg Wil.

„Ik trek me d'r niks van an.”

„Hij heeft ons gisteren leelijk laten zitten.”

„Dat is waar,” zei Joost. „Maar nou gaan we er toch uit. Die eene dag maakt mij niks.”

„Jij neemt al die dingen makkelijk op. Ik kan ze niet zoo makkelijk opnemen.”

„Dat is dan beroerd voor je.”

„Voor mij?”

„Als je alles zoo zwaar neemt, heb je een rotleven.”

„Ja. Maar zoo ben ik nou eenmaal. Ik kan de dingen niet zoo makkelijk opnemen.”

„Beroerd.”

„En ik ben de groote smoel van die rooie meer dan zat. Dat kan jij je natuurlijk niet begrijpen.”

„Als je d'r straks uit ben hoef je 'm niet meer aan te kijken.”

„Gelukkig niet. Ik zeg je dat ik 'm zat ben.”

„Nou weet ik het wel.”

Ze zwegen.

Na een tijdje zei Wil: „Zeg Joost, geloof jij eigenlijk aan God?”

„Dat heb je me al eens gevraagd.”

„Ik niet. Dat was Bob.”

„Nou Bob dan.”

„Maar geloof je d'r aan?”

Joost zei: „Dat vraag je omdat we hier in het donker zitten. Als de menschen in het donker zitten, en ze hebben het benauwd, beginnen ze altijd en eeuwig over God te zwetsen.”

„Ik heb het anders heelemaal niet benauwd.”

„Nee, maar je zit in het donker.”

„Klets. Ik ben geen kind.”

„D'r zijn menschen die allemachtig lang kinderen blijven.”

„Daar hoor ik dan toch niet bij.”

„Misschien niet.”

„Je heb me nog geen antwoord gegeven.”

„Nou,” zei Joost. „Als je het dan met alle geweld moet weten, nee, ik geloof d'r niet aan. Ik geloof nergens aan. Heelemaal aan niks.”

„Ik geloof ook nergens aan.”

„Dan zijn we allebei even ver.”

Wil zei: „Maar ik heb wel eens gedacht dat het makkelijk moet wezen als je ergens aan gelooft.”

„Makkelijk?” zei Joost. „Dat haalt je de donder dat het makkelijk is. Vooral als je in de knoei zit. Maar je moet het maar kunnen.”

Ze zwegen.

Boven hun hoofd kwamen snelle voetstappen naderbij. De deksel werd opgelicht en Frans klom voorzichtig naar beneden toe. Er vielen een paar regendruppels op hun opgeheven gezichten. Ze wachtten op de dreunende slag van de deksel en toch schrokken ze er nog van, maar niet zoo erg meer.

Frans zei dat boven alles goed ging. Je kon je klok gelijk zetten op die schildwacht.

Een poosje later waren ze alle vijf op de bodem van de put bij elkaar.

Niek zei: „Nou gaat het gedonder pas goed beginnen, jongens. Let op het fluiten van de lintworm.”

Ze hoorden hoe hij in de absolute duisternis van de put een sigaret begon te rollen. Ze kenden alle geluiden die daar bij hoorden, want ze hadden hem ontelbare malen in de betrekkelijke duisternis van hun kamer een sigaret hooren rollen.

Ze voelden plotseling allemaal dezelfde moeheid en hetzelfde verlangen naar een sigaret, en ze konden haast niet wachten tot Niek met rollen klaar was.

Ze dachten allemaal hetzelfde. Tot nog toe was alles goed gegaan. Maar niemand zei het. Het was nooit goed om zoo iets te zeggen.

XV.

Het riool was te nauw dan dat zij er plat op hun buik in konden. Ze moesten er half op hun zij liggend inschuiven en zich dan met knieën en ellebogen en vingers en teenen vooruit werken tot ze een vijftig meter verder in een wijdere buis terecht kwamen.

Niekie had er den vorigen dag een klein half uur over gedaan. Dat hield in dat ze er nu tusschen de twee en de drie uur over zouden doen. Er kon er maar een tegelijk de buis in. Een tweede zou geen lucht krijgen.

De buis was droog, maar schoon was hij niet en op aanraden van Joost kleedden zij zich naakt uit en maakten van hun kleeren een bundeltje dat ze met hun hoofd makkelijk voor zich uit konden schuiven. Als ze er straks al te smerig uitzagen zouden zij op straat teveel in de gaten loopen. Zoo best waren hun spullen toch al niet meer.

Niekie spoorde aan tot spoed maar niemand had veel zin om als eerste in dat nauwe hol te kruipen.

Het was in de put zoo donker dat ze op een decimeter afstand niet eens het wit van elkanders naakte lijven zagen schemeren, maar ze hadden het gevoel of de duisternis in die pijp nog dieper was dan in de put, en in die duisternis zouden ze een half uur lang alleen zijn, even alleen als in een doodkist en met even weinig ruimte om zich te bewegen, en als ze klem kwamen te zitten zou er niemand in de buurt zijn om te helpen.

Ze maakten geen van allen aanstalten om te gaan en eindelijk hakte Niek de knoop door en ging zelf. Ze konden niets zien, maar ze hoorden hoe hij in de buis kroop en langzaam vooruit krabbelde.

Na een tijdje zei Wil dat hij naar het geluid te oordeelen nog vlakbij moest wezen. Toen realiseerden zij zich eindelijk pas dat het een half uur zou duren eer de volgende, en een dikke twee uur eer de laatste aan de beurt kwam,

en ze maakten hun bundeltjes weer open en trokken op de tast hun schoenen en een paar kleedingstukken aan.

Toen Niek een dik half uur weg was, hoorden ze hem nog steeds bezig in de buis en even later riep hij dat hij hartstikkemoe was en een oogenblikkie rusten moest. Het verwonderde niemand, ze hadden al verbaasd gestaan dat Niek 't hem lapte met zijn bont en blauw geslagen bast en zijn drie kapotte ribben want er is niets vermoeiender dan bewegen in een ruimte die voor bewegen eigenlijk te klein is.

Terwijl Niekie uit lag te rusten, hoorden ze in de verte zijn stootende ademhaling, en ze overlegden wat ze moesten doen als hij geen kans zag om verder te komen. Het eenige was dat er iemand achter hem aan kroop en hem bij kleine beetjes opduwde naar het eind, maar dan zat je met de lucht. Joost was net van plan om er maar aan te beginnen, lucht of geen lucht, toen ze hoorden dat Niekie weer verder begon te krabbelen, en even later riep hij dat hij er was en dat de volgende kon komen.

Joost was de volgende. Hij vond het gemakkelijker dan hij gedacht had. Ook de andere drie ondervonden geen moeilijkheden. Ze waren alleen in de nauwe betonnen pijp door en door verkleumd, en ze zaten vol krabben en schaaftplekken van het ruwe beton. Maar dat merkten ze nauwelijks. Ze waren veel te blij dat ze het ergste achter den rug hadden. Die vijftig meter waren het ergste geweest, zei Niek.

Boven hun hoofden hoorden ze de voetstappen van een schildwacht die heen en weer liep.

„We zijn onder de vierdraads door,” zei Frans opgewonden.

„Ja,” zei Niek. „Daar is de vierdraads.”

Hij wees in het donker omhoog.

Niemand zag waar hij heen wees. Maar ze hoorden allemaal de voetstappen van den schildwacht die boven hun hoofden heen en weer liep, en ze wisten dat hij langs de vierdraads liep. Ze hadden hem zelf zien loopen. Aan de buitenzijde van de vierdraads liep hij, en dus waren ze de vierdraads gepasseerd en het zou niet lang meer duren

of ze waren ook onder de buitenste versperring door. Niek zei: „Nog een uur, jongens, dan hebben we het gehad.”

„Zoo lang nog?” vroeg Frans.

„Nog een klein uur,” zei Niek troostend. „We moeten nog onder de eendraads door en we moeten een flink eind uit de buurt van het kamp zijn eer we boven komen. Wat is nou een uur?”

Maar na al die maanden was een uur lang, en langer dan die maanden, want die maanden lagen achter hen en dat eene uur lag voor hen.

Het riool waar ze in stonden was ruim een meter hoog en van onderen was het bijna een meter breed, zoodat zij er diep gebukt in konden loopen. Natuurlijk stootten zij in het donker herhaaldelijk hun kop, en bij iedere drie of vier stappen traptten ze op elkanders hakken, maar vergeleken bij de nauwe buis schoten ze hier hard op, en de eerste honderd meter in het hoofdriool vonden ze gewoon een wandeling.

Toen zei Wil dat de lucht zoo slecht werd, het was hier haast nog benauwder dan in die pijp, zei hij, en toen een het gezegd had, merkten ze het ineens allemaal.

Voor het een paar minuten verder was, barstten ze van de hoofdpijn en ze hadden een gevoel of hun oogen op steeltjes buiten de kassen stonden. Ze waren blij dat ze weer bij een put kwamen. Daar konden ze tenminste weer eventjes rechtop staan en wat makkelijker ademhalen.

„Verder,” zei Niek.

Wil was langs de ladder naar boven geklommen. Hij stond met zijn gezicht tegen de kleine opening van het putdeksel gedrukt.

Niek trok hem aan zijn beenen.

„We gaan verder,” zei hij.

Wil kwam zonder protest naar beneden.

Hij zei: „God wat heb ik een pijn aan m'n kop. Het is hier zoo benauwd als de hel. Ik moest even frissche lucht happen.”

Het had veel van een verontschuldiging.

Niek zei: „Straks kan je net zooveel frissche lucht happen als je wil. Nou moeten we verder.”

Zoodra ze uit de put in het volgende riool kwamen was ook de bedorven lucht er weer. Ze liepen diep gebukt achter elkaar. Het bloed hamerde in hun oogen en zij zagen de duisternis rood en vol vlammen. Ze struikelden voortdurend over hun eigen beenen en eindelijk viel Frans Metman languit.

Joost liep achter hem en het scheelde een haar of hij was over hem heen gevallen. Hij bukte nog een beetje dieper om Frans te helpen, en hij kreeg een gevoel of iemand hem bij zijn strot pakte. Het kostte hem zelf moeite om op de been te blijven, maar hij greep Frans toch bij zijn schouder en zette hem overeind. Hij voelde hoe het hoofd van den ander slap voorover viel, tegen hem aan.

„Verdomme, nou dat weer,” zei hij.

Hij draaide zich om, pakte Frans onder zijn oksels en trok hem zoo met zich mee naar de volgende put. Hij hoefde niet meer dan twintig meter af te leggen om er te komen.

Het duurde een eeuwigheid eer hij er was.

„Hé, waar blijf je,” zei Niek.

Joost gaf geen antwoord. Hij zag de duisternis nog steeds vol roode vlammen en hij snakte naar adem. Het ging gelukkig vlug voorbij. Hij zette Frans rechtop tegen de muur en hield hem met een hand vast. Toen hij hem voelde bewegen, trok hij bij wijze van proef zijn hand een paar centimeter terug. Frans bleef staan. Joost haalde diep adem. De lucht in de put was wat muf, maar niet bedorven.

Niek vroeg ongeduldig: „Wat was er nou weer aan de hand?”

„Frans stak zoo'n beetje de moord,” zei Joost.

„Ja,” zei Frans. „Ik dacht waarachtig dat ik de moord zou steken, jongens.”

Wil zei: „Het zou ook wel gloeiend verdomd zijn als het Frans niet was. Nou hoe is het, kunnen we eindelijk verder gaan of niet?”

Toen ging Bob op zijn knieën liggen en begon te braken

met harde scheurende geluiden. Ze stonden ongerust en zwijgend om hem heen.

Hij zei: „Het spijt me, jongens. Ik kan er niks aan doen. Gaan jullie maar verder. Ik kom wel.”

Maar niemand dacht er op dat oogenblik aan om verder te gaan. Ze stonden ongerust en zwijgend om hem heen en luisterden hoe hij in het donker braakte met harde scheurende geluiden.

Joost zei eindelijk: „We moeten er uit, jongens. Dat is rioolgas, wat ik je brom. Het had Frans al bijna te pakken. Als we niet gauw maken dat we er uit komen, steken we allemaal de moord.”

„Gisteren was het er niet,” zei Niek. „Ik heb niks geen last gehad.”

„Maar nou is het er wel,” zei Joost. „Verdomme Niek, je ziet het toch zelf. We moeten maken dat we er uit komen.”

Niek zei koppig: „We kunnen d'r hier nog niet uit. We moeten verder.”

„Hoe veel verder?”

„Een half uur. We zijn wel buiten de vierdraads, maar de eendraads is er ook nog. We zitten hier nog binnen de eendraads.”

„Waar komen we terecht als we er hier uit gaan?”

„Ergens in het puin.”

„Het puin wordt niet bewaakt,” zei Bob hijgend.

„Het puin wordt wèl bewaakt,” zei Niek. „Sinds de vorige week wordt het puin bewaakt. D'r loopen wachten langs de eendraads.”

„Veel?”

„Te veel in ieder geval.”

Joost zei ongeduldig: „Is er door te komen ja of nee? Met kletsen komen we niet verder.”

„Ik geloof nog niet erg in dat rioolgas,” zei Niek. „Gisteren was er niks van te merken.”

Hij ging een paar passen het riool in, heel onverschillig.

„Niks an de hand,” zei hij achterom.

„Dan moet je eens een eindje dieper bukken,” zei Joost. Niek kwam haastig terug.

„Verrek wat een rotzooi,” zei hij. „Je steekt de moord in die rotzooi.”

„Nou zie je het zelf,” zei Joost.

„Ja,” zei Niek. „Maar gisteren was het er niet.”

Hij begon een sigaret te rollen.

„We zullen eerst maar eens een haaltje doen,” zei hij.

„Zonder saffie kan ik niet nadenken.”

„Kijk uit, lummel,” zei Bob. „Misschien ontploft die rotzooi als er vuur bij komt.”

„Verroest,” zei Niek. „Dat kon best eens waar wezen. Nou, dan maar niet rooken.”

Joost zei: „Nou kunnen we natuurlijk niet verder. En terug kunnen we ook niet, want met het rioolgas is dat allebei veel te link. Als het niet lukt om door de eendraads heen te komen, zit er niks anders op dan dat we ons gaan melden.”

„Melden doe ik me nooit,” zei Wil.

„Nee,” zei Niek. „Melden doen we ons niet. Daar zijn we nou al veel te ver voor.”

„Dan moeten we zien dat we op de een of andere manier door de eendraads heenbreken.”

Niek zei: „D'r loopen maar een paar wachten, misschien half zooveel als bij de vierdraads, maar we moeten ons onder het hek doorgraven en dat kost een hoop tijd. We hebben geen schop of niks. Alle kans dat we tegen de lamp loopen in die tijd.”

„Als we een tang hadden zou het heel wat makkelijker wezen.”

„Dan was het zoo gepiept. Het is maar een doodgewoon hek waar we doorheen moeten. Als je drie draden moett kan je er met paard en wagen door.”

„Maar we hebben geen tang.”

„Nee,” zei Niek. „Ik heb er geen tenminste.”

Wil zei: „Ik heb er een.”

„Jij?” vroeg Joost ongeloovig.

„Ja, ik,” zei Wil.

„Hoe kom jij aan een tang?” vroeg Niek.

„Gekocht,” zei Wil. „Nou goed? Gejat natuurlijk. Wat dacht je anders?”

„Ik snap niet waarom jij een tang jat,” zei Niek.

„D'r zal wel meer zijn wat jij niet snapt,” zei Wil. „Een tang is verdomd makkelijk om te hebben. Dat zie je nou maar weer.”

„Ja,” zei Niek. „Dat zie ik.”

„Wat bedoel je?”

„Niks.”

„Als het je niet bevalt zeg je het maar,” zei Wil.

„Ik vind het prachtig.”

„Dan moet je je groote kop houden als je 't zoo prachtig vindt.”

„Tjonge,” zei Niek. „Wat ben jij een flinke jongen.”

Joost zei: „Leggen jullie nou niet te donderjagen. We hebben niet eeuwig de tijd.”

„Laat die rooie z'n kop dan houden,” zei Wil. „Laat-ie blij wezen dat ik een tang heb.”

„Ik ben zoo blij als een kind,” zei Niek. „Zie je het niet aan me?”

„Hou je kop toch,” zei Joost. „Is dat ding tenminste scherp, Wil?”

„Scherp zat,” zei Wil.

Joost klom naar boven. Hij lichtte voorzichtig de deksel een paar centimeter op en keek naar alle kanten.

Het viel hen plotseling op hoe sterk hij was. Hij balanceerde de deksel horizontaal boven zijn hoofd op zijn vlakke handen, zijn knie om een sport van de ladder gehaakt. Na een poosje liet hij de deksel zakken en kwam weer naar beneden toe.

Hij zei: „Niek heeft gelijk, we zitten midden in het puin. Je kan de eendraads in de verte zien. Ik denk dat het een paar honderd meter is. D'r branden lampen daar in de buurt, maar het zijn d'r niet veel en ze hangen een eind van mekaar. We moesten het maar probeeren.”

Achter elkaar klommen ze naar boven. Joost hield met één hand de deksel omhoog en hielp de anderen om uit de put te klimmen. Ze zochten dekking tusschen de puin-
hoopen.

Het regende niet meer, maar de nachtlucht was koud en vochtig en zij vulden hun longen tot berstens toe met

de koude vochtige nachtlucht. Er stond een stevige wind en het wolkendek was op sommige plaatsen gescheurd zoodat zij de sterren konden zien. Er was geen maan.

Zonder moeite kwamen zij tot op korte afstand van het prikkeldraad. Aan de rand van het puinveld stonden overal steenen opgetast, en ze kropen achter een lage stapel steenen om het terrein te verkennen. Met z'n vijven lagen ze een heelen tijd plat op hun buik naast elkaar.

De vorst was nog niet uit den grond, maar de bovenlaag was al gedeeltelijk ontdooid en kletsnat. Ze lagen languit op hun buik in het water, het water trok in hun kleeren en de wind beet door hun natte kleeren heen. Maar ze konden hun longen tot berstens toe vullen met de koude vochtige nachtlucht en ze waren erg tevreden dat zij daar lagen, en niet meer in dat benauwde riool zaten.

Voor hen lag de fundeering van een enkele rij opgeblazen huizen. De resten van muren en daken waren grootendeels opgeruimd, en er was niet veel meer over dan een lange steenen put die in vakken verdeeld was en half vol water stond. Daarachter lag het vernielde playeisel van een straat, dan kwam een strook grond met lang dor gras en verdroogde distels, dan het hek.

De palen van het hek waren ruim twee meter hoog en het prikkeldraad was er met zware krammen aan vastgespijkerd en de onderlinge afstand tusschen de draden was niet meer dan vijftien centimeter. Tusschen iedere twee palen liepen een paar draden kruislings van de voet van de eene paal naar de kop van de andere paal en deze draden waren op ieder snijpunt stevig aan de horizontale draden vastgemaakt, zoodat er een web van prikkeldraad tusschen de palen stond. Om de vijf palen was er een hooger dan de anderen, en de hooge palen droegen een sterke lamp met een reflector die het licht omlaag dwong.

Een veertig meter links van de plaats waar zij lagen stond een wachthuisje en een zestig meter rechts van hen stond er ook een. De beide wachthuisjes stonden buiten het hek. Twintig meter voorbij het hek begon het duin. De helling van het eerste duin was met laag hout begroeid, met duindoorn en eikenhakhout en berk en brem. De lampen lieten

het duin in het donker. Er was geen wacht te zien. Niek zei fluisterend: „Dit is geen gekke plaats. Als die verrekte kerels nou maar in hun hok blijven. Wil, waar is die tang?“

„Hier,“ zei Wil.

Maar hij maakte niet de minste aanstalten om de tang over te geven.

Niek schoof dichter naar hem toe en stak zijn hand uit.

„Geef maar op, dan ga ik.“

Wil schudde zijn hoofd. Hij stak de tang in zijn binnenzak.

„Ik ga zelf. En Bob gaat mee.“

Joost zei: „Beter dat Wil gaat, Rooie. Het moet vlug gebeuren en jou hebben ze lam geslagen.“

„O, voor mijn part,“ zei Niek.

Hij draaide zich op zijn rug en deed of hij naar de sterren keek. Wil fluisterde zijn broer iets toe. Bob knikte en samen kropen ze plat op hun buik in de richting van de vernielde huizen. Ze maakten vrijwel geen gerucht. Niek draaide zich weer om en keek hen na tot ze tusschen de fundeeringen uit het gezicht verdwenen.

Frans zei: „Ik begrijp niet goed waarom ze met z'n tweeën moeten gaan.“

„Ik wel,“ zei Niek. „Een moet de draad strak houden terwijl de ander hem doorknipt. Als je dat niet doet hoor je het ding een paar honderd meter ver als het knapt.“

„Net als een snaar die springt.“

„Ja,“ zei Niek. „Net als een snaar die springt.“

De broers kwamen aan de andere kant van de fundeeringen weer te voorschijn. Ze waren een oogenblik goed te zien toen ze tegelijk met een paar groote sprongen de straat overstaken, maar meteen lagen ze weer plat op hun buik tusschen de distels en het dorre gras.

„Goed gedaan,“ zei Niek.

„Ja,“ zei Joost. „Je kan zien dat ze dat niet voor 't eerst doen.“

„Ze zitten beslist niet voor zweetvoeten.“

„Maar jij ook niet.“

„Ik zit zeker niet voor zweetvoeten,“ zei Niek. „Maar ik wil het weten. D'r zijn er een hoop die het niet willen weten.“

„Ja,” zei Joost. „Daar heb je gelijk in. Ik vind het ook kinderachtig. Maar alle menschen zijn niet eender.”

„Jezus nee,” zei Niek.

Ze zwegen.

De wind was uit zee en de geur van de zee was bitter en scherp in hun neusgaten. Het breken van de branding was heel dichtbij. Ze zagen hoe de jongens Bruins door het dorre gras naar het hek slopen, en ze zagen hoe Wil zijn arm ophief en de onderste twee draden doorknipte. De wind was naar hen toe maar ze hoorden niet het minste geluid.

„Goed werk,” zei Niek.

Wil schoof zich onder de draad door en Bob volgde hem.

In het licht van de groote lampen waren ze weer een oogenblik duidelijk zichtbaar. In elkaar gedoken staken zij snel de open strook tusschen het hek en de duinhelling over. Eenmaal buiten het schijnsel van de lampen waren ze niet meer te zien.

„Voor mekaar,” zei Niek opgelucht.

Joost zei: „Nou is het jouw beurt, Rooie.”

„Ik heb misschien lang werk.”

„Daarom juist.”

„Misschien beter dat ik wacht.”

„Nee, ga maar.”

„Misschien beter dat ik 't laatst ga. Dan kan ik tenminste niks verpesten.”

„Jij gaat nou. En dan Frans. Ik kom het laatst.”

„Als je dan niet anders wil,” zei Niek.

Hij kroop achter de steenen vandaan. Ze konden zien dat het hem moeite kostte om zich zoo met ellebogen en knieën vooruit te werken. Hij schoot niet hard op, en bleef telkens even uitrusten als hij een redelijke dekking had. Hij rustte een heele tijd eer hij zich tusschen het puin van de fundeeringen omlaag liet glijden.

„Hij is op,” zei Frans. „Hij is leelijk op.”

„Bijna,” zei Joost. „Maar hij komt er wel. Die rooie komt er best.”

„Ga jij nou?”

„Nee. Jij.”

Frans zei: „Ga jij liever eerst. Ik maak me zenuwachtig als ik weet dat je op mij moet wachten.”

„Wachten doen we toch. Als jij de laatste ben wachten we ginder op je.”

„Maar dan ben jij er vast uit.”

„Dat wel.”

„Als jullie er eenmaal uit zijn maak ik me niet druk. Niet zoo erg tenminste.”

„Goed, dan zal ik wel eerst gaan.”

Ze zwegen.

Niek stak recht op de straat over. Hij hinkte zwaar. Toen hij de straat gepasseerd was, liet hij zich onhandig op de grond vallen.

Frans zei: „Als er nou een wacht naar buiten was gekomen, had hij hem gezien.”

„Ja, dan had hij hem beslist gezien.”

Ze zwegen.

Joost ging met zijn tong langs zijn lippen. Ze waren schraal van de scherpe wind. Hij proefde de zee.

„Ik ben mijn fluit kwijt,” zei Frans plotseling. „Hij moet uit mijn zak zijn gevallen toen ik me in het riool uitkleedde.”

„Wat kan die fluit je verdommen,” zei Joost. „D'r zijn fluiten genoeg in de wereld.”

„Maar het was een goeie fluit,” zei Frans. „D'r zat een prachtige klank in die fluit. Ik had 'm graag gehouden als herinnering.”

Joost zei: „Ik heb geen herinnering aan het kamp nodig. Ik onthou het zoo ook wel.”

Ze zwegen.

Niek was vlak bij het hek. Hij lag in het volle licht. Zijn kortgeknipte haren glansden in het licht als koper. Hij draaide zich op zijn rug en schoof ruggelings onder het hek door.

Joost zei: „Het wordt mijn tijd. Als je ziet dat ik onder het hek door ben kom je me maar na.”

Hij kroop naar voren zonder op antwoord te wachten. De eerste meters deed hij het zooals hij het de anderen had

zien doen en trok zich volkomen plat op zijn buik met zijn ellebogen vooruit. Maar dat werd hem al gauw te vermoeiend en hij begon gewoon op handen en voeten verder te kruipen.

Hij dacht: Als ze me zien dan zien ze me. Hoe houden die jongens dat zoo'n eind vol. Daar moet je soldaat voor zijn geweest. Ik ben ook soldaat geweest. Hier. Maar ons hebben ze die dingen nooit geleerd. Wij liepen altijd maar zoo'n beetje de lijn te trekken. Burgers in een soldatenpak waren we. Nou, we hebben het geweten. Allemachtig nou, òf we het geweten hebben. En als je 't mij vraagt is dat nieuwe leger weer net zoo'n rotzooi. Al hebben ze dan een partijtje stens gebietst.

Hij kwam langs een groot brok puin en bleef er even achter in de schaduw liggen om uit te rusten. In zijn hals voelde hij duidelijk het kloppen van het bloed. Zijn mond was droog van de inspanning en toen hij met zijn tong over zijn lippen streek hielp dat niets. Maar hij was toch niet bang. Het verwonderde hem zelf dat hij zoo heelemaal niet bang was.

Hij dacht: Straks ben ik ook nog een soort held. Vervloekt wat is dat ver, dat hek. Dit is de vierde keer dat ik uit probeer te breken. Als ze me te pakken krijgen slaan ze me in de kreukels. Niek hebben ze ook in de kreukels geslagen. Langzaam aan dan breekt het lijntje niet. Maar het is nog een vervloekt eind.

Toen hij de vernielde huizen bereikt had, keek hij over de rand van de fundeering en zag dat er water in de kelders stond. Het zwarte onbewegelijke water weerkaatste het gescheurde wolkendek en de enkele ster die aan den hemel zichtbaar was. Hij voelde voorzichtig met zijn hand. Het water was hoogstens een decimeter diep. Hij liet zich in de kelder glijden met zijn voeten vooruit en liep diep gebogen naar de andere kant zonder te plussen. Toen hij zich weer op wilde trekken, zag hij in het dichtstbijzijnde wachthuisje een licht en hij dook dadelijk weg. Maar toen hij een oogenblik later het vurige puntje van een sigaret zag, wist hij dat hij de eerste minuten betrekkelijk veilig was, want niemand steekt een sigaret

op om er een eindje mee in de koude vochtige nachtwind te gaan wandelen.

Hij haastte zich uit de kelder en de straat over en hij liet zich niet vallen voor hij vlak bij het hek was.

Terwijl hij zich ruggelings onder het hek doortrok, dacht hij wrevelig: ze hadden best een draad meer door kunnen knippen. Maar toen was hij al aan de andere kant van het prikkeldraad en een paar meter verder was hij ook buiten de lichtcirkels van de lampen.

Veel gauwer dan hij het verwachtte voelde hij hoe zijn voeten wegzakten in het vochtige en toch mulle zand van het eerste duin. Hij wilde juist gaan zoeken naar een plek waar hij zich een beetje geschikt verstoppen kon, toen Niek hem fluisterend riep. Een oogenblik later lag hij naast hem achter een boschje duindoorn dat voor twee man maar net groot genoeg was.

„En?” vroeg Joost.

Hij hijgde een beetje. Hij merkte het nu pas. Het verwonderde hem dat hij hijgde. Hij had niet hard gelopen voor zoover hij wist.

Niek zei: „Die twee van Bruins zijn er tusschenuit. Toen ik hier kwam waren ze al nergens meer te vinden.”

Joost zei niets.

Niek zei: „Verwondert het je? Het verwondert mij niks. Ze zijn het van het begin af van plan geweest. Daarom moesten ze ook zoo nodig eerst natuurlijk.”

Joost zweeg. Hij hijgde nog steeds een beetje, maar het was al niet meer zoo erg.

Niek zei: „Ik vond het al gek dat Wil die tang had. En zonder dat wij er iets van wisten. Reken maar dat ze samen een plannetje hadden waar ze ons buiten hielden.”

„Laat ze gaan,” zei Joost. „Wat raakt het jou?”

„Niks,” zei Niek. „Het raakt mij heelemaal niks. Ik vind het allang lekker. Waar blijft Frans nou?”

„Frans komt.”

„Je had 'm beter eerst kunnen sturen.”

„Hij wou met alle geweld de laatste zijn.”

„Zoo.”

„Hij is zijn fluit kwijt.”

„Ach verrek,” zei Niek. „De wereld is vol met fluiten.”
„Heb ik 'm ook al gezegd.”

Niek zei: „De wereld is vol met lollige dingen. We zijn weer vrij, nou kunnen we 't er weer van nemen.”

„Daar komt Frans aan,” zei Joost.

Vanwaar zij lagen konden zij hem duidelijk zien.

Hij was de straat al overgestoken en kroop op handen en voeten over de strook grond die hem nog van het hek scheidde.

Toen hij het bereikt had, duwde hij de doorgeknipte draden met een hand opzij en begon zich op zijn buik door de opening te schuiven. Zijn goed bleef haken aan de onderste draad en toen hij de doorgeknipte draden liet schieten om zich los te maken, kronkelden ze dadelijk weer terug in hun oorspronkelijke stand, sloten de opening af en haakten zich eveneens aan zijn kleeren. Hij spartelde als een visch op het droge.

Niek wilde opstaan om hem te gaan helpen maar Joost trok hem met een ruk omlaag.

Hij zei fluisterend: „Kijk uit wat je doet.”

Uit het huisje links van hen was de wacht naar buiten gekomen. Hij bleef een oogenblik staan om zijn sigaret weg te gooien in het donker achter hem, en slenterde toen zonder haast in hun richting. Hij had kennelijk nog niets in de gaten en liep alleen maar een beetje om zijn stijve beenen te strekken.

Joost zei fluisterend: „Als Frans rustig blijft liggen heb je nog kans dat hij hem over het hoofd ziet.”

Maar in zijn hart geloofde hij daar zelf niet aan, want Frans lag midden in het licht van de lampen en het was haast ondenkbaar dat iemand hem zonder meer voorbij zou loopen.

De schildwacht was hen tot op korten afstand genaderd. Hij was nog jong, ze zagen zijn roze jongensgezicht onder de olijfgroene helm. Hij droeg een lange khaki overjas en daarover een dunne rubber cape, beschilderd met grillige figuren in groen en khaki, en teruggeslagen over zijn schouders. Zijn stengun had hij onverschillig onder zijn rechterarm, de loop naar den grond gericht. Hij slenterde

op zijn dooie gemak langs het hek, net op de grens van licht en donker, en floot een wijsje dat ze geen van beiden kenden.

Joost fluisterde: „Dat wordt niks. Als die vent niet blind is moet hij 'm zien.”

Hij raakte Niek's arm aan en voelde hoe hij onder die aanraking verstrakte.

Niek zei: „Als hij dicht genoeg bij komt, grijp ik 'm. Ik draai 'm zijn cape om zijn kop en jij maakt Frans los.”

„En als hij schreeuwt?”

„Hij schreeuwt niet.”

„Als je 'm loslaat schreeuwt hij beslist.”

„Nee,” zei Niek. „Bij mij niet.”

„Dat wordt niks,” zei Joost. „Daar komt geen bliksem van terecht. Niek, niet doen. Hij gaat voorbij.”

Maar Niek gleed al naar voren, en Joost volgde hem zonder het te willen. Hij wist nauwelijks dat hij hem volgde en hij wist in het geheel niet waarom. Niek trok hem eenvoudig mee. Hij raakte hem met geen vinger aan en trok hem toch mee.

Frans had al dien tijd doodstil gelegen, maar toen de schildwacht hem een paar passen voorbij was, deed hij weer een poging om los te komen. Het hek schudde er van, en de wacht draaide zich op zijn hielen om en hief zijn sten op.

Joost zag de monding van het wapen schokken. Het knal- len van de schoten ontsnapte aan zijn waarneming maar hij zag duidelijk het mondingsvuur en hij hoorde het doffe ploffen van de kogels die insloegen. Plop, plop, plop, plop. Onwillekeurig telde hij. Een, twee, drie vier.

Hij dacht: Jezus Kristus net op de laatste nipper, en liet zich pardoos achter een struik vallen. Frans lag roerloos met zijn hoofd tusschen zijn armen en zijn beenen wijd gespreid. De wacht hief zijn sten op en schoot nogmaals. Ditmaal hoorde Joost de knal van het schot én het inslaan van de kogel.

Op dat oogenblik was Niek de schildwacht tot op drie meter genaderd.

Hij wist dat hij te laat was en dat hij er beter vandoor

kon gaan. Maar zijn lichaam stond in vlammen van de pijn, ze hadden hem dien morgen met z'n zevenen de trappen afgesmeten en hij had er maar één zijn vet kunnen geven. Er bleef nog veel te verrekenen.

Hij sprong om de laatste drie meter te overbruggen, maar hij struikelde en raakte met een hand en een knie den grond. Hij wist dat de wacht hem gehoord moest hebben en dat het nu voor alles te laat was, ook om er vandoor te gaan.

De wacht had hem gehoord en hij draaide zich met een ruk om naar het geluid, zijn sten half in den aanslag. Niek zag de loop omhoog gaan.

Hij dacht: Verdomd weer een seconde te laat, en strekte afwerend zijn hand uit.

Hij zag het verschrikte gezicht onder de olijfgroene helm, de mond open om te schreeuwen. Maar er kwam geen schreeuw, en Niek zag het mondingsvlammetje van het eerste schot, hij kreeg een stomp tegen zijn schouder, zag de sten omhoog schokken en weer omlaag gaan en het verschrikte jonge gezicht onder de olijfgroene helm, de mond nog steeds open om te schreeuwen.

Hij dacht: Verdomd altijd een seconde te laat.

Toen zag hij het mondingsvlammetje van het tweede schot en hij voelde een slag tegen zijn voorhoofd maar geen pijn. Hij zakte traag voorover met zijn gezicht in het zand. Het natte zand was vervloekt koud.

Joost klauterde voorzichtig tegen het duin op. Achter zich hoorde hij het doffe geluid van zware voetstappen in het natte zand en veel stemmen die verward door elkander schreeuwden. Hij kon geen woord verstaan want de wind was van hem af en bovendien was zijn eigen hijgend ademen en het bonken van zijn hart luid in zijn ooren, maar de voetstappen kwamen niet naderbij en dus wist hij dat ze niet achter hem aan waren, nog niet.

Boven op het duin hield hij even stil. Hij was bang dat ze hem zouden zien afsteken tegen den grijzen nachthemel en hij maakte zich zoo klein mogelijk terwijl hij achterom keek.

Hij zag Frans liggen, nog half onder het hek. Er

stonden drie vier wachten om hem heen en een paar meter verder lag Niek en daar stonden er ook een paar bij te kijken. Hij vroeg zich af waar ze zoo gauw vandaan waren gekomen, want de kazerne was een heel eind weg. Hij zag hoe een van de wachten bukde en het prikkeldraad los begon te haken van Frans zijn kleeren, maar een ander tikte hem op zijn schouder en hij ging weer rechtop staan en sloeg zijn cape om zich heen.

Joost liet zich aan de andere kant van het duin naar beneden glijden. Hij haastte zich zooveel hij kon, maar hij mocht geen gerucht maken en hij schoot niet erg hard op.

Hij dacht: Nou kan ik niet naar huis. Ze houden natuurlijk appèl. Dan missen ze me. Ik zal het zonder geld moeten doen en zonder kleeren. Het zal niet meevallen zonder geld en kleeren.

Maar het was net of het hem niet aanging, en hij dacht er maar heel kort over na.

Het bericht van de ontvluchting had het kamp bereikt, want er ontstond een geroezemoes als in een bijenkorf waar met een stok in wordt geroerd. Het overstemde een oogenblik lang zelfs het geluid van de branding dat zeer nabij was. Toen begonnen de groote sirenes te loeien.

Hij dacht: Nu weten Bob en Wil tenminste ook dat ze niet naar huis kunnen. Als ze naar huis gaan zitten ze vast en zeker in de boot. Maar die sirenes hoor je kilometers ver. Zoo ver zijn ze nog niet, dat ze die niet hooren.

Hijgend begon hij het volgende duin te beklimmen.

De sirenes zwegen even onwillig als zij begonnen waren, en in zijn ooren bleef niets dan het breken van de branding en het jagend bonzen van zijn eigen hart.

Hij dacht: Niekie kapot, die rooie rothond. En Frans.

Hij dacht het zonder hartezer.

Hij dacht: Ik ben vrij.

Maar hij dacht het zonder vreugde.

September 1946.